

**T.C.
MİMAR SİNAN GÜZEL SANATLAR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
GELENEKSEL TÜRK SANATLARI ANA SANAT DALI
HALI-KİLİM VE ESKİ KUMAŞ DESENLERİ PROGRAMI**

**SON DÖNEM KARABAĞ (GARABAĞ) DOKUMALARINDA KULLANILAN
MOTİFLER**

(Sanatta Yeterlik Tezi)

Hazırlayan:

20046088 Arzu MAMMADOVA

Danışman:

Prof. AYDIN UĞURLU

İSTANBUL- 2010

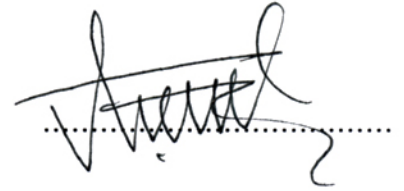
Arzu MAMMADOVA tarafından hazırlanan **Son Dönem Karabağ/Garabağ Dokumalarında Kullanılan Motifler** adlı bu çalışma aşağıda adları yazılı jüri üyelerince Oybirliğiyle / Oyçokluğuyla Sanatta Yeterlik Tezi olarak Kabul Edilmiştir.

Kabul (Sınav) Tarihi : 15 / 09 / 2010

(Jüri Üyesinin Ünvanı , Adı , Soyadı ve Kurumu) :

İmzası :

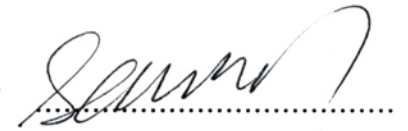
Jüri Üyesi : Prof.Aydın UĞURLU (Danışman)

Jüri Üyesi : Prof.Betül ATLI (Beykent Üniv.Öğr.Üy.)

Jüri Üyesi : Prof.Sibel ARIK (M.Ü.Öğr.Üy.)

Jüri Üyesi : Yrd.Doç.Candan AKPINAR

Jüri Üyesi : Yrd.Doç.Turgay KORUN

İÇİNDEKİLER

	<u>Sayfa no.</u>
ÖNSÖZ	IV
ÖZET	V
SUMMARY	VI
HARİTALAR LİSTESİ	VII
RESİMLER LİSTESİ	VII
ÇİZİMLER LİSTESİ	VIII
POSTERLER LİSTESİ	IX
ŞEKİLLER LİSTESİ	X
1. GİRİŞ	1
1.1. Azerbaycan El Dokumacılığının Tarihçesi ve Gelişimi	3
1.2. Geleneksel Dokumacılıkta Kullanılan Malzemeler	7
1.3. Azerbaycan Geleneksel Dokumacılıkta Kullanılan Tezgâhlar	11
2. KARABAĞ'IN TARİHİ VE COĞRAFİ TANIMI	13
2.1. Karabağ'da El Dokumasının Tarihçesi ve Gelişimi	14
2.2. Karabağ El Dokumalarında Kullanılan Malzemeler	22
2.3. Karabağ'da Geleneksel El Dokuma Teknikleri	29
2.3.1. El Dokumacılığında Mekikli Dokuma Temel Örgüleri	30
2.4. Mekikli Dokumalar	31
2.4.1. Bez Dokumacılığı	31
2.4.2. Şal Dokumacılığı	32
2.4.3. İpek Dokumacılığı	32
2.4.4. İkat	34
2.5. Karabağ'da Geleneksel Kirkitli Dokuma Teknikleri	35
2.5.1. Halı	35
2.5.2. Havsız Dokumalar	37
2.5.2.1. Hasır Dokumacılığı	37
2.5.2.2. Palaz	38
2.5.2.3. Ladı (Cecim)	38
2.5.2.4. Kilim	39

2.5.2.5. Verni.....	39
2.5.2.6. Şedde.....	40
2.5.2.7. Cecim.....	40
2.5.2.8. Sumak.....	41
2.5.2.9. Zili.....	41
3. KARABAĞ DOKUMALARINDA KULLANILAN KOMPOZİSYON	
SİSTEMLERİ.....	42
4. KARABAĞ DOKUMALARINDA KULLANILAN MOTİFLER.....	65
5. KARABAĞ DOKUMALARINDA KULLANILAN RENKLER.....	82
6. SONUÇ.....	85
7. EKLER.....	87
EK-1.....	88
EK-2.....	88
EK-3.....	89
EK-4. HARİTALAR.....	90
EK-5. RESİMLER.....	92
EK-6. ÇİZİMLER.....	104
EK-7. POSTERLER.....	154
EK-8. ŞEKİLLER.....	165
EK-9. SÖZLÜK.....	168
10. KAYNAKLAR.....	173
11. KAYNAK KİŞİLER.....	182
ÖZGEÇMİŞ.....	183

ÖNSÖZ

Azerbaycan'ın Karabağ bölgesinde geleneksel el sanatlarından biri olan dokumaların zengin tarihi geçmişi vardır. Dokuma sanatı kültürlerin yaratılması ve uygarlığın yapılandırılmasında değerli yere sahiptir. Karabağ dokuma ve el işlemlerinde kullanılan motifler ya geleneksel dokumalardaki motiflerin tekrarı ya da bunlara sonradan ilave edilmiş motiflerdir.

Bölgedeki ermeni işgali durumundan dolayı diğer yörelere mecburen ve çaresizlikten göç eden Karabağ'lıların dokumalarda kullandıkları motifler diğer yörelerin motifleri ile karışarak uygulanır. Bu da yöreye özgü dokumaların, motif ve renklerin kaybolmasına sebep oluyor.

Son dönem Karabağ dokumalarında kullanılan motifler yöreye özgü mekikli ve kirkitli el dokuma örneklerinde araştırılmıştır.

Çalışmamızın planlanması ve düzenlilik içerisinde kaleme alınmasında yol gösteren danışmanım ve Bölüm Başkanım Sayın Prof. Aydın UĞURLU'ya, değerli önerileriyle bana yardımcı olan hocam Sayın M. Önder ÇOKAY'a, manevi desteklerini esirgemeyen Sayın Candan AKPINAR'a ve Sayın S.Senem UĞURLU'ya, değerli arkadaşlarım; Hüseyin İSALI'ya ve Ketayoun SARNESAR'a, Azerbaycan Milli Tarih Müzesinde çalışan araştırmacı uzman Sayın Dr. Hatice ASADOVA'ya; yurt hasreti ile vatanımızın diğer bölgelerinde ikamet eden ama Karabağ'ı bir anlık da olsa unutmayan ve bir gün o topraklarda yeniden yaşamayı arzu eden, görüşmelerimde bana yardımcı olan Karabağ'lılara ayrı ayrı teşekkür ederim. Ayrıca bu çalışmamızın alan araştırması ve yazım aşamasındaki bütün sıkıntılarımı paylaşan babam Yusif Hüseyin oğlu'na ve kardeşlerime göstermiş oldukları anlayış ve destekten ötürü teşekkür ederim.

ÖZET

(SON DÖNEM KARABAĞ (GARABAĞ) DOKUMALARINDA KULLANILAN MOTİFLER)

Azerbaycan'ın Kuzeyinde olan Karabağ bölgesi zengin tarihe ve kültürel mirasa sahiptir. Tarihi kaynaklardan edinilen bilgilere göre Karabağ önemli dokuma merkezlerinden biri olmuştur.

Karabağ'ın Berde, Ağcabedi, Ağdam, Fizuli, Şuşa, Laçın, Kelbecer, Cebrayıl yöreleri önemli halı dokuma merkezleridir. Karabağ halıları Türkbaf tekniği (Türk düğümü, simetrik, Gördes) ile dokunmuştur.

Karabağ dokumalarında bitki ve hayvan motifleri, hat benzeri yazılar, çarkı felek ve güneş, su, bulut, ateş, toprak gibi unsurlar konu edilmiştir. Bitkisel motifler: çiçek ve ağaç motifleri olarak ikiye ayrılır. Hayvansal motifler: hayvan motifleri ve mitolojik hayvanlar olarak ayrılıyorlar. Dokuma sanatında kullanılan motifler önceleri anlam ve manalarına göre kullanılırsalar da sonralar zamanla değişerek ilkin anlamlarını kaybetmişler ve sadece olarak motif ve ya süsleme öğesine dönüşmüşler.

XX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren mekikli el dokumaları yerini fabrika ürünlerine bırakmıştır. Buna karşın kirkitli el dokumalarından halı, kilim, palaz, sumak, verni gibi dokumalar evlerde yapılmaya devam edilirken, el dokumaları işgal tarihlerine dek bölgedeki insanların geçim kaynağını ve günlük kullanım eşyalarının önemli kısmını oluşturmuşlar. Eskilerden halı serilmiş yer ev sayılırmış, bu da Karabağ kültüründe dokumaya verilen önemin bir ifadesidir.

Zengin motif ve renk çeşitliliğine sahip olan Karabağ halı, kilim dokumaları Azerbaycan'da ve Kafkas'larda çok ünlüdür. Geleneksel motiflerin yanı sıra diğer ülkelerden ve yörelerden etkilenerek yeni motifler de kullanılmıştır. Ancak son dönemde Karabağ'ın çok önemli geleneksel el dokuma yöreleri işgal altında olduğu için o bölgede dokuma yapılmamaktadır.

Anahtar kelimeler: Azerbaycan, Karabağ, Dokuma Tekniği, Motifler, Renkler

SUMMARY

(MOTIFS USED IN THE RECENTLY WOVEN KARABAGH TEXTILE)

The Karabagh region on the north of Azerbaijan has a rich historical and cultural heritage. According to the information obtained from historical sources, Karabagh has been one of the important centres of textile.

The districts named Berde, Ağcabedi, Ağdam, Füzuli, Şuşa, Laçın, Kelbecer, Cebrayıl in Karabagh are important centres of carpet weaving. Karabagh carpets have been woven using Türkbaf technique (Turkish knot - symmetric, Gördes).

Karabagh textiles are woven with plant and animal motifs, calligraphic letters, wheel of fortune and elements such as sun, water, cloud, fire and earth. Plant motifs are grouped into two as flowers and trees. Animal motifs are grouped as animals and mythological animals.

Although motifs used in the art of weaving were initially applied according to their meanings, they changed in time and lost their meanings and remained only as motifs or decorations.

Starting from the second half of the 20th century, hand woven textile made with shuttle was replaced with fabricated materials. On the contrary, while hand woven materials made with comb such as carpet, kilim, horsecloth, sumac, verni continued to be produced at home, handmade materials remained as the means of living for the local people until the times of invasion and constituted an important part of daily goods. In the old times, places with a carpet on the floor were considered home and this reflects the significance of textile in Karabagh culture.

Karabagh carpets and kilims with a wide range of motifs and colours are very famous in Azerbaijan and Caucasian. Traditional motifs are used in combination with new motifs inspired by other countries and regions. However, since the most important areas where traditional handmade fabrics are produced have been invaded recently, it is not possible to do weaving in those areas.

KEYWORDS: Azerbaijan, Karabagh, Weaving Technique, Motifs, Colours

HARİTALAR LİSTESİ

Harita 1. Azerbaycan Respublikası Haritası. 1989 yılı.....	91
Harita 2. Azerbaycan İpek Yolu Haritası.....	91

RESİMLER LİSTESİ

Resim 1. İkat dokuma kumaş	93
Resim 2. Mühür kabı. Kadife kumaş üzerine altın sırma ile işleme.....	93
Resim 3. Baharı. Erkek üst dış kıyafeti. Şuşa. XIX. yüzyıl	93
Resim 4. Arahçın. Şuşa. XIX. yüzyıl.....	93
Resim 5. Kadın kıyafeti işleme detayları. Şuşa. XX. yüzyılın başı.....	93
Resim 6. Yatak örtüsü. XX. Yüzyılın başı.....	94
Resim 7. Terlik. Şuşa. XIX. Yüzyıl.....	94
Resim 8. Ladı. Karabağ grubu. XX. yüzyılın ortaları.....	94
Resim 9. Kilim. Karabağ. Ağdam. 1960'lı yıllar	95
Resim 9a. Kilim. Terter. 1966.....	95
Resim 10. Şedde. Karabağ grubu. XVIII. yüzyıl.....	96
Resim 11. Cecim. Cebrayıl. Karabağ. XIX. Yüzyıl	96
Resim 12. Zili. Karabağ grubu. XIX. yüzyılın sonu.....	96
Resim 13. Dokumacı. Karabağ. 1905 yılı	96
Resim 14. “Karabağ” halısı. Karabağ grubu. XX.yüzyılın başı.....	97
Resim 15. “Khantirme” seccade. Karabağ grubu.1808 yılı	97
Resim 16. “Muğan” halısı. XX. Yüzyıl	97
Resim 17. “Khanlık” halı. Karabağ grubu. 1928.....	97
Resim 18. Kilim. XX. yüzyılın başı.....	98
Resim 19. “Şabalıt – buta”. Karabağ. XX yüzyılın başı.....	98
Resim 20. Halı “Balık”. Karabağ grubu. 1863.....	99
Resim. 21. Halı “Aran”, Karabağ grubu. XX. yüzyılın başı	99
Resim 22. Halı “Bağçadagüller”, Karabağ. XX. yüzyılın başı	99
Resim 23. “Güllü” halı. Karabağ. 1960	100
Resim 24. Konulu Karabağ halısı. Ağdam.1962	100

Resim 25. Kilim dokuması. Iğdır. 2007.....	101
Resim 26. İstanbul “Kapalı Çarşı”da Karabağ halısı.....	101
Resim 27. “Güllü” halı. Karabağ. Cebrayıl. 1970.....	102
Resim 28. Göllü Karabağ halısı. Ağcebedi. 1965.....	102
Resim 29. “Atlı -İtli”, Şuşa, Karabağ. XX. yüzyıl.....	103
Resim 30.Karabağ kilimi.1965.....	103
Resim 31.”Kasımuşağı” halısı.1950.....	103

ÇİZİMLER LİSTESİ

Çizim 1. .Türkbaf (türk düğümü, simetrik, gördes) halı düğümü.....	105
Çizim 2. İran (asimetrik, sena) halı düğümü.....	105
Çizim 3. Halı dokumasında kullanılan aletler.....	105
Çizim 4. Taş, seramik ağırlıklı dikey tezgah (penolope).....	106
Çizim 5. Dikey sistemli dokuma tezgâhı: Istar tezgâhı.....	106
Çizim 6. Gücü çerçevesel yatay dokuma tezgâhı.....	107
Çizim 7. Üçayak konargöçer tezgâh.....	107
Çizim 8. Yatay yer tezgâhı.....	108
Çizim 9.Gücünün örülmesi.....	108
Çizim 10.Çitinin örülmesi.....	108
Çizim 11.Dest (Takım) halı-gebe. Karabağ.....	109
Çizim 12. Bezayağı örgü birimi.....	110
Çizim 13. Dimi örgü birimi.....	110
Çizim 14.Atlas örgü birimi.....	110
Çizim 15. Köşe –göbekli halı yüzey bölümleri.....	111
Çizim 16. Tek mihraplı halı seccadenin bölümleri.....	111
Çizim 17. Palaz motifleri, sade çizgiler, sulu çizgiler, nakışlı çizgiler.....	112
Çizim 18.Kilim motifleri.....	113
Çizim 19. Şedde ve Verni motifleri.....	114 - 116
Çizim 20. Zili motifleri.....	117 - 119
Çizim 21.Sumak motifleri.....	120 - 121
Çizim 22. Dokumalarda kullanılan mitolojik hayvansal motifler.....	122
Çizim 23. Halı dokumalarında kullanılan hayvan tasvirleri.....	123 -125

Çizim 24. Günlük kullanım eşyalarının tasvirleri	126-128
Çizim 25. Basamaklı motifler	129-130
Çizim 26. Kare ve dikdörtgen motifler	131-132
Çizim 27. Çokgenler- altıgen veya sekizgen motifler	133-134
Çizim 28. Kancalı motifler	135
Çizim 29. Dilimli sivri köşeli motifler	136
Çizim 30. Yuvarlak motifler	137
Çizim 31. Sekiz köşeli yıldız motifleri	138
Çizim 32. Dolgu motifleri	139
Çizim 33. Geometrik biçimli bitkisel motifler	140-142
Çizim 34. Organik biçimli bitkisel motifler	143-144
Çizim 35. Buta motifleri	145
Çizim 36. Kitabeler	146
Çizim 37. Ana güller	147
Çizim 38. Göl (madalyon) motifleri	148
Çizim 39. Kubbe (tepelik) motifleri	149
Çizim 40. Bordürler (Medahil)	150
Çizim 41. Zencerekler (Zencire)	151
Çizim 42. Küçük bordürler (Bala bordürler.)	152
Çizim 43. Ara bordürler (haşiyeler)	153

POSTERLER LİSTESİ

Poster No:1. VERNİ “EJDER”	155
Poster No:2. Halı “KOCA”	156
Poster No:3. Halı “Boynuz”	157
Poster No:4. Halı “Çelebi”	158
Poster No:5. Halı “Khan –Karabağ”	159
Poster No:6. Halı “Malıbeyli”	160
Poster No:7. Halı “ Lempe”	161
Poster No:8. Halı “Nelbekiğül”	162
Poster No:9. Halı “Behmenli”	163
Poster No:10. Halı “ Atlı - itli”	164

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1. Azerbaycan Karabağ Halı şeması	166
Şekil 2. Araştırma bölgeleri.....	167

HARİTALARIN ALINDIĞI KAYNAKLAR.

Harita 1. Azerbaycan Respublikası Haritası. 1989 yılı -TAGİYEVA, Roya, (1999), Azerbaijan Carpet, (scientific publication), İstanbul/ Turkey

Harita 2. Azerbaycan İpek Yolu Haritası. MURADOV, Vidadi (2008), Azerbaijan Carpets, Elm, Bakı

RESİMLERİN ALINDIĞI KAYNAKLAR.

Resim 1. İkat dokuma kumaş – Özel koleksiyon, foto Arzu Mammadova

Resim 2. Mühür kabı. Kadife kumaş üzerine altın sırma ile işleme – Özel koleksiyon.

Foto: Arzu Mammadova

Resim 3. Baharı. Erkek üst dış kıyafeti. Şuşa. 19. yüzyıl.

Resim 4. Arahçın. Şuşa. 19. yüzyıl.

Resim 5. Kadın kıyafeti işleme detayları. Şuşa. 20. yüzyılın başı .

Resim 6. Yatak örtüsü. 19. yüzyılın başları . Foto: Arzu Mammadova

Resim 7. Terlik. Şuşa. 19. yüzyıl

Resim 3;4;5;7. Azerbaycan Milli Tarih Müzesi

Resim 8. Ladı. Karabağ grubu. 20. yüzyılın ortaları – Foto: Arzu Mammadova

Resim 9. Kilim. Karabağ. Ağdam. 1960'lı yıllar - Foto: Arzu Mammadova

Resim 9a. Kilim. Terter. 1966 - Foto: Arzu Mammadova

Resim 10. Şedde. Karabağ grubu. 18. yüzyıl – Özel Koleksiyon

Resim 11. Cecim. Cebrayıl. Karabağ. 19. yüzyıl - Özel Koleksiyon

Resim 12. Zili. Karabağ grubu. 19. yüzyılın sonu – Arzu Mammadova

Resim 13. Dokumacı. Karabağ. 1905 yılı – Özel Koleksiyon.

Resim 14. “Karabağ” halısı. Karabağ grubu. 20.yüzyılın başı - Hatice Asadova

Resim 15. “Khantirme” seccade. Azərbaycan Devlet Halça Müzesi

Resim 16. “Muğan” halısı. 20. yüzyıl – Foto: Arzu Mammadova.

Resim 17. “Khanlık” halı. Karabağ grubu. 1928 yılı - Arzu Mammadova.

Resim 18. Kilim. 20. yüzyıl başları - TAGİYEVA, Roya, (1999), Azerbaijan Carpet, (scientific publication), İstanbul/ Turkey, 99.

Resim 19. “Şabalıt – buta”. Karabağ. 20 yüzyılın başı – Arzu Mammadova

Resim 20. Halı “Balık”. Karabağ grubu. Foto: Arzu Mammadova

Resim. 21. Halı “Aran”, Karabağ grubu. 20. yüzyılın başı –Özel koleksiyon.

Resim 22. Halı “Bağçadagüller”, Karabağ. 20. yüzyılın başı – Azərbaycan Halı Müzesi, Foto: Arzu Mammadova

Resim 23. “Güllü” halı. Karabağ. 1960 yılı - Foto: Arzu Mammadova

Resim 24. Konulu Karabağ halısı. Ağdam.1962 yılı - Foto: Arzu Mammadova

Resim 25. Kilim dokuması. İğdir. 2007, Foto: Arzu Mammadova

Resim 26. İstanbul “Kapalı Çarşı”da Karabağ halısı. Foto: Arzu Mammadova

Resim 27. “Güllü” halı. Karabağ. Cebrayıl. 1970 yılı - Foto: Arzu Mammadova

Resim 28. Göllü Karabağ halısı. Ağcebedi. 1965 yılı - Foto: Arzu Mammadova

Resim 29. “Atlı -İtli”, Şuşa, Karabağ. 20. yüzyıl – Foto: Özel Koleksiyon.

Resim 30. Karabağ kilimi.1965. Foto: Arzu Mammadova

Resim 31. “Kasımuşağı“ Halısı, Foto Arzu Mammadova

ÇİZİMLERİN ALINDIĞI KAYNAKLAR.

Çizim 1. Türkbaf (Türk Düğümü, Simetrik, Gördes) halı düğümü

Çizim 2. İran (Asimetrik, Sine) halı düğümü

Çizim 3. Halı dokumasında kullanılan aletler

Çizim 1-3: Arzu Mammadova (2004), ” Anadoludaki Dokuma Tekniklerinin 20. yüzyıl Çağdaş Sanat Örneklerinde Uygulanması” konulu yüksek lisans tez çalışmasından alınmıştır.

Çizim 4. Taş, seramik ağırlıklı dikey tezgah (penolope)

Çizim 5. Gücü çerçevesi yatay dokuma tezgahı

Çizim 6. Üçayak konargöçer tezgâh

Çizim 7. Yatay yer tezgâhı

Çizim 4-7 : AydınUğurlu (1989), ”Geleneksel El Dokumalarında Görsel Değerlerin Kullanımı ve Oluşum Biçimlerinin İrdelenmesi” konulu tez çalışmasından alınmıştır.

Çizim 8. Dikey ıstar tezgâhı Arzu Mammadova

Çizim 9.Gücünün örülmesi

Çizim 10.Çitinin örülmesi

Çizim 9-10: T.C. MÜ Geleneksel Türk El Sanatları Bölümü Prof. Ş.Atlıhan’ın ders notlarından alınmıştır.

Çizim 11. Dest (Takım) halı-gebe.

Çizim 12. Bezayağı örgü birimi

Çizim 13. Dimi örgü birimi

Çizim 14.Atlas örgü birimi

Çizim 15. Köşe –göbekli halı yüzey bölümleri

Çizim 16. Tek mihraplı halı seccadenin bölümleri.

Çizim 17.Palaz motifleri. Sade çizgiler, sulu çizgiler, nakışlı çizgiler

Çizim 18.Kilim motifleri

Çizim 19. Şedde ve Verni dokumalarında kullanılan motifler

Çizim 20. Zili motifleri

Çizim 21.Sumak motifleri

Çizimler 11-21: Arzu Mammadova

Çizim 22. Dokumalarda kullanılan mitolojik hayvansal motifler

Çizim 23. Hayvansal motifler

- Çizim 24. Günlük kullanım eşyalarının tasvirleri
- Çizim 25. Basamaklı motifler
- Çizim 22- 25: Latif Kerimov (1961),Azerbayjan Carpet.
- Çizim 26. Kare ve dikdörtgen motifler
- Çizim 27. Çokgenler- altıgen veya sekizgen motifler
- Çizim 28. Kancalı motifler
- Çizim 29. Dilimli sivri köşeli motifler
- Çizim 30. Yuvarlak motifler
- Çizim 31. Sekiz köşeli yıldız motifleri
- Çizim 32. Dolgu motifleri
- Çizim 33.Geometrik biçimli bitkisel motifler
- Çizim 34. Organik biçimli bitkisel motifler
- Çizim 35. Buta motifleri
- Çizim 36. Kitabe
- Çizim 37. Ana güller
- Çizim 38. Göl motifleri
- Çizim 39. Tepelik (kübbe) motifleri
- Çizim 40. Bordürler (Medahil)
- Çizim 41. Zencerekler (Zencire)
- Çizim 42. Küçük bordürler (Bala bordürler, haşiyeler)
- Çizim 43. Ara bordürler (haşiyeler)
- Çizim 26-43: Arzu Mammadova

Posterlerin çizimi ve tasarımı-Arzu Mammadova

ŞEKİLLERİN ALINDIĞI KAYNAKLAR.

Şekil 1. Azerbaycan Karabağ Halı şeması – Latif Kerimov(1983) Azerbaycan Khalçası, Bakı.

Şekil 2. Araştırma bölgeleri –Azerbaycan Haritası üzerinde noktayla belirtilen yöreler

1. GİRİŞ

Azerbaycan'ın Geleneksel El Sanatları ile ilgili yapılan bilimsel araştırmalar, Karabağ bölgesinin kültürünün tarih boyu kendisine yakın ve uzak olan ülkelerin el sanatları ile karşılıklı etkileşim içerisinde olduğunu göstermektedir.

Araştırmanın konusu, son dönem Karabağ dokumalarında kullanılan motifleri incelemek ve günümüzdeki durumunu tespit etmektir.

Amacı, Karabağ bölgesinin dokuma sanatının ve dokumada kullanılan motiflerin Azerbaycan ve Kafkasya medeniyeti doğrultusunda yerini ve rolünü araştırmaktır. Bununla ilgili olarak:

Yöre halkının günlük yaşamında geleneksel dokuma sanatının yeri, gelişimi ve son dönemdeki durumunu tespit etmek,

Karabağ'da tarihen var olan geleneksel mekikli (kumaş dokumaları - bez, ipek vs.) ve kirkitli el dokumalarının (halı, kilim, verni, şedde, palaz vs.) Karabağ'a özgü özelliklerini açıklamak,

Son dönemde Karabağ bölgesi geleneksel el dokumalarında kullanılan motif, desen ve kompozisyon değişikliklerini açıklamaktır.

Araştırma alanı olarak Karabağ bölgesinin Şuşa, Laçın, KHankendi, Kelbecer, Cebrayıl, Ağdam, Füzuli, Zengilan, Ağcabedi, Berde, Terter yöreleri ele alınmıştır.

Alan araştırmasında, Karabağ'ın işgal olmayan yöreleri- Ağdam'ın köyleri, Füzuli'nin köyleri, Ağcebedi, Berde, Terter illerine gidilmiştir. İşgal sebebiyle evini, yurdunu terk ederek mecburi göç etmiş, Sumgayıt'da ve Bakü'de yaşayan insanlarla görüşler gerçekleştirilmiştir.

Araştırmanın zenginleşmesinde ve bilimsel önem kazanmasında Azerbaycan Respublikası Milli Azerbaycan Tarihi Müzesi, Azerbaycan Devlet Halça ve Halk Tatbiki Sanat Müzesi koleksiyonlarındaki el dokuma örnekleri, Azerbaycan Devlet Mirze Feteli Akhundov Kütüphanesi arşivindeki tezler, diğer bilimsel kaynak ve dökümanlar, kataloglar, son dönemde yayımlanmış dergiler, gazeteler, kitaplar, takvimler vs. gibi yazılı ve görsel iletişim materyallerinden yararlanılmıştır.

Araştırmada farklı yaş grupları ve farklı görevlerde çalışan kişilerle sohbet, soru ve şahsi izlenimlere üstünlük verilmiştir.

Tezin birinci bölümünde Azerbaycan'ın el dokumacılığının tarihçesi ve gelişimi, geleneksel dokumacılıkta kullanılan malzemeler, kullanılan tezgâhlar araştırılmıştır.

İkinci bölümde Karabağ bölgesinin tarihi ve coğrafi tanımı anlatılmıştır. Karabağ el dokumalarının tarihçesi ve gelişimi başlığı altında, sözlükler, ansiklopediler, yazılı kaynaklar, bölge araştırmaları ve sözlü görüşmelerden yola çıkılarak el dokumalarının tanımı yapılmıştır. Bölgelere göre dokumaların sözlük anlamı, geçmişi ele alınmıştır. Karabağ bölgesinde dokunmuş dokuma teknikleri, kullanılan malzemeler ve son dönemdeki istatistik bilgiler, kullanılan renkler ve motifler konu edilmiştir.

Üçüncü bölümde Karabağ dokumalarında kullanılan kompozisyon sistemleri, dördüncü bölümde motifler, beşinci bölümde renkler anlatılmıştır.

Altıncı bölümde bu bilgiler doğrultusunda ulaşılan sonuç, ek'lerde ise resimler, çizimler, sözlük ve kaynaklara yer verilmiştir.

1.1. Azerbaycan El Dokumacılığının Tarihçesi ve Gelişimi

Arkeolojik araştırmalar Azerbaycan topraklarının (şu anda İran Devletinin hâkimiyetinde olan Güney Azerbaycan da dâhil) çok eski yerleşim yerlerinden biri olduğunu kanıtlamıştır.

Azerbaycan'da dokumanın tarihinin Neolitik dönemde ortaya çıktığı varsayılmaktadır. Bunu Mingeçevir, Kültepe, Üzerliktepe, Sarıtepe, Hanlar vs. bölgelerdeki arkeolojik kazılarda ortaya çıkan bulgular da kanıtlamaktadır.

Dokuma “genellikle iki iplik ya da benzeri malzemenin birbirini dik açıyla düzenli kenetlemesi sonucu ortaya çıkan dokusal yüzeydir.”¹ Dokumanın iki temel aşamasından biri iplik eğirme, diğeri ise dokumadır. İpliğin eğrilmesi, en ilkel toplumlarda önce iki el arasında yünün şekillendirilip uzatılmasıyla başlamış, daha sonra ucuna bir ağırlık bağlanarak oluşan ipin devamını sağlamak yolu bulunmuştur.

Güney Azerbaycan'da Urmiye gölü etrafındaki M.Ö. 5 – 4. bine ait Göytepe kazılarında ele geçmiş seramik kapların üzerinde halı motiflerine benzer geometrik motifler, dalgalı çizgiler, dokumayı taklit eden çizgilerle kaplanmış üçgenler vs. bulunmuştur.² Araştırmacılara göre, bu dönemde çömlek, kumaş, halı için karakteristik olan bir sıra motifler oluşmuş ve bunlar da sonraki dönemlerde Azerbaycan süsleme sanatlarında ve dokumalarda kullanılmıştır.

İnsanlığın medeniyet tarihine baktığımızda halkların uğraştıkları sanat dallarının, onların zengin manevi iç dünyalarını, karakter yapılarını, dünyaya bakışlarını, estetik anlayışlarını ve yaşam felsefesine has olan temel karakterlerini anlattığını görüyoruz. Azerbaycan (Harita 1) halkı için bu sanat dalının halıcılık olduğunu tarihi kaynaklar ve elde edilen belgeler de kanıtlamaktadır.

¹ Aydın UĞURLU, *Ezcaçıbaşı Sanat Ansiklopedisi*, Cilt 1,469.

² K. ALİYEVA, *Tebrizkaya kovrovaya şkola XVI- XVII vv.*, 9.

Halı dokumalarında iki tür düğüm tekniği kullanılır:

1. Türkbaf (türk düğümü, simetrik, gördes) halı düğümü- üç özelliği vardır;

a) İlmikler çift düğümlüdür.

b) İlmikler yan yana iki çözgü (arış) ipliğine bağlıdır, simetriktir.

c) Her düğüm sırası üzerine arış iplikleriyle “bezayağı” örgüsünde kenetleme yapan argaç (atkı) iplikleri atılır.

Gördes (Türk düğümü) düğümü bütün türk ve Kafkas halılarında kullanılmıştır (Çizim 1).

2. İran (asimetrik, sena) halı düğümü- düğüm ipliğinin yalnız bir ucu bir arışın etrafına sarılır, diğer ucu ise sarılmadan bitişik arışın arkasından üste çıkarılır, sarılmış olan arış sağda veya solda olabilir. Her ilmik tek düğümlüdür, asimetriktir (Çizim 2).

Dokumanın tarihine baktığımızda üretim aşamalarını bir yana bırakırsak, bu işle uğraşanların genellikle kadınlar olduğunu görüyoruz. Kadınlar evin ve kendilerinin ihtiyaçlarını karşılamının yanı sıra bazı sosyal sorumlulukları nedeniyle de dokuma yapmaktaydılar. Çocuğun dünyaya gelişi ile ilgili, kızların kendilerine çehiz için yaptıkları, elçilerin ayakları altına serilen halı, düğün gününde kullanılacak halılar, camilere ibadet için, türbelere dilek için yapılan, defn töreni için düşünülen halılar gibi. İnsanların zenginliği ve sosyal statüsü, sahip olduğu halı- kilimlerin miktarı ile değerlendirilirdi.

Azerbaycan’da havlı halılarla birlikte eski zamanlardan itibaren günlük kullanım amaçlı havsız halılar da dokunuyordu. Havsız halı çeşitlerinden örneğin hasır, palaz, cicim, verni, sumak, kilim gibi dokumalar yapılıyordu.

Dokumacılığı tarihsel gelişimine göre incelediğimiz zaman “... dokumacının becerisi ile zanaatlaştığı, aleti ile teknikleştiği, bilgi yönünde ise bilimselleştiği görülür.”³

³ Aydın UĞURLU, **Osmanlı Dönemi Dokuma Ürünlerinde Çeşit Zenginliği**, 7.

Halı sanatı, sadeden karmaşığa doğru gelişim aşaması kaydetmiş, havlı halılara göre haysız dokumalar daha erken ortaya çıkmıştır.

Azerbaycan halı sanatı 7 ekole (mektebe) bölünürler ve bu ekoller de kendi içlerinde gruplara ayrılırlar. Önemli ekoller bunlardır: Kuba, Şirvan, Bakı, Gence, Qazakh, Karabağ, Tebriz. Bu gruplar içerisinde formuna, renk, desen ve kompozisyon özelliklerine göre Karabağ grubu halı dokumaları özel yere sahiptir.

Azerbaycan halı ekollerini isimlendirirken ülkenin tarihi sınırlarında dokunan el halıları düşünülmektedir. Örneğin, Şirvan halı ekolüne Derbent, Kazakh halıcılık ekolüne Borçalı arazileri de dâhildir. Tebriz halı ekolüne ise Urmiye, Marağa, KHoy, Merend ve Erdebil de dâhil edilir. Tarihen Azerbaycan'ın bütün bölgelerinde halı ve kilim gibi el dokumaları çok yaygın olarak dokunmuştur. Fakat bunu geliştirip ekol düzeyine çıkarmak her bölgeye nasip olamamıştır. Azerbaycan'ın sadece bazı tarihi arazilerinde halı sanatı gelişerek bir ekol (mektep) olma özelliğine sahip olmuştur. Yani bu ekollerin kendine özgü tarzı, üslubu oluşmuş, dokuma teknolojisi ve iklimle ilgili sebeplerle de kendini belli etmiştir. İkinci olarak da bölgenin halı ekolünde arazinin tarihi ve geçmişi de önem taşımaktadır. Şöyle ki, her yörenin kendine özgü koyun cinsi vardır. Bununla ilgili olarak da her bölgenin yünü ve bu yünden hazırlanmış dokuma iplikleri farklı olmaktadır. Örneğin, Kuba ve Şirvan halıları bu bölgeye özgü iplikle dokunduğu için çok zarif olurlar. Bunlarla karşılaştırmada Kazakh halıları kalın yünlü olur ve sıklıkları az olur. Bundan başka bölgenin bitkilerinin renkleri de halılarda kendini belli eder. Örneğin, Karabağ halıları kendine has renkleri ile öne çıkmaktadırlar. Bu gibi sebepler halıların motif ve kompozisyonlarında da kendini belli etmektedir. Mesela, Kuba- Şirvan halılarındaki motifler çok zariftirler. Kazakh, Gence ve Karabağ halılarının motifleri onlarla karşılaştırıldığında daha iri ve soyutturlar. Ayrıca bu tip halılarda motifler genellikle totemlerle ilgili olur.

Tarihi olaylar da halı ekollerinin oluşumunda önemli yer tutmuştur. Selçuklular Azerbaycan'a geldiklerinde (m.s.11. yüzyılın ortaları) kendileri ile büyük bir halı medeniyeti de getirmişlerdir. Onların yerleştikleri arazilerde – bu araziler Kazakh,

Karabağ ve Gence bölgeleri olmuştur- halı medeniyeti çok geniş yayılmış ve bölgelerdeki halı ananeleri ile de iç içe geçmiştir.

12. yüzyıl Azerbaycan tarihinde “altın yüzyıl” olarak bilinmektedir. Bu dönemde Azerbaycan’da yüksek kaliteli halılar ve düz dokuma yaygıları dokunmuş, özellikle “çiği palazı”, ipek ipliklerle dokunmuş ve değerli taşlarla süslenmiş zililer çok ünlü olmuştur.⁴ 1230’lu yıllarda Azerbaycan’ın Moğollar tarafından istila edilmesiyle, halı üretimi azalmış ve 13. yüzyılın ikinci yarısında yeniden artmaya başlamıştır. “Azerbaycan’dan çeşitli ürünler; ipek ve yünlü kumaşlar, halı, cicim, ham ipek, pamuk vs. birçok ülkelere, o cümleden Rusya ve Avrupa’ya ihraç ediliyordu.”⁵

“Fezlullah Reşideddin’in yazdığına göre Moğollar halktan vergi olarak halı topluyorlardı.”⁶ Bu, halı üretiminin yüksek seviyede olmasının bir göstergesi sayılabilir.

18.- 19. yüzyıllarda ve 20. yüzyılın başlarında Azerbaycan’da dokunan halılar çoğunlukla eski kompozisyonlar ve onların bir kadar gelişmiş çeşitleri idi. Bunların yanı sıra konulu halılar da dokunmaktaydı. Örneğin; Tebriz’de dokunmuş “Dört mevsim”, “Nadir şah ile beş derviş”, “Nadir şah mecliste”, “Rüstem ve Zöhrab”, “Köylüler” vs., Şamahı, Karabağ ve Kuba’da dokunmuş avlanma konulu halılar ve yeni kompozisyonlu halılar; Şuşa’da “Bahçede güller”, “Vazoda güller”, “Bulut”, “Atlı-itli”, “Makine” vs., Şamahıda “ Horoz-nişan”, Kuba’da “Hırdagül çiçi” vs. dokunuyordu. 19. yüzyılın ikinci yarısında Şamahı ve Cebrayıl’da ipek halı üretimi daha fazla idi. Bu halılar Türkiye ve İran’a ihraç edilirdi. Abşeron’da ipek “çiği palaz”lar daha yaygın idi. Bu değerli palazlar özel siparişle dokunuyordu. Günümüzde ise bu dokuma artık yapılmıyor ve unutulmaktadır.

⁴ K.ALİYEVA, *Bezvorsovie kovrı Azerbaydjana*, 8.

⁵ H. KULİYEV, “Azerbaycanda tokuculuğ seneti hagda (XIII-XVIII esrlər)”, 56–57.

⁶ F.RAŞİD AD-DİN, *Djami at-tavarik*, 260.

19. yüzyılın sonlarında halı ipliklerinin boyanmasında eskiden beri kullanılan doğal kökboyalarının yerini Almanya'dan getirilen sentetik boyaların alması halıların kalitesini ve üretimini olumsuz yönde etkiledi.

1899 yılında halı üretiminde yapılan düşüşü önlemek amacıyla Rus hükümeti Tiflis'de "Kafkas Kustar Komitesi" adlı kurum oluşturdu.⁷ Bu kurumda çok sayıda Azerbaycan halı desenleri kareli kâğıda geçirilerek çoğaltıldı ve Kafkas'ın halı dokumacılığı yapılan bölgelerine; Gürcistan, Dağıstan ve Ermenistan'a da dağıttı. İlk başlarda bu eskizlerin hangi bölgeye ait olduğu gösteriliyordu. Sovyet döneminde - 1930 yılından başlayarak 260 kadar eskiz (bu, Kuzey Azerbaycan halı kompozisyonlarının %95'ni oluşturuyor.) hiçbir bilgi yazılmadan, isimsiz olarak dağıtılmaya başladı⁸ ve böylece Azerbaycan halıları Kafkasya'da benimsenmiş oldu. Fikrimizce, günümüzde Kafkas halılarının sınıflandırılmasında var olan karmaşıklığın ve birçok Azerbaycan halısının "Kafkas halısı" adı ile anılmasının nedenlerinden biri de bu kurumun faaliyeti ile ilgilidir.

20. yüzyılın ortalarına doğru halı sanatına olan ilgi artmaya başladı. Bu dönemde Azerbaycan halısının öğrenilmesi, sınıflandırılması, motif ve kompozisyonlarının tasnifi gibi önemli çalışmalar gerçekleştirildi. Günümüzde Azerbaycan dokumacıları bu eşsiz hazinenin zenginleştirilmesi ve doğru tebliği konusunda devletin de desteğini alarak önemli çabalar göstermektedirler.

1.2. Geleneksel Dokumacılıkta Kullanılan Malzemeler

Azerbaycan'da geleneksel dokuma malzemeleri genellikle coğrafi konuma bağlı olarak kullanılmıştır. Azerbaycan dokumalarında koyunyünü, keçi kılı gibi hayvansal lif kullanmışlar. Keten, pamuk ve ipek gibi malzemeler yüne oranla az kullanılmıştır. Azerbaycan'da dokunan kirkitli el dokumalarında iplik olarak yün, kıl; mekikli el dokumalarında ipek, keten ve pamuk kullanılır. Bu ipliklerin büküm ve kalınlık farkı dokumada kullanıldıkları türlere göre değişiklik gösterir.

⁷ L.KERİMOV, *İskusstvo kovrodeliya, İskusstvo vostoçnih kovrov*, 53.

⁸ L.KERİMOV, *İskusstvo kovrodeliya, İskusstvo vostoçnih kovrov*,53.

Dokuma ürünlerinin hammaddesine lif denir.”Elyaf “ terimi ise Arapça kökenli olan lif sözcüğünün bu dilin kurallarına göre yapılmış olan çoğuludur.”⁹ Fiziksel olarak Lif; esnek, ince ve boyunun kalınlığına göre oranı yüksek olan madde birimi diye tanımlanmaktadır. İplik halinde eğilmeye elverişli olan lifler elde edilmiş şekillerine göre doğal lifler ve yapay lifler olarak iki sınıfa ayrılırlar. Doğal lifler elde edildikleri doğal kaynaklara göre üç ana grupta toplanırlar: Hayvansal lifler, bitkisel lifler, mineral lifler.

1. Hayvansal Lifler: 1) Koyun: Yün, 2) Keçi: Tiftik (Moher), Kaşmir, 3) Deve: Deve Tüyü, Alpaka, 4) Tavşan: Angora, 5) İpek

Yün - Halı dokumacılığında kuzu yünü çok değerlidir. Mart ayında doğmuş kuzuların yünü Temmuz-Ağustos aylarında“kırklık” denilen, iki el yardımıyla kullanılan, özel yapılmış makaslar yardımıyla kırılır ve bu yünler diğer yünlere göre (kuzu yünü yumuşak ve parlaktır) çok pahalıya satılırdı. Karabağ’ın yüksek havlı halıları kuzu yünlerinden elde edilmiş yün ipliklerden dokunurdu. 20. yüzyılın başlarında Kafkas’yada satılan yünlerin en büyük alıcıları Almanya, Fransa, Belçika, Türkiye olmuştur. Yün serbest olarak Marsel Birjasi’nda satılırdı.¹⁰ Halı dokuma malzemeleri Azerbaycan’ın bütün bölgelerinde aynıdır (Çizim 3).

İpek: Kökeni Uzak Doğu (Çin ve Japonya) olan Bombyx mori adı verilen ipekböceğinin salgısından elde edilir. İpekböceği 30–35 gün dut ağacının taze yapraklarını yeyerek kozayı örmeye dıştan başlar ve içeriye doğru devam eder. Koza içinde kalan böcekten 10–20 gün içinde kelebek oluşur. Kozanın içinde kalan krizalit, kozaya zarar vermeden su buharıyla veya sıcak hava ile öldürülür. Kozadan ipeğin çekilmesinde, yani ham ipeğin elde edilmesinde, kozalar önce kaynatılır. Kaynatma işleminde (pişirme) sıcaklık ve zaman önemli olup iyi ayarlanmalıdır.”Sürekli çalışan bir pişiricide işlemin ortasında kozalara soğuk su püskürtülür.”¹¹ Soğuk su buharın kozada yoğunlaşmasına ve bunun sonucunda

⁹ Müjde TÜRKMEN, *Antik Çağda Dokumacılık*, 6.

¹⁰ M.D.İSAEV, *Kovrovoe Proizvodstvo Zakavkaziya*,48

¹¹ Emre DÖLEN, *Tekstil Tarihi*, 145.

da suyun kozaya girerek kozanın tümünü doldurmasına sebep olur. Sonra kozalar fırçalanır ve çıkan uçlar istenilen kalınlıkta iplik için 8-10 kozanın iplik ucu birleştirilerek, ham ipek ipliği çileleri oluşturulur. Ham ipekteki sertliği, yapışkan fibroin ve serisin maddelerini gidermek için sabunlu suda pişirilir ve ipek beyazlık, parlaklık kazanır.

2. Bitkisel lifler: 1) Tohum: Pamuk, 2) Gövde (yumuşak): Keten, kendir, jüt, 3) Yaprak (sert): Sisal

Pamuk: Azerbaycan'ın bir kaç bölgesinde pamuk bitkisi yaygın olarak yetiştirilmektedir. Bitkisel lif olan, Hindistan kökenli bu bitkinin kozalarından toplanan “pamuk elyafı, bitki türü yanı sıra elyaf uzunluğuna, inceliğine, yumuşaklığına, sağlamlığına, parlaklığına, esnekliğine, renk ve temizliğine göre değerlendirilir.”¹² Tarlada olgunlaşan kozalardan toplanan pamuk elyaflarının niteliğine göre çırçır makinelerinde tohumlardan ayrılır. Tohum ve artıklardan yağ ve hayvan yemi yapılır. Pamuk elyafının kısa ve ham olanı “linters” adı ile tanınır.

Keten, Kenevir: İplik bükümüne ve dokumaya elverişli olan lifler, bitkinin sapından elde edilir. Olgunlaşan bitkiler demetlenir, tohumlar yağ çıkarmak için ayrılır. Lif elde edilecek saplar çürütülür ve odunsu bölümler ayrılır, temizlenip taranır, iplik büküme hazırlanır. Ayrılan ince ve esnek lifler dokumacılıkta, kaba ve sert lifler ise sicim ve halat yapımında kullanılır. Keten elyafı beyaz, açık sarı ve çelik gri renklerde olur.

3. Mineral Lifler: Asbest¹³: ipek gibi parlak ve yumuşak lifler halinde didilebilen tek mineraldir. Büyük ve açık ocaklardan kazılarak çıkarılan asbest diğer minerallerin çoğu gibi sert değildir. İplik gibi eğrilip dokunabilen, örülebilen ve de keçe haline getirilebilen bu lifler yüksek sıcaklıklara dayanıklıdır.

¹² Aydın UĞURLU, *Eczaçıbaşı Sanat Ansiklopedisi*, Cilt 1,468.

¹³ Bkz. EK-3.

Altın, gümüş gibi değerli metaller inceltip, altın sırma, gümüş sim iplikler haline getirildikten sonra işleme ve bazı pahalı dokumalarda fantezi dokuma malzemeleri olarak kullanılırdı.

Günümüzde doğal malzemelerle beraber kimyasal yöntemlerle elde edilen yapay elyaf ve iplik de kullanılmaktadır. Bu malzemeler, protein ve selülozik artıklardan oluşturulan poliamid, poliyester, poliakril, poliüretan gibi yapay polimer kökenlidir.

İplik eğirme, dokuma yapmak için kullanılacak hammaddenin elyaf ve iplik haline dönüştürülmesi için yapılan işlemlerden biridir. Geleneksel yöntemle iplik eğirmek için, yıkanıp temizlenmiş elyaflar didilip açılır ve taranıp düzgünleştirilir. Bu malzemenin bir bölümü öreke ucuna takılarak bir tutam çekilir, üçü bükümle inceltir ve iğ veya kirman ucuna ilmelenir. İğ hızla döndürülüp serbest bırakılınca, çekim ve büküm sonucu iplik oluşur. İplik bükümleri genellikle; “S”, “Z” harfleri yönünde, çok bükümlü veya az bükümlü olur. İplik eğirme, elyaflardan iplik oluşturmak 200 yıl öncesine kadar bütün dünyada elde, öreke, kirman veya iğ gibi basit aletlerle yapılıyordu. Azerbaycan’da ip eğirmek için 19.yüzyılın 2. yarısından başlayarak cehre (çıkırık) kullanılmaya başlanmıştır.¹⁴

Dokumalar veya bunlara ait iplikler kök boylarla boyanmaktadır. Araştırmalar Azerbaycan’da iplik boyamanın çok eski tarihi olduğunu gösteriyor. M.s. 9. -12. yüzyıl Arap gezginlerin eserlerinde “kırmız” adlı boyar mahsulü hakkında bilgiler vardır. Arap gezgini İbn-Hövgel’in “Yollar ve memleketler” (m.s. 10.yüzyıl) kitabında;” Varsan, Berde, Bab-el- Ebvab”ın nahiyelerinde ve Hazar Denizinin ortasındaki adada ‘kırmız’ var”- gibi kaydedilmiş bilgiler var. İbn Hövgel, “kırmız’ın” (Cocus cacti) yurtdışına ihraç edildiğini ve Hazar Denizi ile Curcan’a taşınıp, oradan da kara yolu ile Hind ülkesine gönderildiğini yazar ve devam ederek, ” Kırmız Bab-el-Ebvab”ın (yer adı; Demirkapı Derbent) hudutlarından Tiflis’e dek bütün Arran’da, Aras nehri yakınlığından Curcan nahiyelerinedek her yerde vardır.”

¹⁴ R.TAGIYEVA, *Azerbaijan Carpet*,73.

bilgisine yer verir. Onun hazırlanması ile ilgili olarak El-Mükaddesi (m.s. 10.yy) daha geniş bilgi vererek:”... Kadınlar kırmızı olan yere gelip bunları mis kaplara yığar sonra ise ekmek pişirilen sobalara (tandır) koyarlar” yazıyordu.

1.3. Azerbaycan Geleneksel Dokumacılığında Kullanılan Tezgâhlar

Araştırmacılar arkeolojik kazılarda yapılan incelemeler sonucunda dikey halı dokuma tezgâhlarının m.ö. Tunç devrinde kullanıldığını ortaya çıkarmışlar¹⁵ (Çizim 4).

Azerbaycan’da geleneksel el dokumacılığında kullanılan tezgâhlar şunlardır:

1.Dikey sistemli dokuma tezgâhı: Istar tezgâhı- Göçebe hayatına uygun, taşınması kolay, dikey çözümlü sistemli tezgâhtır. Karabağ’da ‘duvar hanası’ denilir. Yan ağaçları duvara veya toprağa gömülür. ”Belirli uzunluktaki çözümlerin gerginliği alt levend’in (bazı) sabitleştirilip, üst levend’in burğu ağacı ile döndürölüp istenilen gerginlik elde edildiğinde, yan ağaçlardaki dişlere ipe bağlanarak sağlanır.”¹⁶

Halı dokumaları, dikey çözümlü sistemli halı dokuma tezgâhlarında dokunmaktadır. Tezgâhın parçaları dut, meşe ve ceviz ağaçlarından hazırlanırdı (Çizim 5).

2. Yatay sistemli dokuma tezgâhı:

a) Gücü çerçevesel yatay dokuma tezgâhları- Çözümlü iplikleri belirli uzunluktadır. Atkıyı sıkıştırıran tarak- tefe ile atkıyı taşıyan mekik, belirli bir sistem içinde hareket ederler. Basit tezgâhlarda düz, çizgili, ekose gibi desenli, ikat(darayı), bürümcük kumaşları, havlu gibi dokumalar üretilirdi (Çizim 6)

b) Üçayak konargöçer tezgâh – kurulması ve taşınması kolay olup, en çok tercih edilen dokuma tezgâhlarındandır (Çizim 7).

¹⁵ G.ABDULOVA, XIX esrin sonu- XX esrin evvellerinde Karabağda Senetkarlık ,41.

¹⁶ A.UĞURLU, Antik Çağ Anadolu Dokuma Sanatı,17

c) Yatay yer tezgâhı (Çizim 8) Karabağ'da 'yer hanası' denilir.

Halı, palaz dokumalarının kalitesine arış dizilişinin çok etkisi vardır. Şöyle ki, arış ipliği çok sıkı dizilmiş ürünler zarif ve kaliteli olurdu. 10 cm'de 40–42 arış olan halı kaliteli sayılırdı. Karabağ'da halıyı kısa sürede dokuyup bitirmek için komşular ve akrabalar imeceye davet edilirdi. Bunlara 'yançılar' denilirdi. Bazen yançılar günlük yövmiye ile çalışıyorlardı. Kompozisyondaki önemli kısımları usta, zeminin motifsiz boş yerlerini yançı dokuyordu. Bütün dokumacıların bir sıranın üstünde aynı anda dokuma yapmaları gerekmektedir; bir sıra biter, sonraki sıraya geçilirdi. Her bir düğüm sırası sona erdiğinde usta dokumacı tarafından makas ile titiz bir şekilde kesilerek düzeltilir, sonra yeniden dokumaya devam edilirdi.

Şuşalı dokumacılar arışların sırayla kalmasını sağlamak için onları hamurla tezgâhın üst bazısına (üst levent) yapıştırıyorlardı. Her defa üst leventi çevirdikten sonra sıvama yeniden tekrarlanıyordu. Halının kenarlarının düzgün ve devamlı olması için üçer, dörter bükülmüş özel kenar ipi ile ayrıca dokunurdu. Bunun için halı dokunurken arış iplerinin arası doldukça onun her iki yanından üç sıra arışın arası örülüp ilme ile eşitlenirdi. Dokuma aşaması bitdikten sonra öncede olduğu gibi yine de iki parmak kalınlığında 'ağız palazı' dokunurdu, bu da halının çözülmesini önliyordu (Çizim 9; 10). Bazen 'ağız palazı'nın üzeri de ince deri ya da kumaş ile çevreleniyordu. Arış ipleri sonuna kadar dokunmadığı için (bunu gücü ağacı ve arka ağacı engelliyordu) saçaklar (püsküller) yapılıyordu. Her bir halıda yarım han arşını¹⁷ uzunluğunda saçak bırakılırdı.

---

¹⁷ Yarım han arşını – 0,40 cm

2. KARABAĞ'IN TARİHİ VE COĞRAFİ TANIMI

Karabağ, Küçük Kafkas dağları ile Kür ve Aras nehirleri arasındaki toprakları kapsamaktadır. Karabağ adı Azerbaycan dilindeki “gara” (siyah, kara) ve “bağ” sözlerinden ortaya çıkmıştır. Azerbaycan dilinde (diğer Türk dilleri de dâhil) “kara”nın renkten başka “sıkı”, “kalın”, “büyük”, “koyu” vs. anlamları da vardır. Bu bakımdan, “Karabağ” terimi “kara bağ”, yani “büyük bağ”, “sıkı bağ”, “kalın bağ”, “sefali bağ” vs. gibi anlamlar ifade etmektedir.

Arap istilaları (m.s.7.-9.yy) ve arap hâkimiyetinin sona ermesinden sonra Karabağ Azerbaycan Şeddadiler devletinin (975–1075), Büyük Selçuklu imparatorluğunun (11. yüzyılın ortaları- 12. yüzyılın başları), Azerbaycan Atabeyler devletinin (1136- 1225) hâkimiyeti altında oldu. 13.- 14. yy bütünlükle Moğol imparatorluğunun, 14. yüzyılın sonu–15. yüzyılda Teymuriler devletinin terkinde idi. Karabağ, 15.- 18. yüzyılın başlarında Azerbaycan Karakoyunlu (1410- 1468), Akkoyunlu (1468- 1519), Safeviler (1501–1736) devletinin terkinde idi. Safevi - Osmanlı savaşları döneminde (1514–1555; 1578- 1590 vs.) Karabağ elden ele geçti. 1590 yılında Osmanlı devletinin idaresine giren Karabağ topraklarında ayrıntılı defter düzenlenmişti (1593). Bu bilgiye göre, Gence- Karabağ eyaleti 5 sancağa, 36 nahiyeye bölünmüştür.

18. yüzyılın birinci yarısında Azerbaycan, İran, Rusya ve Osmanlı Devletleri arasında bölündüğünde Karabağ, Osmanlı devletinde kaldı. Osmanlı dönemi kayıt defterleri, Azerbaycanlıların bölgenin esas ahalisi olduğunu kanıtlamaktadır.

Ermeniler 1988’de, Dağlık Karabağ’daki “nüfus yoğunluğunu” gerekçe göstererek Karabağ’ı Ermenistan’a bağlayan Azerbaycan topraklarını (%20) işgal ettiler. Khankendi, Khocavend, Hadrut Esgeran – 1991 yılında, Khocalı- 26 Şubat 1992, Şuşa – 08 Mayıs 1992, Laçın – 18 Mayıs 1992, Kelbecer 02 Nisan 1993, Ağdere 07 Haziran 1993, Ağdam 23 Haziran 1993, Füzuli 23 Ağustos 1993, Cebrayıl 23 Ağustos 1993, Kubadlı 31 Ağustos 1993 ve Zengilan 29 Ekim 1993 yılında işgal edilmiştir.

2.1. Karabağ'da El Dokumasının Tarihçesi ve Gelişimi

Azerbaycan'ın incisi olarak bilinen Karabağ sanat ve medeniyet merkezi olarak da ün yapmıştır. Karabağ'da taş işçiliği, seramik, metal işleme ve dokumacılık gibi el sanatları kendine has bir gelişme izlemiştir. Dokumanın yapılması ve gelişimi için önemli gereçlerden biri olan yün malzemenin bol olması bölgede onun geniş yaygınlaşmasını güçlü derecede etkilemiştir. Halkın bu sanata bağlılığı ve dokuma becerisinin yüksek olması da önemli etken olmuş, bölgede yün ve ipek dokumacılığı alanlarının oluşmasında kendi izlerini bırakmıştır.

Karabağ bölgesinde dokumacılığın varlığı yörenin birçok ilk tunç çağına ait kurganlarda bulunmuş dokuma izleri kalmış kaplar, yanı sıra orta tunç devri anıtlarından bulunmuş iğ uçlukları, Ağdam şehri yakınlarında Üzerliktepe'de bulunmuş dokumacılık aletleri, kemikten yapılmış heve vs. ile kanıtlanmaktadır.

Araştırmalar Karabağ bölgesinde dokumacılığın yün ve ipek yönünden daha çok geliştiğini kanıtlamaktadır. Şöyle ki, dokumacılığın ilk dönemlerinde bitkisel lifler (keten, kenevir, sisal, pamuk) kullanılsa da Karabağ bölgesi yün ve ipek dokumacılığında çok ünlü idi.

16.- 17. yüzyıllarda Safeviler döneminde sanatın diğer alanlarında olduğu gibi dokumacılık da çok ilerleme kaydetmişti. Bu dönemdeki dokumalar Avrupa pazarlarında "Safevi", "Kızılbaş", "İran" markaları adı ile tanınmış ve çok ün kazanmıştır. Doğulu ve batılı gezginler zerbaft, kadife, kemha, ikat, cecim, zarif ipekli başörtüleri, alaca, el işlemleri, basma ve bezlerden bahsederler. Bu dönemin kumaşları ticari ürün gibi ve hediye olarak da farklı ülkelerde yaygınlaşmıştır. Çoğu zaman saray erbabının ve din adamlarının gösterişli giysilerinin ve günlük kullanım eşyalarının ve süslemelerinin önemli kısmını oluşturmuştur. Bu gibi sebeplerden Rusya'nın ve bazı Avrupa ülkelerinin müzelerinde 16.- 17. yüzyıllara ait orijinal Azerbaycan kumaş örnekleri ile karşılaşmak mümkündür.

19.- 20. yüzyıllardaki kumaşlar ise geleneksel kumaşların kısmen devamı olup, çoğunlukla sade motif ve desen kompozisyonunda, lakin yeni usul ve ifade tarzı ile yapılırdı. Sade motif ve kompozisyonlar onları dokuyan halk ustalarının düşüncelerinin ürünleri idi, ender olarak da kumaş ve el işlemlerinin kompozisyonlarında hikâye ve destanlardan, klasik edebiyatdan alınmış sahneler ve yazılar da olurdu.

19. yüzyılın sonları 20. yüzyılın başlarındaki siyasi olaylar ülke ekonomisine ciddi zararlar verdi, ama ahalinin ihtiyaçlarını karşılayacak kadar ipek ve pamuklu kumaşların (şile, gedek, bez, cecim vs.) imalatı yapılıyordu. Azerbaycan'dan Rusya'ya gönderilen ipek, pamuk, boya maddeleri vs. orada yeni oluşan fabrikalarda önemli dokuma malzemesi olarak değerlendirilirdi. Bu sebepten de Rusya Kafkas İpekcilik Stansiyasının (1836), Kafkas Kutsar Komitesinin (1899), farklı fuarların ve firmaların oluşumunda önemli adımlar atıyordu.

19. yüzyılın ikinci yarısında Avrupa'da pamuklu kumaş sanayiindeki kriz Rusya'yı da etkiledi ve Rusya Azerbaycan'da pamuk ve boyar maddelerin imalatını daha da hızlandırdı. Fakat yerli ürünler ve kalitesiz rus bezleri gelişmekte olan zengin kesimin zevkine hitap etmiyordu. Yasadışı yollarla İran'dan getirilen Avrupa bezleri ise çok değerli idi. Rusya üçra köşelerde kendi imalatı olan bezleri satmaya çalışıyor, yerli tüccarlar ise Avrupa bezlerini elde etmek için uğraşıyorlardı.

19. yüzyılın ikinci yarısından sonra Rusya kendi fabriklerinde yarı Doğu, yarı Avrupa desenlerinde ipek kumaşlar ve günlük kullanım ürünleri (masa örtüleri, perde, mendil, başörtüleri vs.) yapıyordu. Bu dönemden itibaren halkın yaptığı geleneksel el dokumalarının yerini zevksiz ve kalitesiz ürünler almaya başladı. Geleneksel kumaşların orijinal örneklerinin kaybolması, dokuma için gereken malzemenin (ipek, pamuk, yün vs.) özel şirketler tarafından farklı şehirlere götürülmesi, renkli metal ipliklerin yapılmaması vs. sebeplerden dolayı dokumacılar mesleklerini bırakıp, geçimlerini sağlamak için başka yerlere gidiyorlardı.

20. yüzyılın başlarında sanayinin birçok alanlarında olduğu gibi dokumada da yenilikler oldu. Dokuma fabrikalarında yeni dokuma tezgâhları, buharlı makineler kullanılmaya başlanır. Kumaş dokumacılığında üç yöntem uygulanırdı: 1. Dokuma; 2. Dokuma üstüne baskı nakış (yazma); 3. Dokuma üstüne el işleme nakış (Resim 2; 3; 4; 5; 6; 7).

Dokuma malzemesi olarak yün, ipek ve pamuk kullanılıyordu. Bazen güzem yünü ipliği ile ipek iplikler karıştırılarak şal kumaşları veya başörtüleri yapılıyordu. Cecim, şal vs. kumaşlar ilkbaharda ve sonbaharda dışarıda bahçede dokunurdu. Çünkü kumaşın çözgülerinin uzun olması odada dokuma yapmaya elverişli değildi.

Pamuktan şile, gedek, bez vs. bu gibi geometrik çizgili kumaşlar dokunurdu. Gedek ve bezden en çok erkek gömlekleri yapılıyordu. Bunlar beyaz, mavi ve ya kırmızı renge boyanır, üzerine baskı yahut işleme yapılırdı. Pamuklu kumaşlar dikey, yatay, çizgili veya kareli olurdu. Karabağ'da bu tür kumaşlara "lenge" denilirdi.

19. yüzyılın sonlarında evlerde el dokuma tezgâhlarında dokumalar azalmaya başladı. Bu dokumalar sade ve nakışsız oluyordu. Bu kumaşlar boyandığı zaman halk arasında özel isimlerle, mesela, "şile"¹⁸-kırmızı, "gedek"-mavi renkli sert pamuklu olarak bilinmekteydi. "Şile" bezini boyayan ustaya da "şileci" denilirdi.

19. yüzyılın sonlarında halk arasında hususen de köylerde çok yaygın kullanılan keten kumaşların üretimi, ucuza mal edilen fabrika kumaşlarının (tek renkli, mesela, kitayko, satin ve bu gibi Rusya istehsalı olan kumaş çeşitleri) rekabetine dayanamayarak azalmaya başladı. Rusya'nın İvanovo bölgesinde Korelin adlı bez fabrikinde özel olarak "Adrianpol" (Edirne) adlı kırmızı renkli baskılı kumaş imalatı yapılıyordu.¹⁹

Dokuma kumaşlar atkı yüzlü ve çözgü yüzlü dokunuyordu. Sade bezayağı (keten) ve atlas tekniğinde, bazen de bezayağı ve atlas örgü bir arada kullanılırdı ki,

¹⁸ Şile – Azerbaycan'da kırmızı renkli bez manasına geliyor, örneğin, şile bezi-kırmızı renkli bez.

¹⁹ Gülsüm ALİYEVA, *Azerbaycanın Bedii Parça ve Tikmeleri XIX – XX esrler*, 55.

bu dokumaya hara kumaş (kumaşın yüzeyinde renk dalgalanmaları, alacalı renkler ortaya çıktığı için) denilirdi. Alaca – ‘al’, ‘ela’, ‘alışa’, ‘elişe’ adı ile bilinen, yün, ipek ve pamukdan dokunan bezayağı örgülü, zıt renkli, sıkı dokunuşlu geleneksel dokumadır. ‘Alaca’ ve ya ‘al’ (kırmızı) - od, ateş kültü anlamına gelmektedir.²⁰ Şuşa’da çok dokunan bu kumaşdan kadın üst giyimi yapılıyordu.

19. yüzyılda sadece Azerbaycan’da değil, Özbekistan’da ‘bekisab’, Türkmenistan’da ‘gelemi’, Kazakistan’da ‘alışa’, Kırgızistan’da ‘tirmedokuma’, Türkiye’de ‘alaca’ adı ile bilinen ipek ipliklerden ve kırmızı – beyaz çizgili alaca dokumaları geniş yayılmışlardır.

Alaca dokumasından daha da seyrek dokunan kumaş- tetinlikdir ve yer tezgâhında kadınlar tarafından dokunuyordu. Geniş çizgili kalın dokumadır. Şuşa’da çok yaygın olarak dokunan koyu kırmızı zemin üzerine sarı, yeşil, mavi, beyaz, siyah çizgili ve kareli bu kumaşlar Rusya’ya ihraç edilirdi. Azerbaycan’da bu kumaştan erkek ve kadınlar için gömlek yapılırdı.

Dimi örgüde (sarja örgü denilir) çözü ve atkılı iplikleri biri biri ile 2: 1 sırası ile yapılır. Atkılı yüzlü ve çözü yüzlü oluyorlar. Bu dokumalar kaliteli ve elastik oluyorlar. Erkek gömlekleri ve kadın başörtüleri yapılıyordu. Bu kumaşlar daha çok siyah- kahve, kırmızı- menekşe renklerinde olup kaliteli ve parlaktırlar.

Kanovuz kumaşlarda iplik sıklığı tafta kumaşa göre çok olup 35x 35’dir. Bu kumaşlardan bayanlar için etek, gömlek, başörtüsü, erkekler için mavi, kırmızı ve siyah renklerden (çalarlı denilirdi) üst gömleği yapılırdı. İpliğin kalitesine bağlı olarak ‘hakiki kanovuz’ ve ‘ham kanovuz’ dokunurdu. Hakiki kanovuz has ipek iplikten dokunduğu için parlak, elastik ve zarif oluyordu. Ham kanovuz ise iplik karışımından dokunduğu için parlak olmuyordu ve fakir kanovuzu adı ile ünlüydü. Genel olarak bu kumaşlar sade olurdu. Bazen acemi dokumacılar kanovuzu çizgili olarak dokuyorlardı.

²⁰ Gülsüm ALİYEVA, *Azerbaycanın bedii parça ve tikmeleri XIX-XX asrlar*, 42

İkat (Karabağ'da darayı denilir) dokumaları bezayağı tekniğinde dokunurdu. İkat kumaşlar top olarak ve ya adetle dokunurdu. Çizgili ve kareli çeşitleri vardı. Adetle dokunan ikatlar renk olarak daha zengindi. Bunlardan peştamal, bohça gibi kullanılanlara renkli metal iplikler de ilave edilirdi (Resim 1).

19. yüzyılda Şuşa'da başörtüleri imalatı yapan Meşedi Abbas Mirze Memmed oğlu, Kerbelayı Kerim Meşedi oğlu, Meşedi Abbas Meşedi Mehdi oğlu, İbrahim Kerbelayı Hüseyin oğlu, Meşedi Melik Dadaş oğlu ve diğer dokumacılar hem atolye sahibi hem de dokumacı idiler. Bu atölyelerde tezgâhların her birinde ayrı ayrı dokumalar yapılıyordu. Örneğin, bir tezgahda ikat, öteki tezgâhta başörtüsü, bir diğerinde ise alaca kumaşlar dokunuyordu.

Renkli, parlak ve zarif dokumalardan biri de mov kumaşıdır. Bezayağı örgü tekniğiyle dokunuyordu. Tafta kumaşa göre seyrek olup, iplik sıklığı 29x 29'dur. Çizgiler çoğunlukla ayrı ayrı küçük gruplar halinde ya da bir birinden uzak yerleştirilir ve sarı, kırmızı, mavi, açık yeşil ve menekşe renklerinde dokunurdu.

Diba kumaşlar atlas örgü tekniğinde dokunuyordu. Çözgüler bükülmüş ipek iplikden, atkılar gülebetin (metal iplikler) ipliklerden dokunduğu için diba kumaşın ön kısmı hafif rölyefli olur. Kumaş, desenin raportlarının renkli çözgü ve atkı iplikleri ile belli tekrarlarından oluşurdu. Tafta, mov, ikat kumaşlarının nakışı dikey ve küçük ölçüde idi. Raportu; desenler, motiflerin diziliş sırası ve kumaşın eni belirliyordu. Dokuma tezgâhlarının genişliğine göre halk dokumalarının eni ½, uzunluğu ise 6 han arşınından (1 han arşını 0,80 cm'dir) fazla olmuyordu.²¹

Örgü teknikleri kumaşın özelliklerini anlatıyor. Bu sebepten de dokumadan anlayanlar halının arka yüzüne, kumaşın ise ön yüzüne bakıyorlar. Çünkü halının kalitesini arış iplikleri, kumaşın kalitesini ise atkı iplikleri belli eder.

²¹ Gülsüm ALİYEVA, *Azerbaycanın bedii parça ve tikmeleri XIX-XX asrlar*,6.

19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren gösterişli ve pahalı kumaşların imalatı azalmaya başlıyor. Bunların yerini Avrupa'dan ve Rusya'dan getirilen makinelerde dokunmuş kumaşlar (gelme kumaşlar) almaya başlıyorlar. Doğu kumaşlarını andıran bu kumaşlar halk arasında farklı isimlerle yaygınlaşmaya başladı. Mesela, zemini atlas veya kadife olup motifi simli ipliklerle yapılan dokumalar “gende dur” (kenarda dur), zemini simli, motifleri rölyefli atlas veya kadife olan kumaşlar “iğnebatmaz”, “gayçikesmez” (makas kesmez) gibi isimlendirilirdi.

20. yüzyılın ortalarında zerbaft kumaşlar ekonomik sebeplerden dokunmuyordu. Bundan dolayı zengin kesim Rusya'dan ve başka yerlerden ithal edilen ve makine üretimi olan zerbaft kumaşlar kullanmaya mecbur kaldılar.

Geleneksel dokumalardan biri olan cecim ve ona benzer çizgili dokumalar yün, pamuk ve özellikle de ipek ipliklerle dokunuyordu. “Cecim” kelimesinin Karabağ'ın Berde ve Laçın yörelerinde olan Cecimli köyünün adı ile bağlantısı düşünülür. Azerbaycan ve Yakın Doğu klasik edebiyatında ise “cecim” – “cacim” gibi yazılır. Cecim 25cm - 30cm genişliğinde, 10-15m uzunlukda dokunurdu.²² Kısmen dağetaryi yerlerde; Ağdam, Berde, Ağcabedi, Şuşa gibi ve özellikle de ipekçiliğin geliştiği yerlerde daha çok dokunurdu. Cecim yatay yer tezgâhında dokunan ensiz dokumadır. 19. yüzyılın birinci yarısına kadar ipekden dokunmuş zarif cecimlerden elbise, örtü, heybe vs. yapılıyordu. Eskiden yolcular para ve özel eşyalarını ipek cecimden yapılmış küçük torbanın içerisine koyar, üzerinde gözükmeyen yerde saklayarak taşırdı. Bu torbaya ‘hemyan’denilirdi, işlevinden dolayı çok dayanıklı olmalı idi. Mühtemelen buradan ‘hemyan’ sözünün ikinci anlamı ortaya çıkmıştır.

Geleneksel kirkitli el dokumalarından biri halılardır. 14. yüzyıldan başlayarak Avrupa'ya ayak açan Azerbaycan halıları içerisinde Karabağ grubu çok önemliydi. Karabağ halıları yüksek estetik değere sahip sanat örneği gibi Avrupalı ressamların da dikkatini çekmiştir, “Muğan” halısını Hans Memling'in (15. yy) “Meryem

²² Latif KERİMOV, *Azerbaydjanskiy kover*, T.3,203.

çocuğu ile” ve “Bir gencin portresi” adlı tablolarında görmek mümkündür.

17. yüzyılda Karabağ’da dokunmuş “Koca” adlı halı Nyu York’un (ABD) “Metropolitan” müzesinde sergilenmektedir. Londra “ Viktorya ve Albert”, Paris “Louvre”, Viyana, Roma, İstanbul, Tahran, Kahire gibi şehirlerin müzelerinde ve sayısız özel koleksiyonlarda bulunan Azerbaycan’ın Tebriz, Şeki, Şamahı, Gence, Kuba, Bakü, Kazakh gibi önemli halı merkezlerinin yanı sıra Karabağ’ın sanat incileri olan halılar da büyük hayranlıkla izlenmektedir.

Halı Kafkasya’da eski dönemlerden itibaren yerli ticaretin ve ihracat ürünlerinin en önemlisi olmuştur. Örneğin; Şamahılı tüccarlar Rusya’ya Şirvan, Kuba ve Karabağ halıları götürüyorlardı. Azerbaycan hanları halktan vergi olarak halı- palaz ürünleri alır, bunları da yurt dışında kolayca satabiliyor veya diğer ticari ürünlerle takas ediyorlardı.

19. yüzyılın ikinci yarısında halıcılık Şuşa, Cebrayıl gibi yörelerde daha çok yaygın idi. Sadece dört yörede (Şuşa, Cebrayıl, Zengezur, Cavanşir) 90’lı yıllarda 100 bin kadar insan çalışıyordu.

Karabağ halılarının imalat ve satış merkezi Şuşa idi. 19. yüzyılın sonlarına ait kaynaklardan, Şuşa’da dokunan halı ve palazların miktar ve kalitesine göre bütün Kafkas’da ilk sırada olduğu bilinmektedir. Bu gibi faktörler Karabağ’da halıcılığın köklü geçmişi olduğunu ve diğer el sanatları içerisinde ön sıralarda olduğunu göstermektedir.

Halıcılığın gelişmesi ve yüksek değere sahip olması sebeplerinden biri de evlerin ve sarayların dekorasyonunda halılara olan büyük talep idi. Karabağ’da zenginlik göstericilerinden biri halı idi. Erkek evladının düğününe hazırlık yapan aileler müstakbel gelinin dokuma becerisinin olmasına çok önem veriyorlardı. Geleneğe göre aile kuran kızların çeyizinde diğer el dokumaları ile beraber kendi dokuduğu halı ve kilimlerin olması da gerekiyordu. Bu bakımdan Karabağ’ın

KHangervend köyü özellikle farklı idi. Halı- kilim dokumaları hem göçebe hem de yerleşik halk arasında yaygın idi.

Güney Kafkas'ın diğer yöreleri ile kıyaslandığında Karabağ halıları (Şuşa, Cebrayıl, Zengezur) hem imalat hem de kompozisyon bakımından daha çok gelişmiştir. Bu dönemde Şuşa'da dokunan halılar Kafkas'da ilk sırada yer alarak sadece İran ve Türkmen halılarından geride kalmıştır. Nedeni ise Karabağ halılarında kullanılan yünün Türkmen ve İran koyunlarının yünü ile kıyaslandığında kalitenin düşük olması idi.

Halı kompozisyonlarında estetik deyere sahip olan ürünler içerisinde yalnız Karabağ'a has olan dest halılar (halı ve ona ait yan halılar- kenareler) satış için en revaçta olan el dokumaları idi (Çizim 11).Önceleri satış pazarları sadece Güney Kafkasya'nın şehirleri idi.

Kuzey Azerbaycan 19. yüzyılda Rusya pazarlarına ve Rusya aracılığıyla da dünya pazarlarına halı ve ipek satıyordu. 19. yüzyılın sonlarında Azerbaycan halıları Rusya'dan Türkiye, Avusturya, Macaristan, Fransa, Almanya, İngiltere, Çin ve diğer ülkelere ihraç ediliyordu. Rusya'dan en çok halı ithal eden ülke ise Türkiye idi.(%80).²³

19. yüzyılın 70'li yıllarından başlayarak komşu ülkelerin pazarlarına- özellikle de İstanbul'a götürülen Karabağ halı kilimleri hem de Rusya'nın Pyatigorsk ve Peterburg şehirlerinde de önemli ticaret ürünü idi.

Karabağ coğrafi konumu açısından İran, Türkiye, Arabistan ve Hindistan'la bağlantılı olan ticaret yolunun üstünde idi, şöyle ki, bu yol Hazar denizinin sahillerinden Derbent kapılarına kadar, tarihi Şabran (Kuba bölgesi) arazisinden Şamakhı, Salyan ve sonra da Şuşa ve Bakü'den geçmekteydi. Belgelerden edinilen bilgilere göre geçmiş hanlığın idarecileri Karabağ'da özellikle de Şuşa'da dokunan halıların; teknik, kompozisyon ve desen zenginliği bakımından İran halılarına

²³ A.ABBASOV, "Azerbaydjanskije kovri na vnutrennih i vnešnih rınkah v konse XIX- naçale XXvv"., İskusstvo vostoçnih kovrov,19.

eşdeğer olmasına çalışıyorlardı. Bu tür girişimler bütün feodal hanlıklarda olmuştur. Buna göre de halk arasında ‘Khan çeşni’ denilen kompozisyonlar günümüze kadar yaşamaktadır. ‘Khan çeşni’, sahipkarın evinden, sarayından köylünün halı tezgâhında kendine yer etmiş kompozisyonlardandır.

20. yüzyılın başlarında ise siyasi olaylar doğrudan halı – kilim gibi dokumaların satışlarını da etkiledi. Kaynaklardan elde ettiğimiz bilgilere göre 1917-18’ li yıllarda Karabağ dest halılarından olan yan- kenareleri (eni 90–120 cm, uzunluğu 300-400cm) yarım pud (8 kg) buğdaya takas edilirdi. Bir adet mafraş 12 pud (1pud= 16kg) buğdaya satılırdı.

1919–22 yıllarında halı merkezlerinde halılar evvelki değerlerinin yarısına satılırdı. Köy ve şehir halkı tarafından ucuza satılan halı kilimler dolaylı yollarla İran’a götürülürdü. Fiyatların ucuz olması pazarda satılan boya malzemelerini de etkiledi. Şöyle ki, bu dönemde dışarıdan getirilen indigo (çivit) boyasının az olması halıların sayısını ve kalitesini de etkileyerek onları değersizleştirdi.

1923 yılından başlayarak halıların fiyatları yükseldi ve halı ürünlerinin dışarıya çıkarılması engellendi, ancak Kafkasya Devlet Ticaret Birliği (ZakQostTorq) tarafından İstanbul’a ve diğer dış pazarlara satılmaya başlandı.²⁴

2.2. Karabağ El Dokumalarında Kullanılan Malzemeler

Karabağ bölgesinde dokuma malzemesi olarak daha çok yün, ipek ve pamuk kullanılırdı. Yün imalatının geniş yaygınlaşmasının önemli nedenlerinden biri köylülerin topraklarının az olması ya da topraksız olması idi. Bu sebepten de hayvancılığın gelişimi bölgede yaşayanlar için çok önemliydi.

Dağlık ve aran Karabağ’da, özellikle Zengezur’da Karabağ cinsi koyunlar yetiştiriliyordu. Bu cins kuzuların yünleri çok zarif olurdu. Bölgede hayvancılığın gelişimi için kadınlar ve çocuklar da çaba sarfediyorlardı. Yöre halkı yünden halı,

²⁴ M.D. İSAEV, *Kovrovoe Proizvodstvo Zakavkaziya*, 27.

kilim, cicim, zili, verni vs. gibi yer yaygıları ve giysiler için de kumaşlar dokuyorlardı. Özellikle halı dokumalarında kullanılan yün imalatı göçebeler (terekemeler-yörükler) arasında çok yaygındı. En kaba yünlerden kara çadır ve alaçıklar için keçe yapılıyordu.

“19.yüzyılın sonlarında Karabağ bölgesinin de dâhil olduğu Yelizavetpol’da 1 milyon koyun yetiştiriliyordu ki, bunun 150 bini Şuşa, 100 bini Cebrayıl, 100 bini ise Cavanşir kazasında idi.”²⁵

Koyunlar yılda 2 kere kırılır, ilk bahar yünü “yapağı”, son baharda ise “güzem” adlanırdı. Güzem yünü yorgan, döşek, keçe ve şal dokumalarında kullanılırdı. Yapağı yünü ise halı ve bu gibi ürünlerin dokunmasında kullanılırdı. Koyun yünleri kırım zamanı seçilir, yün liflerinin uzunluğuna, kalitesine ve rengine göre ayrıt edilir. Dokumacılıkda esas olarak koyunun bel yünü seçilir, karnının altındaki yün ise diğer ihtiyaçlar için kullanılırdı. Yapağı yün uzun ve kaba lifli olduğu için argaç ve ilme ipliği olarak ve örgü dokumalarında kullanılır. Koyunlar kışın yatarak beslendiğinden yapağı yün kirli ve yağlı olur. Yün tedarik edilirken bu sebeplere dikkat edilirdi.

Yün imalatında koyun cinslerinin seçilmesi önemli idi. Koyun sürüsünün hangi şartlarda (dağlık, dağeteyi, aran) beslenmesine ciddi önem verilirdi. “Karabağ” cinsi koyunların yünleri yerli dokumacılar için önemli ve kaliteli iplik kaynağı idi.

Yün renklerine göre çeşitlere ayrılır. Beyaz renkli yün çok iyi boyandığı için değerlidir. Beyaz renkli yünlerden farklı motiflerin ve bordürlerin şiçandişi, boncuk gibi kısımlarının dokunmasında kullanılır. Bunlardan başka siyah, boz, çal, kumral, mavimsi vs. renkli yünler de kullanılırdı. Bazen kahve, siyah ve mavimsi yünleri boyamadan da kullanırlardı. Tecrübeli dokumacılar beyaz yünle siyah yünü birlikte tarayarak kedi tüyü, gri renk elde eder ve boyamadan kullanıyorlardı. Yünlerin

²⁵G. ABDULOVA, XIX esrin sonu – XX esrin vvelerinde Karabağda senetkarlık, t.ç.,21.

taranmasını hızlandırmak ve bir an önce dokumaya başlamak için akrabalar ve komşular yardıma gelir ve kendi yün taraklarını da getirirlerdi.

Dokuma için bir diğer aşama ise yün liflerinin çırıkla (Karabağ'da cehre denilir) eğrilmesi idi. Son dönemde Karabağ'da kullanılan çırık yığma olurdu. Bunlar ya cilingir tarafından hazır olarak ya da dokumacılar parçalarını alarak kendileri hazırlardı. Çırıkla iplik eğirmek için çırık sağ el ile hareket ettirilir, sol elle ise yün iğın ağzına verilir. İp sağdan sola doğru eğrilir ve iğın üzerinde sarınırdı, iki büküm birleştirildikte bir yumak olurdu. Buna „ham“ denilir ve iplik bükülürdü. İlme ipliği (yüz ipliğ ve ya „çin“ denir) sadece olarak eğrilirdi. Arış ipi ise sıkıca bükülür, sıkı yumak yapılır ve bir ay kadar bekletilirdi ki “geddin yesin“ yani tezgaha (dezhah ve ya hana) gerilirken iplikler kıvrılmasın. İpliğin kalın ya da ince eğrilmesi de çok önemli idi. Satış için dokunacak olan ürünlerde iplik kalın eğrilirdi. Bu dokumalara halk arasında „horu“ denirdi. Kalın iplikle dokunan halı çabuk biterdi. Eğer düğüm ipliği kalınsa, argaç ve arış ipliği de ona uygun olarak kalın hazırlanırdı.²⁶

İplik boyaması. Karabağ iplik boyamasına göre Azerbaycan'ın diğer bölgeleri ile aynı olsa da kendine has özellikleri de vardır. Eğer dokumacı dokumayı kendisi kullanacaksa mutlaka doğal boyaları tercih ediyordu. Pazar için dokunan ürünlerde ise rengin doğal boya olmasının önemi yoktu. 1841 yılında kimyacı N.Zinin tarafından anilin, 1868 yılında Qrebe ve Liberman tarafından alizarin boyar maddelerinin bulunması²⁷ fiyatının ucuz ve boyama aşamasının kolay olması onların çabuk yayılmasına ve kullanımına sebep oldu. Boyacılar alizarin'e „ingiliz boyası“ diyorlardı.

Dokumacılar doğal boyalarla boyamaya „hasa“, suni boyalarla boyamaya ise “emeli“ diyorlardı. Kendileri için ve siparişe dokuma yaparken „hasa“, satış için oldukça ise kolay ve ucuza mal olan „emeli“ üsula önem verilirdi. Doğal boyalar üç kaynaktan elde edilmektedir; bitkiler, hayvanlar ve mineraller. Halı ve kilim

²⁶ İpek MUSEYİBOVA, (2008-2009), Laçın ili Pircan köyü, Halı kilim dokumacı,(Sözlü görüşmeler).

²⁷ Bkz.(25), ABDULOVA, 27.

üretiminde yaygın olarak bitkisel boyalar kullanılmaktadır. Bitkisel ve hayvansal kaynaklardan elde edilen renk örneklerinden bazıları şunlardır; kırmızı (rubia tintoria); sarı (genista tintoria); koyu mavi (isotis tintoria ve indigo feretintoria); gri ve siyah (over lus); kahverengi (jungland regia); ve kızılı (dacnylopus).

Araştırmalar ve arkeolojik kaynaklar halkın çok eskiden beri doğal boyaların kullanımında tecrübeli olduğunu gösteriyor. Bu tecrübelerden yararlanarak boya bitkilerinden farklı renkler almak mümkündür. Bunların bazıları kurutulmuş olarak, bazıları ise toplandığı zaman boyama aşamasına geçilirdi. Ağaç kabukları ve cevizin yaş kabukları kurutulularak kullanılırdı. Tecrübeli boyacıların söylediğine göre bunlar 1 ay içerisinde tüketilmelidir, yoksa boya özelliğini kaybederek hiçbir işe yaramayacak. Ceviz ağacının yaprakları taze ve işlem yapılmadan kullanılır. Bazı bitkiler yaprakları ve dalları ile birlikte kullanılır. Bitkilerin toplanma zamanının (sabah ve akşam, ilkbahar, yaz, son bahar) da boyanın kalitesine büyük etkileri vardır. Mesela, yazın ikinci yarısında ceviz ağacının yapraklarını, ilkbahar döneminde ise meşe ağacının kabuklarını topluyorlardı.²⁸

Karabağ'da ipliğin boyanması ilbaharda ve son baharda yapılırdı. Yaşlıların verdiği bilgilere göre ilbaharda boyanan yünler güneş ışınlarının etkisi ile daha da kaliteli olurdu. Lakin havaların sıcak olmasından dolayı dokuma yapılmıyordu. Bu sebepten de Karabağ'ın aran (sıcak) yörelerinde iplik boyama son baharda yapılmaktaydı. Bu dönemde doğal boya bitkileri, otlar ve meyvalar toplanmış olurdu. Bir diğer sebep ise dokumacılıkta önemli iş gücü olan kadınların yazın ziraat işleri ile uğraşıyor olmasıydı. Bağ mevsimi bittikten sonra dokumaya fırsat olurdu. Dokumacılar kendi ipliklerini kendileri boyar ya da boya ustalarına götürürlerdi. 1960'lı yıllarda Ağdam'ın ünlü boya ustaları İlyas usta ve Lokman usta hala da halk arasında saygıyla anılırlar. Dokumanın güzel gözükmesini sağlayan en önemli sebeplerden biri de ipliklerin kaliteli boyanması idi.²⁹

²⁸ İpek MUSEYİBOVA, (2008-2009), Laçın ili Pircan köyü, Halı kilim dokumacı,(Sözlü görüşmeler).

²⁹ Niyazi MEMMEDOV, (2008),Ağdamlı, İplik Boyacısı İlyas ustanın oğlu, (Sözlü görüşmeler)

Karabağ'da boyanacak ipeğin üçte biri kadar kurutulmuş erik ya da alumin (zey- sabitleştirici) götürülür (bir kelef iplik için bir yemek kaşığı). Bunların üzerine su ilave edilir, alınan karışım kaynatılır, sonra süzülür. Elde edilen suyun içerisine temiz ipliği koyup kaynatıyorlar. Halk tecrübesine göre ipliğin boyayı iyi almasını kontrol etmek için onun içerisine birkaç pirinç tanesi atılırdı ve onların pişmesi ile de boyama aşamasının bittiği anlaşılırdı. Sonra ise iplikler kazandan çıkarılarak suyu alınmadan kurumaya bırakılıyordu. İpliğin boyama süresi farklı olurdu. Eğer iplik doğal boyalarla (hasa) dokumacının kendisi için ya da özel sipariş için yapılıyor ise bu aşama 20–25 dakika sürüyordu. Boyanacak iplikler bir gün önceden soğuk suda bekletilir, sonra ise kazana bir sıra iplik ve bir kat da boya konur, bu sistemle işlem devam ederdi.³⁰

Karabağ'da boyama tekniği dokuma yapılan diğer bölgelerle aynı olup, yalnız her hangi bir renk tonunu almak için ya da farklı boya bitkisinin kullanımı ile farklılık göstermekteydi. Bazen mavi, lacivert ve yeşil renkler boya imalathanelerinde boyacılar tarafından yapılmaktaydı. Diğer renkler ise ev ortamında elde edilirdi.

Dağlık Karabağ'da kırmızı reng ve tonlarını elde etmek için marena bitkisi kullanılırdı. Bu da onun yığılma mevsiminden, köklerinin temizlenmesinden ve boyama tekniğinden kaynaklanıyordu. Parlak kırmızı tonları koşenilden alınır. Kafkasya'da koşenil çok kullanılmıyor, ama eski Karabağ halılarında çoğu zaman koşenil (kırmızı böceği) bazen de marena kullanılırdı. Koşenil ot bitkilerinin üzerinden toplanırdı. Böğürtlen bitkisi ve karaağaçın kökleri bir hafta ıslatılarak bekletilirdi. Sonra ise bu suya marena suyu karıştırılırdı. İplikler de bu suyun içerisine salınarak kaynatılır ve iplik bu suda kaynadıkça da koyu kırmızı rengi alınırdı. Pembe renk almak için kırmızı renge boyanmış ipeğin suyundan bir miktar alıp soğan rengi boyanmış ipliğin suyuna ilave edilirdi. Bu zaman ipliğin kazanda çok kalmamasına dikkat edilirdi, aksi olursa istenilen renk elde edilirdi.³¹

³⁰ Sona ALLAHVERDİYEVA, (2009), Füzuli, dokumacı, (Sözlü görüşmeler).

³¹ Niyazi MEMMEDOV, (2008), Ağdamlı, İplik Boyacısı İlyas ustanın oğlu, (Sözlü görüşmeler).

19. yüzyılın sonlarında Karabağ tüccarları fuksin (kırmızı anilin boyarmadde) adlı maddeyi ucuza satarak rekabet ortamı yarattılar. Fuksin kolay boyandığından doğal boyalar artık tercih edilmez oldu. Bir misgalı 3–4 kuruşa satılan ve 0,5 girvenke ipliği boyamaya yeten bu madde suya az ilave edildiğinde açık pembe, çok ilave edildiğinde ise koyu pembe tonu olurdu.

Sarı rengi almak için en çok soğan kabukları kullanılırdı. Kaynatılıp süzildükten sonra elde edilen suda iplik kaynatılır, kısa bir süre kaynatıldığı zaman açık krem, çok kaynatıldığı zaman ise turuncu renk alınır. Dokumacılar bu renklerden halı kompozisyonlarındaki insan figürlerinin yüzlerini vs. dokumak için kullanırlardı.

Karabağ'da kahverengi ve onun tonlarını elde etmek için ise siyah renge boyanmış ipliğin suyundan alıp kızılı renge boyanmış ipliğin suyu ile karıştırıp kazanda kısa süreliğine kaynatır ve kaynamaya başlandıkta ise ipliği kazana atıp hemen çıkarırlar. Şuşa'da ayva ağacının yaprak ve dalları, bazen kahve rengi yünler de kullanılırdı. 19. yüzyılın sonlarında siyah renk elde etmek için badem ağacı kullanılırdı. Bir girvenke siyah bademi şuşalı tüccarlar 10–12 gepiye (kuruşa) satıyorlardı. Odun sobasının borusunda biriken isler toplanıp dövülür, toz haline getirilir, meşe ve ceviz ağaçlarının kabukları ile birlikte kaynatılır ve bu suda ipi boyayarak koyu siyah elde ederlerdi. Doğal siyah koyunyünleri de kullanılırdı. Halı dokumacılığında ilme iplikleri boyanır, arış ve argaçlar ise boyanmamış yünlerden olurdu.³²

Boyanmış yünlerin renklerini koyulaştırmak veya açmak için kül ile suyun karışımından, hayvan sidiğinden istifade etmişler. Karabağ'ın köylerinde bu aşamaya “marlama” denilir.³³

Beyaza yakın boz renkli yün farklı renklere kolaylıkla ve güzel boyandığı için yerli pazarlarda özellikle de Şuşa, Ağdam, Berde şehirlerinde önemli bir pazar

³² Hatice ASADOVA, (2009-2010), Halı uzmanı,(Sözlü görüşme).

³³ Meleyke ALİYEVA, (2008), Kelbecerli, Halı üreticisi, (Sözlü görüşme)

payına sahip idi. Yünün pudu (1 pud= 16kg) 2,50 qepik(kuruş) - 10 manata(kağıt para birimi) kadar idi. Ağdam pazarında 3 - 4 manata satılırdı.³⁴

Kumaş dokumacılığında kullanılan bir diğer malzeme ipek'tir. Y.A.Gagemeyster'in "Zakafkasya Oçerkleri" adlı eserinde 19 yy.da Karabağ'da 2000 pud ipek dokunduğu ve bunun 2/3'nin Rusya'ya ihraç edildiği ile ilgili bilgiler yer almaktadır.³⁵

İpek böceğinin yetiştirilmesi için gereken dut bağları Karabağ'ın sahip olduğu önemli servetlerden biridir. 10. yüzyıl arap tarihçileri (İbn Hövgel, El- İstehri ve b.) Berde'nin zengin çeşitli ipek ürünlerini anlatırken buradaki dut ağaçlarının hiçbir sahibi olmadığını, topluca her kesin kullanabileceğini "merak ve hayretle" ifade etmişler. İpekçilik sonraki dönemlerde de hızla gelişmiştir. Ülkeler arası ticaret yollarının ve Büyük İpek Yolu üzerinde yerleşen Karabağ'ın Berde şehri bu dönemlerde büyük ticaret, sanat merkezi gibi hayli ünlüydü (Harita 2).

Arap tarihçisi İbn-Hövgel:" Berde Arran'ın anası ve bu yerlerin en güzelidir. Rey ve İsfahan'dan sonra, Irak'la Teberistan arasında Berde gibi büyük ve mahsuldar, sahip olduğu mevki ve hazineye verdiği gelire göre iyi bir yer yoktur... İran'a ve Huzistan'a buradan çok ipek gönderilir. Berde kapılarından biri 'Kürd kapısı' adlanır, Kürkiyye pazarı onun yanındadır. Her pazar günü muhtelif ülkelerden buraya insanlar toplanır, büyüklüğüne göre az kalsın 'Kursura'pazarı büyüklüğündedir."³⁶ Bu dönemde Berde'den sayısız ipek ve örpek (başörtüsü) ihraç edildiğini, özel olarak ipek ticareti için 'Kürkiyye'adlanan pazarın olduğunu arap tarihçisi El Mukaddesi de yazar. 13.- 17.yüzyıllarda Berde'nin özel yeri, siyasi rolü azaldı ve ipek istehsalının merkezi Şirvan oldu. Fakat Karabağ bölgesi yine de ipek imalatında ve ihracatında önemliliğini korumaktaydı. 17. yüzyılın ilk yarısında Azerbaycan'da olmuş Alman gezgini Adam Oleari Karabağ'da 2 bin top ipek kumaş elde edildiğini yazmıştır.

³⁴ Bkz. (27),ABDULOVA,22.

³⁵ Arif ALİZADE, "XIX esrin I. Yarısında şimali Azerbaycan"da senetkarlık", 64.

(1pud = 8 kg)

³⁶ Gülzade ABDULOVA, XIX esrin sonu – XX esrin evvellerinde Karabağda Senetkarlık,54.

18. yüzyılda, hanlıklar döneminde Karabağ'da ipekciliğin gelişmesi için dut bağları yapılmıştır. İbrahimhalil han'ın döneminde (1763- 1806) ipekçilik çok gelişme kaydetmiştir. Onun kendisinin de Hindarhı arazisinde 26 adet dut bağı vardı. Yılda 1700 pud (1pud = 16 kg) ipek imalatı yapılırdı. Bağlarda çekil, ger, kara, akdut, tane, bitane, cırdut, şahdut, hardut gibi ipekçilikde önemli olan dut ağacının türleri yetiştirilirdi. Karabağ'lı tüccarlar sadece Karabağ hanlığında değil, Şeki, Şirvan ve Gence hanlıklarında da imal edilen ipeyi alıp, ipek tekerciliği oluşturarak bu ürünleri dış pazarlara götürmüşler.

19. yüzyılda, Azerbaycan Rus imperiyası tarafından işgal edildikten sonra ipek imalatının endüstrileşmesi engellendi. 19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başlarında ipeksarma dışında ipekçiliğin hiçbir alanı sanayi imalatına geçemedi, sadece ipek dokumacılığı küçük imalathaneden bir az büyüyüne geçti. Yün ve ipek'ten başka pamuk da önemli dokuma malzemesi olarak kullanılmaktaydı. Pamuk ipliği yörede yetiştirilen pamuktan ve Rusya'dan temin edilirdi.

19. yüzyılın birinci yarısında hasır, halı-kilim, şal, bez ve ipek dokumacılığında, baskı ve keçe imalatında ilerleme görülmektedir. 19. yüzyılın sonlarına doğru Çar Rusya'sının etkisiyle dokuma gerilemeye başlamıştır. 1930 yılı için Azerbaycan'da halı dokumacılarının istatistik bilgileri: Karabağ halı dokuma imalathanelerinin sayısı -622, dokumacı kişi sayısı - 1.100,yüzde ile 6,9%; Dağlık Karabağ'da halı dokuma imalathanelerinin sayısı-279, dokumacı kişi sayısı - 488, yüzde ile-3,1%.

2.3. Karabağ'da Geleneksel El Dokuma Teknikleri

Dokuma “genellikle iki iplik ya da benzeri malzemenin birbirini dik açıyla düzenli kenetlemesi sonucu ortaya çıkan dokusal yüzeydir.”³⁷ Dokuma yüzeyi uzunluğunca giden paralel iplikler sistemine “çözgü” (arış), bunlara dik olan paralel iplikler sistemine ise “atkı” (argaç) denir. Çözgü ve atkı ipliklerinin birbirini düzenli

³⁷ Aydın UĞURLU, *Eczaçıbaşı Sanat Ansiklopedisi*, Cilt 1,469.

olarak bağlamasına, kenetlemesine dokuma örgüsü denir.

Dokumalar, kullanılan araç (tezgâh) ve tekniklere göre mekikli ve kirkitli dokumalara ayrılırlar.

Dokuma yapılırken tezgâha gerilmiş çözü ipliklerinin gücü adı verilen çerçeveler ile yukarıya kaldırılıp indirilmesiyle açılan farklı ağızlıklardan atkı ipliğinin mekik aracılığı ile geçirilmesi sonucu oluşturulan yüzeylere mekikli dokumalar denir. Çözü ipliklerinin arasından geçirilen atkı ipliklerini, desen ipliklerini veya düğümleri sıkıştırmak için kirkit adı verilen aletin kullanılmasıyla yapılan dokumalara kirkitli dokumalar denilir.

2.3.1. El Dokumacılığında Mekikli Dokuma Temel Örgüleri

1. Bezayağı örgü (ketan örgü)- Dokuma örgülerinin en basit, en eski, ince ve sağlam kenetlemeyi yapan örgüdür. “ Pamuk, Muslin, Tafta ve Hasır örgüsü diye isimlendirilir.”³⁸ Bir bezayağı örgü birimi iki çözü ve iki atkı ipliğinden oluşur ve iplikler hem atkı yönünde (yatayda), hem de çözü yönünde (dikeyde) bir üst, bir alt bağlantılı (atlamalı)dır (Çizim 12). Desenler değişik renklerdeki çözü ve atkı iplikleriyle elde edilmektedir.

2. Dimi örgü (sarja örgü) - bezayağı örgüsünden sonra gelen ikinci esas temel örgüdür. Dimi örgüsünün en küçük örgü birimi en az üç çözü ve atkı iplik gerektirir. En büyük raporu da kumaşın cinsine göre değişik olur. Bağlantılar eğik bir çizgi şeklinde yükselir. Dimi dokumasında atkı daha çok görülüyorsa, o dokumaya “ atkı dimisi” denir. Aynı dokumanın tersi ise “çözü dimisi”dir (Çizim 13).

3. Atlas (saten) örgü - içi dolu kareler belirli usullerle aralıklı olarak eğik çizgiler oluştururlar. En küçük örgü birimi en az beş çözü ve atkı ipliğinden ve en büyüğü de örgünün cinsine göre 20-25’e kadar iplikten oluşur. Dokumanın üzerinde bağlantılar her atkıda bir kez olmak üzere, serpinti halinde olur. Dimide olduğu gibi kumaşın tersi ile yüzü arasında bütünüyle fark vardır. Kumaşın yüz tarafında çözü

³⁸ Aydın UĞURLU, *Geleneksel El Dokumalarında Görsel Değerlerin Kullanımı ve Oluşum Biçimlerinin İrdelenmesi*, 81.

fazla ise tersinde atkı çoktur. Atlas örgüyle dokunmuş kumaşın her iki tarafı da yüz kabul edilerek kullanılabilir (Çizim 14).

Bu üç ana örgünün türevleri ve birlikte kullanımları sonucu, sonsuz sayıda dokuma örgüsü oluşmuştur. Dokuma örgüleriyle oluşan yüzeyler kullanılan malzemenin niteliği dışında, o örgünün kenetlenme karakterine göre; sık, sağlam, yumuşak, akıcı, esnek, kalın, parlak veya seyrek, ince, mat, sert gibi yapısal özellikler gösterirler.

2.4. Mekikli Dokumalar

2.4.1. Bez Dokumacılığı

Karabağ'da bez dokumacılığı – bezzazlık olarak bilinmektedir ve dokumacılığın önemli alanlarından biri olmuştur. Bez dokumacılığı yöresel malzemeye göre oluşmuş ve gelişmiş, kumaş imalatında önemli yere sahip olmuştur. Karabağ'da pamuk yetiştirildiği için bez dokumaları çok yaygın olmuştur.

1829 yılında Şuşa'da 80 adet dokuma tezgâhı olan 28 tane bez imalathanesi vardı. Yıl içerisinde bu imalathanelerde her birinin uzunluğu 10 arşın, eni ise 7 gireh olan 800 top bez dokunurdu.³⁹

Bu dönemde yazılı kaynaklarda evlerde halı, kilim, palaz, şal ve yün dokumalarının yanı sıra her bir evde bez dokunduğundan da bahsedilir. Bez dokumacılığı beyaz bez, kırmızı bez (şile), calamaya (çok ince bez) olarak isimlendirilirdi. Ham bezden sade boyama, yazma (kalemkârlık), baskı kalıp tekniği ile farklı çeşitlerde pamuklu bez kumaşlar üretilirdi. Saf pamuk ipliğinden dokunan bezlerin yanı sıra ipekle karışık pamuklu dokumalar da yapılırdı. Bu tür kumaşlar namazı, kesensre, tetinlik, cütiplikli vs. gibi isimlerle adlandırılmıştır. Son dönemlerde bez dokumacılığı iki tür; siparişe ve küçük imalat şeklinde yapılmaktaydı. Bölgede yetiştirilen pamuğun bir kısmı evde dokuma yapmak için,

³⁹ M.D. İSAEV, *Kovrovoe Proizvodstvo Zakavkaziya*, 35

yarısı yerli bez imalatında kullanılmak için, ya da Rusya'ya ve diğer ülkelere ihraç edilmek için pazarlara çıkarılırdı.⁴⁰

19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren bez dokumacılığı gerilemeye başladı. Bunun başlıca sebeplerinden biri Avrupa'dan, özellikle de İngiltere'den, sonra ise Rusya'dan gelen kalitesiz ve düşük fiyatlara satılan fabrika dokumaları idi. Bundan dolayı diğer yerli dokumalar gibi bez dokumacılığı da bu rekabete dayanamayıp yavaş yavaş kaybolmaya başladı. Bölgede bez dokuyanların sayısı giderek azaldı.⁴¹

2.4.2. Şal Dokumacılığı

Şal dokumacılığı (şalbaşlık)⁴² Şuşa bölgesinde daha çok yaygınlaşmıştır. Toprak sahiplerinin ve zengin kesimin çerkezi adlı üst dış geyiminin yapımında kullanılırdı. Çerkezi giymek zenginlik ve statü belirtisi idi. Bu giyim tarzı sonralar diğer kesimlerde de kullanılmaya başlandı. Şal dokumaları imalatına ve tekniğine göre; yer şalı, culfa şalı ve kullanılan malzemeye göre; deve yünü şalı, güzem şalı, imalat yerlerine göre; lezgi şalı, Elvend şalı, Kınalık şalı gibi farklı adlarla isimlendirilirdi. Fabrik imalatı başladıktan sonra bu el dokuması kendi yerini sanayi imalatına terketti. II. Dünya Savaşı'na kadar evlerde kadınlar tarafından dokunmaya devam edildi. 20. yüzyılın 50'li yıllarından itibaren ise bu kaliteli geleneksel el dokuması ürünü yerini diğer ülkelerden getirilen kumaşlara bıraktı. Şöyle ki, Avrupa ülkelerinden getirilen fabrikada üretilmiş ürünler Azerbaycan'da ve onun bir bölgesi olan Karabağ'da da şal dokumacılığında ciddi zararlara yol açtı.⁴³

2.4.3. İpek Dokumacılığı

Karabağ'da ipek dokumacılığına şerbaşlık⁴⁴ denirdi. Dokuma sanatının en yararlı fakat bu güne kadar az öğrenilmiş alanlarından biridir. Yıllar geçtikçe insanların ipek iplik imalatı, ipek dokumacılığı alanlarında tecrübeleri artmış,

⁴⁰ M.D. İSAEV, *Kovrovoe Proizvodstvo Zakavkaziya*, 39.

⁴¹ Gülsüm ALİYEVA, *Azerbaycanın bedii parça ve tikmeleri XIX-XX asırlar*,15.

⁴² Bkz. EK- 1.

⁴³ Gülsüm ALİYEVA, *Azerbaycanın bedii parça ve tikmeleri XIX-XX asırlar*,19.

⁴⁴ Bkz. EK- 1.

mesleki bilgileri genişlemiştir. İpek ipliğın dokuma alanında kullanılması ile elde edilen tecrübeler yeni ve farklı sanat alanlarının oluşmasına fırsat yaratmıştır. Bu alanlardan biri de “şerbaflık”dır.

Çar siyasetinin amacı Azerbaycan’ı her ne pahasına olursa olsun gelişmemiş ülke konumuna düşürmek idi. Bölgelerde yaşayanlar bol güneşli günlerden ve faydalı sulardan yararlanarak doğanın bahşettiği ürünler üretmeli, fakat yeni üretim alanları oluşturamazlardı. Çünkü bu Rus imalatçılarının işlerini kötü yönde etkileyebilirdi. Bu imalatçılar için “zararlı olan” imalatlardan birisi de ipek dokumacılığı idi. Bu sebepten de Rus fabrika sahiplerinden yana olan çar memurları Azerbaycan’ın ipek böceği merkezlerinde esas önemi ipek böceği ve ipek ipliklerinin kalitesinin artırılmasına yöneltmişler ve yerli ipek dokumacılığını olumsuz yönde etkilemişlerdir.

Bu dönemde istatistik rakamlara göre imalathanelerde (fabrika) Şuşa ve Şamahı ipeğinden yılda 100 bin manatlık ikat, cecim ve çadra (bayanların örtünmek için kullandıkları dış giysi) dokunurdu. Belgelerde Şuşa’da 42 sanatkârın ipek dokuduğu ve ipek dokumacılığında önemli yeri tutan kadın nakkaşların da olduğu belirtilmektedir.⁴⁵

Azerbaycan rus manifaturası için gerekli olan ipek ipliğini üretti fakat kendisi tarihi şeraitlilik ve teknik donanımın yetersizliğinden 19. yüzyılın sonlarına doğru bütün dokuma alanlarında olduğu gibi ipek dokumacılığı alanında da hayli geriledi.

İpeksarma- Tarihen Azerbaycan topraklarında geniş yaygın olup, Karabağ’da da çok gelişmiştir. Rusya’dan Çar generali ve ordu görevlileri bu bölgelere ipek iplik sarmak için tezgâhlar getirmişlerdir. Çalışanlara yevmiye usulü para verilirdi. 1850’li yıllarda ilk olarak buharla çalışan tezgâhlar kullanılmaya başlandı.⁴⁶

⁴⁵ M.D. İSAEV, *Kovrovoe Proizvodstvo Zakavkaziya*, 40

⁴⁶ Gülsüm ALİYEVA, *Azerbaycanın bedii parça ve tikmeleri XIX-XX asrlar*,32.

2.4.4. İkat

İkat kelimesi Karabağ'da "darayı" olarak bilinmektedir (Resim 1). Dokuma yapılmadan önce ipliklere uygulanan bir boyama tekniğidir. İpliklere yapılan boyama işlemi üç şekilde olur.

1– **Çözü ikatı**, çözü ipliklerinin boyanarak dokunduğu çözü desenli olan ikat kumaşlardır. Atkı tek renktedir.

2– **Atkı ikatı**, atkı ipliklerinin boyanarak atkısı desenli olan kumaşlardır. Çözüler tek renktedir.

3– **Hem çözü hem de atkı** ipliklerinin boyanarak dokunması ile elde edilen kumaştır ki bunun dokunması diğerlerine göre daha zordur.

İplik iki şekilde boyanır.

a) Çözü ya da atkı gruplarını bağlayarak kapatma yöntemi: İplikler düzgün bir biçimde gerilir, üzerine desen çizilir. Her renk için ayrı ayrı bağlamalar yapılır. En koyu renk açık bırakılarak, koyudan açığa doğru boyama yapılır. En son en açık renk boyanır. Beyaz kalacak yerler dışında bağlanmış olan bütün renkler açılmış olur.

b) Boyamaya uygun örtücü bir eriyikle kapatma yöntemi: Hazırlanan kapatici eriyik iki uçlarından tesbit edilerek yayılmış çözü üzerine uygulanabildiği gibi kaba bir dokuma yaparak istenilen ipliklerin boyanması ile desenin hassas bir şekilde elde edilmesi sağlanabilir. Kalın çözü ince atkı veya ince çözü kalın atkı ile yapılan kaba bir dokuma üzerine resistli boyama yapılarak desen elde edilir, sonra resist maddesi çıkarılır, kaba iplikler sökölür ve ince iplikler ile ikat dokuma yapılır.

İkat kumaşlarda, bezayağı, kırık dimi ve saten örgü kullanılır. Çözü ipek atkı pamuk veya her ikisi de ipek olarak dokunabilir. Kıvrık dallar, çiçekler ve şal desenleri oluşturmak için gereken tekniğin uygulanmasındaki zorluktan dolayı, giderek daha basit örnekler yapılmıştır. Hatta ikat çözülerinin arasına düz renkli iplikler konularak dokumalar yapılmıştır. Kutnu, makaslı peştemal (mihraplı çeşni)

ve bükülü bez (bürümcük) vs. kumaşlar ikat boyama tekniği uygulanarak dokunan ikatlı kumaşlar grubunda yer alır.⁴⁷

2.5. Karabağ'da Geleneksel Kirkitli Dokuma Teknikleri

Karabağ kirkitli dokumaları iki gruba ayrılırlar:

1. Havlı dokumalar – halı, gebe.
2. Havsız dokumalar- hasır, palaz, kilim, sumak, şedde, ladı, verni, mefreş (farmaş), ve zili dokumalarıdır. Hurcun, çuval, çul, heybe, tuz torbası, çanta, yeherüstü, yatak ve karyola önleri gibi günlük kullanım eşyaları yapıyordu, günümüzde yapılmamaktadır

2.5.1. Halı

Geleneksel halı malzemesi olarak yün kullanılmıştır. Düğüm ipliği, halı sıklığına göre değişen kalınlıkta, %100 saf yün ya da yüne %30 oranında tiftik karıştırılarak bükülür. Çözü ve atkıda kullanılan halı iplikleri, düğüm ipliğine göre daha çok bükümlü ve katlı olur. Halıda kullanılan, ilme (düğüm) iplikleri, eğrilmiş, kat verilip bükülmüş, yün ipliklerdir.

19. yüzyılda Karabağ'da halıcılığın yayıldığı merkezlerden biri Şuşa idi. Şuşa'lı tüccarlar Rusya, Avrupa ve Asya ülkeleri ile anlaşmalar yaparak onlara halı satıyorlardı. İstatistik kaynaklara göre, 1885–1887 yıllarında Şuşa'nın halı imalatından elde ettiği gelir 30 bin rubl. (Rusya kâğıt para birimi) olmuş, 1890'lı yıllarda ise bu 200 bin rubl. olmuştur. Bu dönemde Şuşa şehri güzellik, zevk ve beğeni bakımından bütün Kafkasya'ya örnek olmuştur. Aynı zamanda Şuşa'da usta dokumacılar yeni kompozisyonlu halılar dokumuşlar. Örneğin; “Maşın”(araba), “Podnos”(tepsi), “Bulut”, “Muncuk”(boncuk), “Bahçede güller” (Gülyaylık), ”Lempe”, “Minahanım”.

⁴⁷ Gülsüm ALİYEVA, *Azerbaycanın bedii parça ve tikmeleri XIX-XX asrlar*,41.

Karabağ halı ekolü dağlık ve aran bölgelerine ayrılırlar. Dağlık bölgede halı dokumacılığında Şuşa şehri, Daşbulak, Dovşanlı, Gorus, Malıbeyli, Çanakçı, Tuğ, Tağlar, Hadrud, Kubadlı, Hanlık vs. köyler önemli idi. Dağlık Karabağ bölgesinin soğuk ikliminde insanların yer yaygısı olarak en çok kullandıkları ürünler havlı ve havsız kirkitli dokumalardır.

Aran bölgelerinden Cebrayıl, Ağdam, Berde, Ağcabedi, Beylegan, Terter ve Füzuli önemli halı dokuma merkezleri idi. Karabağ ekolüne Azerbaycanlıların toplu olarak yaşadıkları ve günümüzde işgal altında olan tarihen önemli halı dokuma merkezleri – Dereleyez, Basarkeçer, Zengezur bölgeleri de dâhildir. Dereleyez ve Basargeçer dokumacılık merkezleri Göyçe gölünün güney doğusunda yerleşir. Zengezur halı imalatı merkezine Karakilse, Gafan, Gorus ve Şeki dokuma mıntıkları dâhildir. Karakilse'ye Brnakod, Kafan'da Okçu çay, Gorus'a ise Hıdzores, Dağ köyleri ve Gorus şehrinde dokunan halılar dâhildir.

Karabağ'ın yerleşim merkezlerinden biri olan Ağdam yakınlarında Çüllü isminde halı ve çul dokuma merkezi vardı. Bu arazide hanlıklara ait büyük sarayların ve konakların süslenmesi için büyük ebatlı halılar dokunmuştur. Bu sebepten de eni 2, uzunluğu 5–7 han arşını⁴⁸ olan halı, eni 1 ve uzunluğu 5–7 han arşını olan bir çift kenare, başlık (kelleyi) ve ayaklık (payendaz) gibi 5 hisseden oluşan “dest halı-gebe” takımları Karabağ ekolüne özgüdür. Bazen Karabağlı halı ustalarının halılar için söyledikleri adlar onların ebatlarını da belirliyordu. Mesela; “gebe”- halı ile yan kenare arasında olan ölçü birimine eşittir. ”Tahtüstü”- 3m x 1m, duvar veya taht için, “halı balası” – 4m x 1m ebatlarında idi.

Şuşa ve Cebrayıl yöreleri ipek dokumacılığında da önemlidir. Karabağ mektebinde yünün yanı sıra ipek halılar da dokunmuştur. İpek halılar siparişle veya ihracat için dokunuyordu. 19. yüzyılın ortalarında Şuşa yöresi ile ilgili kayıtlarda geçen bu bilgi dönemin imalatı ve ticari getirisi ile hakkında bilgi edinmemizi sağlıyor.

⁴⁸ 1 han arşını Şuşa'da 1,5 arşına eşit idi.

Şuşa yöresi		
ürünler	adet	tutar (manat)
Halı	2920	14600
Çuval ve mefreş	50	100
Çul	1500	600
Mahut	3480	690

Halı kilim imalatı hacmine ve gelir getirisine göre Şuşa diğer yörelerden örneğin; Nahçıvan bölgesinden önde idi. Şuşa'nın Malıbeyli köyünün havlı çul, çuval, mefreş, azık torbası gibi dokuma ürünleri büyük ün kazanmıştır. Yakın geçmişe kadar Malıbeyli köyünde yüksek kaliteye sahip motifli keçe imalatı da yapılmaktaydı.

Rusya ve İran'la Azerbaycan arasındaki ticari ilişkilerde halı ihracatı çok önemliydi. Azerbaycan Rusya'yla birleşmeden önce de Karabağ halılarının Rusya'ya ihracatı yapılmaktaydı. Bu dönemde halıcılık hem evde hem de 40'lı yıllardan başlayarak küçük dokuma merkezlerinde siparişle dokutulmaya başladı.⁴⁹

2.5.2. Havsız Dokumalar

2.5.2.1. Hasır Dokumacılığı

Karabağ'da hasır dokumacılığı, dokuma alanının bir kolunu oluşturmuştur. Eski dönemlerden başlayarak Azerbaycan halkının günlük hayatında önemli yere sahip olan hasırlar toprak döşemenin vazgeçilmez örtüsü, alaçık örtüsü ve ipekçilikte ve birçok alanda kullanılmıştır. Yatay yer tezgâhında, sade bezayağı tekniği ile dokunurlar.

⁴⁹ M.D. İSAEV, *Kovrovoe Proizvodstvo Zakavkaziya*, 81.

2.5.2.2 Palaz

Palaz, genellikle Orta Doğu, Orta Asya, Kafkazlar ve Azerbaycan'da dokunuyor, Eskiden olduğu gibi günümüzde de palaz kelimesi farklı dillerde ;'palas',pelas', 'belaz', Orta Asya'da 'kohma', Kazakıstanda 'alaşa', 'karapalaz', Özbekistan'da siyah renkli palaz 'barkan', Azerbaycan'da "palaz", 'akpalaz' ve 'lay' olarak bilinmektedir. Arap-fars sözcüklerinde palaz -dervişlerin giydiği kaba yün kıyafet anlamında kullanılıyor. Kaynaklara göre, antik dönemlerde palaz yer döşemesi olarak kullanılsa da dini merasimlerde kutsal giyim gibi, yas merasimlerinde hatta sufilik'de de önemli yere sahip olmuştur. Tarihi kaynaklarda, ''Pelas'', "palas'', "palaz" gibi yazılan sözcüğün aslında Güney Azerbaycan'da yaşamış "Pelais", "pelas", "pelaş" gibi isimlerle yazılan eski kavimlerin adlarıyla ilgisi olduğu da belirtilmektedir.

Palaz dokumasında yün ve pamuk iplikler kullanılıyor, kaynaklarda Azerbaycan'da önceleri ipek palazlar dokunulduğu yazıyor. Palaz maddi olarak az masraflı, dokuması kolay olduğundan günlük kullanımda daha çok tercih edilirdi. Atkı sıklığını sağlamak için kirkitle vurularak sıkıştırılır. Yatay yer tezgâhında bez ayağı tekniği ile dokunurlar, bu da yer döşemesi olarak iki tarafının da kullanılmasına olanak sağlıyor.

Palazın çizgilerinin kalınlığını, renklerini değiştirmekle, sade, çizgili palazların sayısı ve çeşitleri çoğalır.⁵⁰

2.5.2.3. Ladı (Cecim)

Bu dokuma cecim tekniğinin bir çeşididir. Fakat burada her defasında atkı ipliği çözümlerin arasından belli sayıda geçiriliyor. Sonuçta genişlenip daralan çeşitli boyutlarda dimi nakışlı dokuma yapılıyor. Ladı dokuması örtü, döşemelik vs. gibi kullanılıyordu. Sovyetlerden önce Şuşa, Ağcabedi ve diğer yörelerde evde kadınlar tarafından ipek iplikle veya karışık iplikle dokunuyordu. Ladının nakışlı ön yüzünü oluşturan argaç iplikleri arışa dolandıktan sonra ipin geri kalan kısmı arkaya geçirilir ve orada bırakılır. Bu tür dokuma tekniği sumak ve şallarda da mevcuttur. Her iki

⁵⁰ Vahid MEMİŞOV,(2009), Atropaten İKF Direktörü , (Sözlü Görüşme).

ürünün arka yüzü tiftiklidir (Resim 8). Araştırmacılar “ladı” kelimesinin eskiden bu topraklarda yaşamış “ladı” tayfalarının adından alındığını ifade ediyorlar.⁵¹

2.5.2.4. Kilim

Dokuma malzemesi olarak, yün, az da olsa kıl ve pamuk iplikleri kullanılır (Resim 9; 9a). Yatay ve dikey çözgülü tezgâhlarda dokunur, atkı sıklığını sağlamak için kirkitle vurularak sıkıştırılır. Motif ipliklerinin serbest kalan uçları kilimin arka yüzünde bırakılır. Kilim dokuması, atkı ipliklerinin çözgü iplikleri arasından bir alt, bir üst geçirilmesi, sıkıştırılması ile çözgü ipliklerinin gizlendiği atkı yüzü dokumadır. Dokuma tekniklerine göre: Renkler arasında çözgü aralığı oluşan kilim, çözgü aralıklarının yok edildiği kilim (tek kenetleme, çift kenetleme, çapraz dikişli, atkıları tek çözgü üzerinden döndürerek dokuma), renkler arasında çözgü aralıklarının yok edildiği kilim, desen çevresi çerçeveli kilim, sarma çerçeveli kilim, eğri atkılı kilim, atkılar arasına renkli iplik ilavesiyle kilim dokuma gibi çeşitlilik göstermektedir.

Karabağ dokumacıları sumak, lempe, cebrayıllı ve gülvengeli adlandırılan kilim dokumalarında çok tecrübeli idiler.⁵²

2.5.2.5. Verni

Karabağ Azerbaycan’ın diğer etnografik bölgeleri içerisinde verninin vatanı olarak bilinmektedir. Önemli verni dokuma merkezleri: Berde, Şuşa, Ağcabedi, Ağdam, Cebrayıl, Lemberan yöreleri ve Khazak, Nahçıvan ve Güney Azerbaycan’(Tebriiz ve diğer bölgeler) dir. Orta çağ’da “berni”, “perniyan”, “pernu” olarak bilinirdi. Vernilerden perde, yük örtüsü, döşemelik, örtü ve çadırlarda dekoratif amaçlı kullanılırdı. Muğan’da verni yer yaygısı gibi kullanıldığında alt tarafına keçe dikilirdi. Verni, dolama tekniği ile (4/2) dokunur, arış ve argaçları renkli, çoğu zaman kırmızı renkte olur. Mavi ve açık renk tonlarına da rast gelinir. 3 farklı ip: arış, arğaç ipleri ve ilave “nakış ipi” kullanılır. İplik olarak, yün bazen de ipek ve pamuk ipliği kullanılır. Nakış ipliği arışlara kayık tekniği “sarma dolama”

⁵¹ G. ABDULOVA, XIX esrin sonu – XX esrin Evvellerinde Karabağda Senetkarlık, 47.

⁵² Alan araştırması,sözlü görüşmeler.

ile yatay dolanır ve ilme salınır. Her bir ilme sırasından sonra alt veya üst arğaç geçirilir. İlmeler bütün sıralarda soldan sağa yan- yana salınarak paralel- birtarafli diziliş oluşturur ve verninin yüzünü tam örter. Sonuç olarak verninin yüzünü “nakış ipliği” oluşturur. Nakış iplerinin uçları arka taraftan çıkarılır yani arğaçların arasında kaybolur. Verniler iki parça halinde dokunur ve sonra bir birine dikilir.⁵³ Bu sebepten de Karabağ’da özellikle de Lemberan köyünde hemyan (iki yanlı, iki taraflı) adını almıştır (Bkz. Poster No:1).

2.5.2.6. Şedde

Dokuma tekniğiyle şedde, çizgili palazla aynıdır. Burada atkı her defa belli sayıdan sonra fasilesiz tarzda tekrarlanan çeşitli renkli ipliklerden yapılıyor. Çoğunlukla satranc gibi karelerle süsleniyordu. Bu durumda onun hem atkısı hem çözgüsü renkli ipliklerden yapılıyordu. Dolayısıyla dokumacı aynı renkten olan atkı ve çözgü ipliklerini çoğaltmakla karelerin boyutlarını değiştirerek yapıyordu. Şeddelerin dokuma merkezleri Karabağ, Cebrayıl, Lemberan, Qubadlı, Laçın ve Kebecer, Nahçıvan ve Gence-KHazah, Ağcebedi bölgeleri olmuştur. Halıcılar bunu “şadra”ve “şatra” olarak isimlendiriyorlar. Kaynaklarda “şedde” - “satranc” ve “şadvard” sözlerinden alındığı belirtilir⁵⁴ (Resim 10).

2.5.2.7. Cecim

Cecim atkı yüzlü dokumadır. Bezayağı zemin örgüsü devam ederken, başka renkli ipliklerle ince çizgiler halinde çeşitli iplik atlamalarıyla desenler oluşturulur (Resim 11). Yer ve dikey tezgâhlarda dokunuyor. Yastık, yorgan kılıfı, yer yaygısı gibi günlük kullanım eşyaları yapılmaktadır. İpek cecimler değerli ev eşyası sayılır. Cecim dokumasında renkli çizgiler dikey yönde olur. Cecimler ensiz olup, uzunluğu 3–5 m’dir. Seyrek motifli, atkı yüzlü seyrek motifli, atkı yüzlü sık motifli, sık motifli cecim türleri vardır. Berde şehrinden 30 km. uzaklıkta olan Lemberan’da “saya (sade) cecim”, hemyan, Khelfereddin köyünde “obagezer” gibi çeşitli adlarla Ağcabeli, Zengilan, Cebrayıl, Nahçıvan ve Ordubad’da da dokunuyordu.

⁵³ Alan araştırması

⁵⁴ G. ABDULOVA, XIX esrin sonu – XX esrin vvelerinde Karabağda senetkarlık, t.ç.,43.

2.5.2.8. Sumak

Bezayağı zemin dokumasının yanı sıra, çözgü ve atkılarının dışında ayrıca renkli desen ipliklerinin zemin üzerinde deseni oluşturacak biçimde tek, çift ya da daha fazla çözgüye dolanarak ilmelenmesiyle dokunur. Renkli desen iplikleri motiflerin içini doldurduktan sonra, arkadan başka renkteki bir desene atlatılır veya üst sıraya geçerler.

Düz sumak, atkısız düz sumak, balıksırtı sumak, balıksırtı atkısız sumak, ters sumak, çapraz alternatif sumak gibi çeşitli sumak dokuma teknikleri vardır.⁵⁵

2.5.2.9. Zili

Karabağ'ın üç iplik sistemli zili dokumalarında, renkli desen iplikleri ön yüze atlamalar yapar ve atlamalarla motiflerin içi doldurulur (Resim 12). Zilileri cicimlerden ayıran en önemli özelliklerden biri, çözgü çiftlerinin bozularak üç veya beş üstten, bir alttan geçen değişik renkteki desen iplikleri, kendi alanlarında bir boydan bir boya giderler ve tüm zemin 2-1, 3-1 veya 5-1 atlamalarla doldurulmuş olur. Sonra araya iki sıra atkı atılır, sıkıştırılır ve ikinci sıra da aynı atlamalarla boydan boya doldurulur. Dikey koturlarda üst sıraya dönüş yapan desen ipliği ile çoğunlukla tek çözgü atlamalar yapılır ve araya iki sıra atkı atılır. Zililerin arka yüzlerinde cicimlerde olduğu gibi sarkan iplikler görülür. Düz, çapraz, seyrek, damalı ve konturlu zili dokuma teknikleri vardır.⁵⁶

---

⁵⁵ K. ALİYEVA, *Bezvorsoviy kover Azerbaydjana*, 34.

⁵⁶ Bkz.54, 68

3. KARABAĞ DOKUMALARINDA KULLANILAN KOMPOZİSYON SİSTEMLERİ

Karabağ kültüründe halı koruyucudur. Halının desenleri, kompozisyonun koruyucusu rolünü üstlenir. Dokumacı varlıkları, nesnelere belirli çizgilerle betimleyerek motifin temelini oluşturur. Motifler de kompozisyonu ortaya çıkarır. Halı kompozisyonlarında orta göbek kısmı halkımızın esas düşünce sistemi, dünya görüşü ile bağlantılıdır. Bu kısım mukaddes sayılır. Asırlarca halk arasında böyle bir inanç olmuştur ki, halılar eve bolluk, bereket ve mutluluk getirir. Bu sebepten de halıların bordürleri orta kısmın koruyucusu görevini üstlenir. Dikkatlice bakıldığında halıların bordürlerinde nazarıya benzer motifler görülür. Bunlarla da bordür, bir nevi halının orta kısmındaki arzu ve istekleri kem gözlerden korur. Bazen halıların bordüründe ejder motifi de dokunur. Ejder Azerbaycan geleneksel el sanatlarında koruyucu (evin, ailenin koruyucusu) olarak bilinmektedir.

Karabağ dokumacıları, onları çevreleyen manzarayı: dağları, dereleri, yeşil çimenleri, taze çiçekleri, gül ve goncaları kendilerine özgü duygularla halılara aktarıyor ve çok kısa bir sürede hayallerini renk ve motiflerle farklı kompozisyonlara dönüştürüyorlardı (Resim 13).

Karabağ halı ekolünde olan halı kompozisyonları bin yıllarca gelişen gelenekselliği koruyarak günümüze armağan edilmiştir. Karabağ halıları 35 çeşite kadar çeşitlenmektedir.

Halılar: Üretim yöntemine göre (makine ve ya el halısı), hammaddeye göre (yün, pamuk, ipek), kullanıldığı yere göre (yer halısı, duvar halısı vs.), ilme sıklıklarına göre (ince, orta, kalın kalite halılar), desenli olup olmadığına göre (desenli halılar, desensiz halılar) sınıflandırılabilir.

Desenli halılar, üzerine çeşitli desenler yapılmış halılardır. Üzerinde desen bulunmayan, bir ve ya birkaç rengin karışımından dokunan halılar desensiz, düz halılardır. Halılar dikdörtgen ender olarak da kare şeklinde dokunurlar. Halılar orta

ve iç kısımlarının kompozisyonlarına göre mihraplı halılar, köşe- göbekli halılar ve serpme motifli halılar olarak üçe ayrılırlar:

1. Mihraplı halılar – halı seccadelerde iç kısım miraplıdır. Bazen orta kısmın üstünde ve ya hem üstünde hem de altında dar bir dikdörtgen kısım olur. Buna “ayet” denilir. Çift mihraplı ve ya saf seccade halinde çok mihraplı olarak dokunurlar. Araştırmada Karabağ’da mihraplı halı seccadeler dokunduğu görülmüştür (Resim 15), (Çizim 15).

2. Köşe –göbekli halıların orta kısmının tam merkezinde büyük bir motif bulunur. Ayrıca motifin dörtte bir parçası ve ya değişik bir motif, halının orta kısmının dört köşesine yerleştirilir. Ortada kalan boşluklar tek renkli olabileceği gibi dolgu olarak çeşitli küçük motiflerle de işlenebilir. Karabağ’da “göbek”, “göl” gibi isimler kullanılır (Resim 17), (Çizim 16).

3. Serpme motifli halılar, bir ve ya bir kaç motifin tekrarlanarak işlenmesiyle, orta kısmı doldurulan halılardır. Bazı halılarda bordür yapılmayarak bütün yüzey serpme motiflerle kaplanmıştır. Karabağ’da serpme motifli halılar dokunmuştur (Resim 14; 16).

Zıt renklerin biraraya gelerek oluşturdukları canlılığı ve tazeliği, irili ufaklı motiflerle oluşan realist süjetlerin bazen de geleneksel geometrik formların oluşturduğu kompozisyonlar tüm Karabağ halılarına özgüdür.

Karabağ halıları genel olarak 3 gruba ayrılır ve grupların da kendi içlerinde alt grupları vardır (Bkz. Şekil 1 ; 2).

1. Karabağ grubu havlı halı dokumaları. Bu grup aşağıda isimleri olan bölgelerin önemli halılarını içermektedir:

a) Berde. Bu bölgenin geçmişte en tanınmış halılarından “ Berde”, “ Han – Gervend”, “Aran”, “Koca”(Bkz. Poster 2), “ Boynuz”(Bkz. Poster 3), “ Deryanur”, “Çelebi” (Bkz. Poster 4), “ Açma-yumma”, “Şabalıbuta”, “Balık” gibi meşhur havlı

halıları ve şedde, zili, verni gibi havsız halıları vardır. Kaynaklarda halı dokumacıları tarafından “Aran” halısı olarak bilinmekteydi. Nahçıvan bölgesi halıları dokuma tekniği ve kompozisyonlarına göre bu gruba ait edilir.⁵⁷

b) Ağcabedi. Bu gruba “Lemberan”, “Han-Karabağ”(Bkz. Poster 5), “Hantirme” halıları, havsız halılardan ise cecim dokumaları çok ünlüdür.

2. Şuşa grubu. Bu gruba “Malibeyli” (Bkz.Poster 6), “Lempe”(Bkz. Poster 7), “Bahçede güller”, “Bulut”, “Saksıda güller”, “Nelbeki gül” (Bkz. Poster 8), “Boncuk”, ”Zermekhmer” halıları dâhildir. Şuşa grubuna ait edilen halılar (“Malibeyli” hariç), 18.yüzyıldan başlayarak dokunmuştur. Özellikle de, “Bulut”, “Bahçede güller” ve “Saksıda güller” halılarını söyleyebiliriz.

Karabağ’ın, özellikle de kadim bir tarihi olan Berde şehrinin halı sanatı 18. yüzyılın ikinci yarısından başlayarak Şuşa şehrinde merkezleşmiş ve burada daha da gelişmeye başlamıştır. Bu sebepten de sanatkârlar ve araştırmacılar yanlış olarak Karabağ halılarının çoğunu Şuşa’ya ait ediyorlar.

3. Cebrayıl grubuna “Karakoyunlu”, “Kubadlı”, “Khanlık”, “Kürd”, “Kasımuşağı⁵⁸”, “Behmenli”, ”Muğan”, “Talış” vs. halıları dâhildir.

Havsız halılardan ise kilimler ve palaz dokumaları çok yaygındır. Karabağ grubu havlı ve havsız dokumaları diğer gruplara göre ebat olarak büyük olurlar. Genellikle, 2m²- 20m²,ye kadar bazen de 25–30 m² olurdu.

Karabağ halılarının ilme sıklığı 30x30; 40x40’dır, 1m²,de 90 binden 160 bine kadar ilmik olur, bazen 1m²,de ilmik ⁵⁹sayısı 200 bin olan halılar da vardır. Bu halılar sıklığının az veya orta olmasına bakmayarak kalın, sık, dayanıklıdırlar. Karabağ halılarının ortalama hav yüksekliği 6mm-10mm olur.

⁵⁷ Latif KERİMOV, *Azerbaycan Xelçesi*, c.1.

⁵⁸ “Kasımuşağı” Karabağ’da bir neslin adı olmuştur.

⁵⁹ L.KERİMOV, a.g.k.,C.I.

Bu grubun halı kompozisyonları Gence-Kazah halıları ile mukayesede daha karmaşıktır. Bitkisel geometrik motifler daha çok kullanılmıştır ve zamanla gelişerek ilerleme kaydetmiştir.

Klasik halı kompozisyonunun esas elementleri orta kısım ve bordürdür. Kompozisyonun ana teması halının orta kısmında ifade edilir. Bordür ise onu çerçeveye alarak kompozisyonu tamamlıyor, ona bitmiş görünüm verir. Lakin resim çerçevesinden farklı olarak halıdaki çerçeve hem yardımcı eleman gibi hem de halı kompozisyonunun içeriğine ait olur ve onun esas elemanlarından biridir.

Karabağ halıları yatay çizgilerden oluşan sade kompozisyondan karmaşığa doğru bir gelişim aşaması kaydetmiştir. Halının kompozisyonu dokumanın ölçüleri, formu ve kullanım alanları da göz önünde bulundurularak yapılırdı. Karabağ halılarının bütün kompozisyonlarında esas fikir; desen, genel uyum ve konunun tam olarak ifade edilmesi, anlatımı olmuştur. Dokumacılar kompozisyonu oluşturan motiflerin uyumuna, genel simetri, denge ve renklerine dikkat ederek bir birinden güzel dokumalar yapmışlardır.

Kompozisyonu oluşturan motifler; romplar, kareler, çokgenler, yıldız formunda geometrik elementler, geometrik biçimli bitkisel elementler, insan ve hayvan tasvirlerinden oluşur.

Çoğu zaman kompozisyonlar düşünce ve tahayyülün yardımıyla tecrübe ve ananeler esasında ortaya çıkardı, dokumacının elinde şablon ve ya halı eskizi olmuyordu. Dokumacı bir nevi oluşturulan kompozisyonun müellifi idi, bazen var olan kompozisyonlara ilaveler eder, kendine özgü desenler oluştururdu, bu ise desen ve motiflerin çoğalmasına ve farklılığına sebep olurdu. Bu işle uğraşan ressamların yaptıkları ve ya onların gözetiminde yapılan dokumaların kompozisyonlarını özellikle kaydetmek gerekiyor. Bunların sonucunda son derece güzel, farklı kompozisyonda estetik değeri yüksek olan dokumalar ortaya çıkardı.

Araştırmada, dokumacıların; komşu veya akrabalarından aldıkları halıların aynısını bakarak kopya ettikleri ya da çok ufak değişikliklerle kendilerine özgü kompozisyonlar yaptıkları görülmektedir. Halı sahibinin bazen halıyı vermediği durumlar da olmuştur. Bu zaman ailenin büyükleri, kayınvalideler, anneler rica eder ya da bir halının kompozisyonuna bakmak için 1 – 4 adet koyun (anlaşmaya bağlı) hediye edilirdi. Karabağ'da böyle bir gelenek de vardı; evde dokunup bitirilen halını görmeye gelenler kendileri ile hediyeler getiriyorlardı (başörtüsü, şal, kumaş, havlu gibi) ve ev sahibi halıyı gösterdiğinde üstüne koyarlardı.⁶⁰

Genel olarak kompozisyonlarda simetri ve asimetri prensiplerinin uygulanması Karabağ halılarının meziyetlerini ve kalitesini belirleyen en önemli değerlerdir. Halı kompozisyonlarında yatay ve dikey simetritler, motifleri farklı yönlerde ve değişik yerleştirmeye olanak sağlıyor. Halı seccadeler ise bunların dışında kalıyorlar. Çünkü bunlarda kullanılan motifler belirli yönü işaret eder.

Dokumacıların uzun yılların birikimiyle ortaya çıkan kompozisyonlarını şöyle tanımlayabiliriz:

I tip – küçük ölçülü sürekli ve sonsuz raportla oluşturulan kompozisyonlar, halının dört tarafında tekrarlanarak, zeminin yatay, dikey, perpendikular ve diogonal detaylarını oluşturur. Raportun tekrarı orta kısımdan bordüre geçiyor. Orta kısımda kompozisyon merkezi yoktur, göz okşayan motif ve renkler yardımıyla işlenmiş bordür ise izleyicinin dikkatini kendine çeker.

II tip - büyük ölçülü sonsuz simetrik raportlardan oluşan kompozisyonlardır. Burada raportların eni orta kısmın enine eşittir, onların sayısı raportun yüksekliğine ve halının uzunluğuna göre değişiklik göstermektedir.

III tip - geometrik formlu bir ve ya bir kaç göl (sofra, tepsi, sini) oluşturduğu kompozisyondur. Burada kompozisyon merkezini gölün orta sırası belirliyor.

---

⁶⁰ Alan araştırması

Araştırmacılar, Karabağ halılarındaki kompozisyon Őemasının bu üç tipini eskilere ait ediyorlar. Dokumacı raportun desenin oluşturur sonra onu halının enine ve uzununa tekrarlıyor, bu ise halını farklı dikey ve yatay kısımlara ayırır.

IV tip – merkezi madalyonlu kapalı kompozisyonlardır. Bu kompozisyonları ressamalar (nakkaşlar) çizmişler.

En eski dokumalar havsız dokumalar olmuştur. Dolayısıyla en sade kompozisyonlar havsız dokumalarda ortaya çıkmış ve onların birçoğu değişikliğe uğramadan günümüze dek gelmiştir.

Yatay çizgiler daha çok palaz dokumaları için karakteriktir. Palaz dokumalarında yatay çizgiler palazın bütün yüzeyi boyunca devam eder (Çizim 17).

Zeminin yatay çizgilere bölünmesi kilimlerde de karşımıza çıkar. Kilim dokumalarında yatay çizgilerden başka dikey geometrik formlar – romplar, üçgenler vs. gibi elementler kullanılır. Karabağ kilimlerinde yatay, dikey, merkezi, diagonal yönde gelişen bir kompozisyon özelliği görülür. Motifler yan yana ya da üst üste geliyormuş gibi bir devamlılık gösterir.

Bordürsüz ve desenli yatay çizgiler ve desenleri sırayla tekrar eden dikey kompozisyonlu kilimlerde vardır. Karabağ kilim dokumalarında zemin yatay hisselerle bölünmemektedir. Diagonal kompozisyonlu kilimlerde ise kaydırmalı eksen üzerinde gelişen motifler daha çok değişik renklerin kullanımıyla yeni bir görünüm kazanmaktadırlar.

Son dönemde ise kilim kompozisyonları yeni dönemi sergilerler: orta kısım ve bordürden oluşan kompozisyon Şeması karşımıza çıkar. Kilim motifleri geometrik Őekillerden oluşmaktadır. Üsluplaştırılmış bitki, hayvan motifleri ile kozmik bezemeler ve nesne betimlemelerine de yer verilmiştir. Ana motiflerin boşlukları çok sayıda motiflerle doldurulur. Zeminde kullanılan motifler ard arda tekrar edilmekle birlikte bordürde fazla kullanılmamaktadır.

Karabağ'da nelbeki gülü, zereni gülü, şanağülü, girdegül, cınağı, mecmeyi (tepsi), teşti, deveboynu, pişkeçanak, kitbesekit (düz), heremi, enzeli, ağ (ak) nakış vs. gibi farklı desenlerde dokunmuş hasırlar çok moda olmuştur. Artık bu dokumalar yapılmıyor.

Ladı, kompozisyon, renk ve motiflerine göre sumak dokumasına yakındır. Sumakta olduğu gibi, ladı dokumasında da koyu kırmızı, bordo, kahve, siyah, sarı, beyaz renkler, kancalı geometrik formlar veya bunlardan ortaya çıkan motifleri görmek olur.

Karabağ zili dokumalarına zemin koyu ve üzeri açık renklerle işlenmiş yatay sekizgenler, dikdörtgenler karakteriktir. Karabağ zililerinde bordür küçük olup, orta kısım esas yeri tutar.

Dokumanın zemininin yatay hisselerle bölünmesi 17. – 18. yüzyıllara ait Karabağ şeddelerinde karşımıza çıkmaktadır. Bunlarda deve kervanları ve atlı avcıların tasvirleri daha çok kullanılır.

Dikey hisselerle bölünme hem havsız hem de havlı halılarda karşımıza çıkar. Havsız halılarda cecim, zili ve kilimlerde görülmektedir. Nahçıvan cecimlerinde çizgiler geniştir. Dört şeritten oluşan dikey hisselerle bölünmüş kompozisyon sistemi Karabağ ladı dokumalarında kullanılmıştır. Kompozisyonu kırmızı zemin üzerinde yerleştirilmiş dikey şeritler, çapraz ve gikey hatların bir birine dokunup ayrılmasıyla her bir sırada rompa benzer dikey geometrik formlar oluştururlar (Resim 8).

Karabağ grubuna ait halılarda orta kısmın dikey hisselerle bölünmesi aynı adı taşıyan “Karabağ” halısında görülmektedir. Bu halıda kompozisyonu iki sıra yerleştirilmiş geometrik motifler, iri sekiz köşeli göller oluşturur (Resim 14). 20.yüzyılın başlarında dokunmuş bu halının uzunluğu boyunca altı tane sekizgen, enine ise iki adet sekizgen olan kompozisyon sistemi vardır. Bu sekizgenler aynı boyda olup, içlerine birer küçük sekizgen daha yapılmıştır. Bu sekizgenler halının orta zemininde ardıcıl olarak bir düzen içerisinde yerleştirilmiştir. Bu sekizgenlerin ortasında palmetler, onların kenarlarında ise küçük dolgu motifleri, kareler,

usluplaştırılmış çiçek motifleri ve ‘Z’ veya ‘S’ şeklinde kancalar yerleştirilmiştir. Çekizgenlerin zemini ise mavi ve kırmızı renklerde olup, bunlar da bir düzen içerisinde; kırmızı zeminli sekizgenin yanındaki mavi, zemini mavi renkte olanın ise kırmızıdır ve bu sistem halının yüzeyi boyunca devam etmektedir. Halının zeminine ve bordürüne ise tek renk, yani koyu mavi hâkimdir. Kompozisyonda sekizgenlerin kenarlarında dolgu motifleri olarak sekizgenlerin içerisindeki palmetlerle aynı ölçülerde palmetler yerleştirilmiştir. Bunlar arasındaki boşluklarda ise usluplaştırılmış geometrik biçimli hayvansal motifler, çiçekler, damga ve kuş motifleri, Z’ veya ‘S’ şeklinde kancalar yerleştirilmiştir. Halının iki geniş bodürü vardır. Bunlardan birinde mollabaşı denilen motifler, diğesinde ise usluplaştırılmış çiçek motifler tekrar ederek halının bordürünü oluşturuyorlar.

Dikey hisselerle bölünmesi Karabağ grubunun “Khantirme” halı - seccade de görüyoruz. Burada kompozisyonun esasını bitkisel motiflerle doldurulmuş ensiz ve enli dikey şeritler sırası oluşturuyor. Kırmızı renkli zemin üzerine dikey olarak yerleştirilmiş üç adet tam, biri yarım ikisi ise $\frac{1}{4}$ olan madalyonlar ve onların arasında kalan boşlukları ise dikey çizgili şeritler oluşturmuştur. Şeritlerin içerisinde ise dikey şekilde sıralanmış buta ve küçük geometrik motifler yer almaktadır (Resim 15).

Havsız halıların karşılıklı kesişen hisselerle bölünmesi Karabağ şedde, zili ve vernileri için karakteriktir. Bunları ikiye ayırmak olar:

1) Kareli (damalı) dokumalar- Renklerin yerlerini değiştirmesiyle dikey ve yatay şeritlerdenoluşan kompozisyonlardır ki, dokumanın bütün zemini boyunca devam eder. Kareli şedde dokumaları yer yaygısı ve duvar örtüsü gibi kullanılırdı.

2) Figürlü / süliyetli sahneler olan dokumalar – esas elementi deve kervanıdır. Tipik örnekleri dikey ve yatay deve kervanlarının tasviri olan şeddelerdir. Son dönem şedde kompozisyonları birçok elementlerden temizlenir, ancak bir motif, deve motifleri saklanır ve bunlar da bir düzen içerisinde sırayla tekrar edilir.

Karşılıklı tekrar kompozisyon “Muğan” halısında kullanılmıştır. Burada esas ‘kancalı’adlı motife dokumacılar ‘eski nakış’ diyorlar ki, bu da onun eskilerde de kullanıldığına işaret eder. Sekizgen form içerisine yerleştirmiş kança motifleri halının orta hissesinde yatay olarak 3 adet ve dikey olarak da 10 adet olmakla tekrar edilirler. Bu sekizgenlerin kenarlarında olan boşluklarda ise basamak şeklinde geometrik formlar, damga, ağaç motifleri ve küçük altıgenler yerleştirilmiştir (Resim 16).

Bu tip kompozisyon sistemi Karabağ zili dokumalarında da görülmektedir. Bir birinden azıcık aralıklı olan raportlardan oluşan kompozisyon sistemleri bu tür dokumalarda sıkça kullanılır.

Bu tip halı kompozisyonlar “Koca”, “Balık”, “Nelbeki gül” , “Saksıdagüller” ve “Karabağ” halılarında kullanılır.

Karabağ grubunun halıları arasında göl sıralarından oluşan kompozisyonlara “Berde”, “Deryanur”, “Lemberan”, “Nahçıvan”, “Lempe”, “Kubatlı”, “Kürd”, “Kasımuşağı”, “Behmenli”, “Malıbeyli” vs. halılarında görmekteyiz. “Malıbeyli” halısı ismini Şuşa’ya yakın (15 km) olan Malıbeyli köyünden almıştır.

Karabağ’ın grubunun Cebrayl alt grubuna ait “Hanlık” (Khanlık) halısına dokumacılar “Ak çiçekler” adını vermişler. Halıda olan beyaz çiçekler, merkezinde yerleştirilmiş göl kompozisyonunu klasik örnek olarak kabul etmek olar. Köşelerde ise dört adet ¼ leçek (köşebent) yer almaktadır. Koyu kırmızı zemin üzerinde ortada yerleştirilen siyah zeminli gölü ise usluştırılmış bahar dalları tamamlamaktadır. Halının bordürünün zemini siyah olup üzerinde kapalı form ve usluştırılmış bitkisel motifler tekrar edilmiştir (Resim 17). Halı 120 x 190 cm, 160 x 250 cm, sıklığı 30 x 30; 40 x 40, hav yüksekliği de 7-10 mm aralığında olur.

Karabağ halılarında kullanılan kompozisyon prensipleri farklılık göstermektedir. Bu da Karabağ halı ekolünün diğer halı merkezleri ile etkileşim içerisinde olduğundan kaynaklanıyor. Çoğu zaman dikey olarak kurulan, enine bütün

orta hisseyi kaplayan motiflerden oluşan kompozisyon şemasında farklı yönlere yayılan motifler (örneğin, şal –buta motifleri) karşımıza çıkar, son dönemlerde ise kapalı kompozisyon sistemi kullanılır.

Kapalı kompozisyon sistemi Karabağ kilimlerinde de karşımıza çıkar. Büyük, rombşekilli merkezi madalyonlu kilim kompozisyonunun yukarı ve aşağısında stilize edilmiş boynuz benzeyen motif kuş kafasının tasviri ile tamamlanmaktadır.(Resim 18).

İster bordürlü isterse de bordürsüz kompozisyonlarda zeminin dikey kısımlara bölünmesi usulu havlı halılardan olan, Karabağ grubunun “Boynuz”, “Şabalıt – buta” (Resim 19), “ Aran” halılarında karşımıza çıkmaktadır. Bu tip kompozisyonlar dokumada istenilen kadar tekrarlanabilir.

“Boynuz” halısı Füzuli'nin Horadiz köyünde daha çok dokunmuştur. 19.yüzyılın sonlarına doğru ise Gence'de de dokunmaya başlanmıştır. Genceli dokumacılar arasında ‘tabanca’, ‘gence’ gibi isimlerle bilinmektedir. Eski dönemlerden başlayarak Türkdilli halklar arasında boynuz – koçbonuzu, gücü, kuvveti, ilahî gücü sembolize ederdi. Azerbaycan halk edebiyatında ‘İskender’⁶¹in boynuzu var, boynuzu’ gibi ifade de yer almaktadır. Günümüzde de bazı bölgelerde halen dış giriş kapılarının üstünde çift boynuz görmek mümkündür. Kompozisyonlarda yan yana dikey ve asimetric olarak yerleştirilen boynuz motifleri halıya hem canlılık kazandırır hem de istenilen kadar tekrar edilmesine olanak sağlıyor. Halının zemininde yardımcı motifler olarak boynuz motifinden alınmış detaylar esas motifin kenarlarında yerleştirilmiştir. Bordüründe ise “Boynuz” halısı için karakteristik olan üsluplaştırılmış küçük çiçek motifler yer almaktadır. 18.-19. yüzyıllarda bu halı takım olarak dokunuyordu. Sıklık 30 x 30; 36 x 36 olup, hav yüksekliği 7 - 9 mm olurdu (Poster 3).

---

⁶¹ Büyük İskender

“Şabalıt buta” halı kompozisyonunda koyu mavi zemin üzerinde üç adet buta motifi bir ters bir düz dikey olarak yerleştirilmiş, kalan boşluklar ise usluştırılmış hayvansal motifler ve küçük dolgu motifleri ile doldurulmuştur (Resim 19).

Azerbaycan’ın güney batısındaki Karabağ Halıcılık ekolü iki bölgede; kuzey ve güneyde gelişmiştir. Karabağ’ın dağlık bölgesinde XIX yüzyılda Şuşa şehri ve Daşbulag, Dovşanlı, Girov, Trniviz, Malıbeyli, Çanaxça, Tuğ, Tağlar, Hadrut, Muradxanlı, Kasımuşağı, Kubadlı, Koğaz, Mirseyid, Bağrıbeyli, Khanlık, Tutmas köyleri önemli halı dokuma bölgeleri olmuştur.

Güneyde ise malzemesi bol olan araziler: Cebrayıl, Ağdam, Berde ve Füzuli önemli halı dokuma merkezleridir. Bu merkezlerin her birinde satmak için devamlı olarak halı dokuyan birçok köy bulunmaktaydı. Burada “Çelebi”, “Aran”, “Goca”, “Açma-yumma”, “Şabalıt-butalı”, “Behmenli”, “Muğan” isimli halılar dokunmaktaydı.

“Ejder”li halıların önemli elementlerinden biri alev dilimlerine benzeyen çoksaylı çıkıntılı-kıvrımları olan ve uzmanlarca ‘alevlenen palmetler’ adını alan motiflerdir. 17.- 18. yüzyıllarda klasik ejderli halılarda bu element karşımıza çıkar. Bu dönemde palmetler şeritvari kol ve ya dalların birleştiği yerlerde olup, mustakil göl-madalyonlar gibi görülmektedir. Bu küçük palmetler zamanla büyüyerek, 19. yüzyılda büyük esas motife – göle çevrilir.

Karabağ grubunun Karabağ alt yarım grubuna ait “Çelebi”⁶² halısı Berde’nin Çelebiler köyünde dokunmuş, daha sonra ise diğer halı dokuma merkezlerine yayılmıştır. Avrupa halı edebiyatında “Çelabert” ya da “Çelebirt” vs. gibi yanlış isimlerle bilinmektedir.

Karabağ grubunun “Çelebi” halısının merkezinde yer alan bir adet büyük göl - alevlenen romp şekilli palmet 20. yüzyıldan başlayarak diğer motifleri, şeritleri

⁶² Bkz. EK- Sözlük. Türk Dil Kurumu, **Türkçe Sözlük**, 1, 456.

ortadan kaldırır (Bkz. Poster 4). Bazı halılarda ise bu göl birkaç defa, halının uzunluğundan asılı olarak, tekrar edilir. Halının ebatları farklı olup, hav yüksekliği 6-10 mm olur. Aynı kompozisyon sistemi “Kasımuşağı “ halısında da karşımıza çıkar.

Alevlenen palmet dilimleri 19. – 20. yüzyıllarda halı kompozisyonlarında çok geniş yayılmıştır ve onun ayrı ayrı elementleri kullanılmaya başlanır. Mesela, “Karabağ” halısının kompozisyonunda alevlenen palmet (geometrik sekizgen formun içerisinde) motifleri halının orta kısmında dikey ve yatay olarak tekrarlanmaktadır (Resim 14).

Tebriz halı ekolü ile karşılıklı etkileşim içerisinde olan Karabağ halı dokumacıları “Efşan” halı kompozisyonunu (Şahabbası olarak ta bilinmektedir), kendilerine özgü bir tarza çevirmişler. Şöyle ki, bu kompozisyonun bitkisel motifleri organik idi. Karabağlı dokumacılar bu kompozisyondan yararlanırken yerli geleneğe uyarak eğri hatları kırık geometrik hatlarla değiştirdiler.

17. yüzyılda Berde’de dokunan “Koca” halıları Tebriz’de dokunan “Şahabbası”⁶³ halı kompozisyonunu tekrarlıyor. “Koca” halısı 18. yüzyıldan başlayarak Şuşa’da da dokunmuştur. Zamanla, kompozisyonda değişiklikler yapılmıştır. 19. yüzyılda ise halılarda motifleri stilize etme ve geometikleşme gözlemlenir. Üzüm spiralleri kayboluyor, kompozisyon bir kaç motifin yer değiştirmesiyle yeniden kurulur (Bkz. Poster 2). “Ejderli” halılarda da görülen goncaların yerini iri gül- çiçek motifleri doldurur, bunların arasındaki boşluklarda ise diyagonal hat boyunca küçük palmetler- dişli goncalar yerleştirilir. “Koca” halılarının kompozisyonları merkeze doğru toplanır, “Ejderli” halılarda görülen iri gül-çiçek motifleri ve küçük goncalar, alevlenen palmetler buraya da taşınır.

Bilindiği üzere, 19. yüzyılda Şuşa’da ‘dest halı-gebe’ adı ile bilinen halı takımları dokunuyordu. “Koca” kompozisyonlu halı takımlardaki ortadaki halıda

⁶³ L.KERİMOV, *Azerbaijan Carpet*, C III, 166.

alevlenen palmet, dişli güllü palmet, iri güllü palmet sıralarından oluşan üç- dört ve daha artık şerit, dört adet çıkıntılı- goncalı küçük palmetler karakteristiktir. Dar yan halılarının (kenarelerin) kompozisyonlarında ise iri güllü palmetler kaybolur, alevlenen palmetlerin yerini ise küçük palmetler alır. Halının sıklığı 35 x 35, 40 x 40 olup, hav yüksekliği 6 -8 mm'dir.

“Efşan” halı kompozisyonundan etkilenecek yapılan bir diğer halı da “Balık” halısıdır. Bu halıların esas dokuma merkezi Berde, 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra ise Şuşa'da dokunmuştur.”Efşan” kompozisyonunu ara mesafesi çok olan raport spiralleri oluşturur, “Balık” halı (Resim 20) kompozisyonu ise ara mesafesi az olan raportlarla oluşturulmuştur. Halının tam ortasındaki madalyonun içerisinde ve köşelerdeki köşebentliklerde de kırmızı zemin üzerinde rumi, yaprak, hatayi ve çiçek motifleri yerleştirilmiştir. Kompozisyon balık formunda dilimli yapraklarla tamamlanan spiraller – ‘islîmi’⁶⁴ esasında kurulmuştur. Kompozisyon küçük ara mesafeli raportlar esasında kurulduğuna göre spiraller ve balığa benzer dilimli yapraklar sürekli tekrar edilir. Son dönemlerde yapılan halı dokumalarında ise zamanla spiraller kaybolur, yapraklar geometrikleşir ve ölçüsü büyür.

Karabağ grubunun: Berde, Khan-Gervend, Aran, Goca, Buynuz, Deryanur, Açma-yumma, Lempe, Şabalıdbuta, Balık (Heratı, Ferahan), Lemberan, Khantirme, Karabağ, Nelbekigül, Malıbeyli, Bahçede güller, Bulut, Talış Saksıdagüller, Khanlıg, Kasımuşağı, Kürd, Kubadlı, Karakoyunlu, Behmenli, Muğan isimli halıları Azerbaycan'da ve dünyada çok ünlüdür. Karabağ halılarının bordürlerü, orta kompozisyonlarındaki tarzlara uygun özellikte, çok güzel ve parlak renklerle, ahenkli bir düzen içindedir.

Karabağ halılarından biri “Aran” isimli halıdır. Bu halıların imalatı tarihen Berde şehrinde yapılmaktaydı. “Aran” ismi m.s. 9. yüzyılda “Arran” olmuştur (Resim 21). Halının kompozisyonunun geometrik çizgili şabalıt⁶⁵ –buta motifleri oluşturur. Bu motifler halının zemini boyunca dikey olarak bir ters bir düz olarak

⁶⁴ ‘Rumi’ motifine Azerbaycan dekoratif süslemelerinde ‘İslîmi’ denir. A.Mammadova

⁶⁵ Şabalıt – Türkçe: kestane

devam eder. Halının kırmızı zeminli büyük bordürünü ve onun iki yanında olan küçük bordürleri usluştırılmış geometrik formlar, çiçek ve yaprak motiflerinden oluşur. Küçük bordürlerin zemini doğal beyaz renkli olup üstündeki motifler kırmızı, mavi ve sarıdır. “Arran” Azerbaycan’ın kuzeyinden başlayarak Şirvan’ın güney batısındaki yerleri (Aras ve Kür nehirleri arasındaki bölge) kapsamaktadır. Milattan sonra 9. ve 10. yüzyıllarda Arran’ın başkenti Berde şehri olmuştur. “Aran” halısı 19. yüzyılın ikinci yarısından başlayarak Cebraylı halı imalathanelerinde de yaygınlaşmaya başlanmıştır.

19. yüzyılın sonlarında evlerde 600 kadar farklı halı kompozisyonları bulunmuştur.

Karabağ’da son döneme ait halı kompozisyonlarından biri “Nelbekigül” halısıdır. Şuşa’da bu halıya ‘Minehanım’ ve ya ‘Minehanı’ diyorlardı. 18.yüzyılın sonlarında Mine adında bir hanım Şuşa’ya göç eder ve orada yaşamaya başlar. Her zaman kıyafetleri ve başörtüsü siyah renkte olurdu. Halılar dokumaları yapar ve bahçesinde çeşitli güller yetiştirirdi. Onun dokuduğu güllü kompozisyonlu halılar kısa sürede Kafkasya, Güney Azerbaycan, İran, Türkmenistan gibi halı dokuma merkezlerine yayıldı. Halı kompozisyonuna ‘Minehanı’ adını vermişlerdir. Sonra ise halı kullanılan motifin adıyla ‘Nelbekigül’⁶⁶ ismini almıştır.

20. yüzyılın başlarından itibaren bu halı edebiyatda ‘Nelbekigül’ olarak bilinmektedir. Kompozisyonu oluşturan esas motif iri, yuvarlak usluştırılmış bitkisel motifler- güller ve küçük çiçek motifleridir (Bkz. Poster No:8) Kompozisyondaki yuvarlak gül motifi simetrik ve ya asimetrik olarak yerleştirilir. Kenar bordüründe bazı halılarda büyük bordür, bunun yanlarında ise çiçek ve ya rumi desenlerinden oluşan küçük bordürler yer almaktadır. ‘Nelbekigül’ halısı 120cm x 180 cm veya 200 cm x 300cm ebatlarında olur. Bu halılar takım olarak da yapılırdı. Halının sıklığı 37x 37; 42 x 42, hav yüksekliği ise 7-10mm olurdu.

⁶⁶ Nelbekigül – Karabağda savaş dönemine kadar bahçelerde yetiştirilen bir gül ismidir ve çok güzel kokusu vardır. Azeri Türkçesinde, nelbeki- çay tabağına denilir. Bu gül de tabak gibi iri olduğundan muhtemelen bu ismi almıştır. A.M.

20. yüzyılın başlarında gerek Kuzey, gerekse de Güney Azerbaycan'da portre halılar dokunmaya başlandı. Daha önce de Güney Azerbaycan'da İran şahlarının, Kuzeyde ise Rus çarının ve dönemin zenginlerinin tasvirleri olan halılar dokunuyordu. Fakat bu halılarda olan tasvirler bir portre görünümünde olmayıp minyatür üslubuna daha yakındır. Sonraları ise portre halıları daha gerçekçi dokunarak portre resmi görünümüne sahip olmaktadır.

Halı kompozisyonlarında kullanılan bordürler sembolik karakterli olup farklı anlamlar taşımaktaydı: bordürler koruyucu olarak anlamlandırılırdı. Günümüzde de "alamuncuk" (ela boncuk) – dar bordür şeriti sembolik anlamdadır. Onu kem göze, nazara karşı 'göz deymesinden' korumak amacıyla kullanılırdı. Genel olarak bordürlerde kompozisyonun bir kenarında 7 şerittir. Farklılık gösterenleri de vardır. Bazen şerit sayısı azalırken bu 7 şeridin simetrisi olarak alınanları da vardır. Buna göre 7 çeşit şerit sırası ile şöyledir:

1. Su -en sade bordür 'su' adlandırılan yatay ve dikey düz çizgiler şeklinde olur. Bu çizgiler farklı kalınlıkta olurlar.

2. Siçandişi - bir az gelişmiş 'su' yolu olan "alamuncuk" (ela boncuk) denilir, dar bordür şerididir, 'gendirme', 'müj-müje' bu bordürün çeşitleridir.

3. Büyük su - 'medahil'dir ve siçandişinden bir kaç defa geniş olup bordür şeridinin her iki tarafında yerleşir.

4. Zencerek - 'zencire' çok şeritli bordürlerde kullanılır.

5. Zencerekden bir yarım- iki defa geniş olan bordür şeridi 'bala haşiy'e adlanır ve büyük su ile zencerek arasında yerleşir.

6. Bordür - en geniş bordür şeridi olup, 'anahaşiy'e ve ya 'arahaşiy'e olarak bilinir. Anahaşiy'e, bordür kompozisyonunun merkezinde yerleştirilir. Bordür deseni tekrarlanan raportlardan oluşur. Bunlar simetrik ve ya asimetric şekilde halının bordür kompozisyonunu oluşturuyorlar. Bordür şeritleri genişledikçe bunların kompozisyonları ve yapıları değişiklik göstermektedir.

Bordür kompozisyonları dört esas gruba ayrılırlar:

- 1) Motiflerin her iki taraf boyunca ritmik hareketi – raportun simetrisi ornamentin yayılma yönüne perpendikulyar yerleşir.
- 2) Motiflerin belirli yönde ritmik hareketi – simetrisi çapraz yerleştirilir.
- 3) Dinamik karakterli ritmik hareket – diagonaldir.
- 4) Karmaşık dinamik hareket- raport kendi içinde ikişer, üçerli şekilde birbirine geçmiştir.

Eğer halının ortasında kompozisyon merkezi varsa bordür asimetrik olur. Bu tür bordür halının orta kısmına bağlı olup, kompozisyona tamamlanmış bir görünüm kazandırmak için kullanılır. Orta kısımda kompozisyon merkez odaklı olmadıkta ise bordür kendine özgü serbest olur.

Hem orta kısımda hem de bordürde simetri olduğu zaman karşılıklı olarak renklerin yardımıyla- zıt renklerden ve ya renk benzerliğinden yararlanılır. Halı için tam olarak çerçeve rolünü ayak ‘zencire’ üstlenir; o, iki esas kompozisyon elementini- orta hissene ve bordürü birbirine bağlıyor. Halılarda bordürün ve orta kısmın bir biri ile uyum içerisinde olmasında maksat bunlar arasındaki kompozisyon bütünlüğüne ulaşmaktır.

Renk, kompozisyon özellikleri bakımından Zengezur ve Nahçıvan halı imalatı merkezleri de Karabağ Halıcılık mektebine dâhildir. 1980’li yıllara kadar Azerbaycanlıların toplu halde yaşadıkları birkaç halı dokuma merkezlerinden biri olan Zengezur bölgesi (Gorus, Gafan ve Sisyan yöresindeki Şeki köyü, Goyçe bölgesindeki Aşağı Zağalı halı dokuma merkezi ve diğerleri) günümüzde Ermenistan sınırlarının içerisinde olup bir tek Azeri türkü dahi yaşamamaktadır. O bölgede Azeri Türkleri tarafından yaygın olarak dokunan halı ve diğer kirkitli dokumalar kaderlerine terk edildiler. Özellikle Sisyan bölgesinde yaşayan Azeri Türkleri renkli keçe ve halı-kilim, çuval, yer yaygıları vs. gibi dokumalar yapmakta ve yaygın olarak günlük kullanımda ve özel merasimlerde (örneğin; ölüyü o kişi için ya da aile için en değerli olan halıya sarıp gömüyorlardı) kullanıyorlardı.

30- 40 sene öncesinedek bölgede Azeri Türkleri yaşarken, açılan eski mezarlıklarda çok sayıda Türk düğümlü halıların, dokumaların yanı sıra at cesetleri bulduklarını söylüyorlardı. 20. yüzyılın ilk yarısında ise bu mezarlıkları yıkılıp yerine yol ya da apartmanlar yapılıyor, geçmişin izleri silinmeye çalışılıyordu.

Şuşa'nın en iyi halı dokumacılarından biri Aftab Kasım kızı "Nelbekigül" ve "Bulut" halı- gebeleri çok ustalıkla dokumasıyla ün salmıştır. O, Şuşa şehrinin Çukur mahallesinde doğmuş ve 1935 yılında vefat etmiştir.⁶⁷

Şuşa gibi küçük bir şehirde halıcılık sanat ve zanaat olarak çok yaygınlaşmıştır. Diğer merkezlerdeki halı imalathanelerinde olduğu gibi Şuşa'da da yıllık olarak çok sayıda halı ve diğer kirkitli dokuma ürünleri dokunmaktaydı.

Dağlık ve aran Karabağ'da yaşayış evleri metrekare olarak büyük olduğundan büyük ölçekli halılar ve dest halı dokumaları yani halı takımları dokunmaktaydı. Ortada daha büyük halı (2.5m X 6m), 2 adet kenar yolluklar (90cm- 120cm X 600cm), bir az büyük olan odalar için büyük halını baş tarafında kullanılacak ensiz (kelleyi) halılar dokunmaktaydı.

Karabağ inşaat malzemeleri özellikle de ağaç ve tahta ürünleri bol olan bölgedir, ama yörenin soğuk iklimi burada dokunan halıların daha yüksek havlı olmasını talep ediyordu. Burada "döşenek" adlı küçük ebatlı yüksek havlı halılar da dokunuyordu ki, bunlar da yatağın (döşeyin) altına sermek için kullanılırdı.

Şuşa'da dokunan halılar motif bakımından çok zengindir. 19. yüzyılın birinci yarısında ortaya çıkan, bir adet orta, iki adet yan halısı olarak dokunan 'Lempe' halı kompozisyonunun zemini tek renklidir (Bkz. Poster No: 7). Halının orta kısmında sekigen şeklinde göl (madalyon), onun üst ve altında ise yatay olarak kitabeler yer almaktadır.⁶⁸ Kompozisyonda göl ve kitabe orta kısımda halının uzunluğunca tekrar edilir ve en sondaki göl ise tepelikle tamamlanır. Gölün sağ ve solunda ise "Lempe"

⁶⁷ L.KERİMOV, *Azerbaijan Carpet*, 256.

⁶⁸ Kitabe (günümüz halı kaynaklarında 'kartuş' olarak geçiyor. Azeri Türkçesinde 'ketebe' olarak bilinmektedir). A.Mammadova

halısı için karakteristik olan üsluplaştırılmış papağan motifi kullanılmıştır. Halının orta kısmının başlangıç ve sonunda ise göle yakın olarak köşelerde mihrap yerleştirilmiştir. Genişliği 1 m – 5m, 1.5m- 7m gibi farklı ebatlarda dokunmaktadır. Sıklık: 35x 35, 40 x 40, hav yüksekliği ise 7-9mm’dir.

Halılar formuna ve kullanım alanlarına göre:

1. Halı- en büyük halı: 2 m-2.20m eninde, uzunluğu ise 5m–7m arası olur ve merkez hissede olur.
2. Kenar yolluklar (yan kenareler) - ensiz olup, uzunluğu 5m–7m arası, eni 1m-1.20m olur, bir çift olup büyük halının sağ ve sol kenarlara salınır.
3. Gebe-ölçüsüne göre orta halısı ile kenar yolluğun arasındaki ölçülerde olur.
4. Tahtüstünün ölçüleri – 3m x 1,5m
5. Duvar için halı ölçüleri–3m x 1,5m
6. Halı balası (halıdan bir az küçük olur) - 4m x 1,5 m
7. Seccade (ceynamaz, namazlık) - 1m -1,2m x 0,80 cm

Karabağ halıları Türk düğüm tekniği ile (simetrik, Gördes) dokunmuştur.

Behmenli⁶⁹ halısı (Bkz. Poster 9), bordürleri, orta kompozisyonlara uygun özellikte, çok güzel ve parlak renklerle ahenkli bir düzen içindedir. Karabağ halı grubunun Cebrayıl alt grubuna aittir ve Füzuli yöresinde yaygın olarak dokunmuştur. Halının orta kısmını oluşturan büyük figür “heykel”, “mangal”, “pençe” ve ya kaplumbağa (Azeri Türkçesinde: tısağa, tosbağa) gibi farklı isimlerle açıklanmaktadır.⁷⁰ Bu motifin kenarlarında ise kanca, sekizgen yıldız gibi geometrik motifler yer almaktadır. Behmenli halısı 100 x 150 cm; 125 x 180 cm, bazen de bunlardan daha büyük ölçülerde dokunmuştur. Sıklık 1 dm 35 x 35; 40 x 40 olup, hav yüksekliği 6- 8 mm aralığındadır.

⁶⁹ Büyük Behmenli Köyünün adı ile ilişkilendirilir, Füzuli’nin bir köyüdür, Azerbaycan’ın güneyindedir, ve İran - Azerbaycan sınırındadır.

⁷⁰ Bkz. L.Kerimov, , **Azerbaijan Carpet**, Cilt III, 227.

12. ve 13. yüzyıllardan itibaren bölgelerde imalat yerleri açılmaya ve bu imalathanelerde yurtiçi ve ihracat için siparişle halılar dokunmaya başlanmıştır.⁷¹

19. ve 20. yüzyıllarda bu imalatlar daha da çoğalmış ve yerini fabrikalara bırakmıştır. Pazarlarda satılmak için dokunan halılar siparişçilerin zevklerine, günlük taleplere uygun olarak gelişmeye başladı. Yeni kompozisyonlar, motifler kullanılmaya başlandı ki, bu da çoğu zaman geleneksel motif ve kompozisyonların değişmesine, halının yöresel özelliğinin bozulmasına ya da kaybolmasına sebep oldu.

Ücra köşelerde ve ya dağ köylerinde yerleşen, ticari kaygıları olmayan köylerde ise geleneksel kompozisyonlar, motifler, renkler, ölçüler değişmeden son zamanlara kadar devam etmekteydi.

19. yüzyılda halı kompozisyonlarında görülen şemseler, mihraplar, madalyonlar işlemlerde de karşımıza çıkıyor. Bordür (haşiye, yeleni, çerçeve vs.) süslemeleri mimaride (kapı, portal vs.) kenar süs olarak kullanılmış ve zamanla geleneksel el sanatlarında da kendine yer etmiştir. Bitkisel, geometrik motif ve formlardan oluşan rumu (islami), selcuklu zencereği, meandr vs. kullanılmıştır.

19.-20. yüzyıllarda dokunmuş halıların kompozisyonunda ve konusunda önemli değişiklikler görülmektedir. Bu dönemde dokunan bazı halılarda geleneksel prensipler korunsa da nakış anlamında bazı değişiklikler ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda, Karabağ'da dokunan ve sadece o bölgeye özgü "Bahçede güller" ("bağçada güller ve ya gül yaylık (yaylık-başörtüsü; güllü yaylık- güllü başörtüsü)) halısının kompozisyonları da çok dikkat çekicidir. 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Şuşa'da ortaya çıkmış ve oradan da Karabağ'ın diğer halı dokuma merkezlerinde yaygın olarak dokunmuştur. "Bahçede güller" halısı Karabağ ekolünün Şuşa grubuna aittir.

Şuşa'da dokunan "Bahçede güller" "halısı diğer halı dokuma merkezlerinde dokunan aynı kompozisyonlara göre daha güzel ve dikkat çekici olmuştur (Resim 22).

⁷¹ Röya TAGIYEVA, *Azerbaijan Carpet*, 65.

1800'lü yıllarda ortaya çıkan bu halıların menşeyi kesin olarak bilinmemekle birlikte, ansiklopedik kaynaklarda bahsi geçen;

“Sasani ve Büyük Selçuklu dönemlerinde İran'da, daha sonra da Kafkaslar'da, Anadolu'da, Yakınoğu'da ve Doğu Avrupa'nın bir bölümünde duvar halısı üretildi.⁷²

Halı dokuma tekniği Aubusson'a bir görüŖe göre Araplar, diğer bir görüŖe göre ise Hollandalılar tarafından getiriliyor.⁷³

Fransa Aubusson ve Felettin dolaylarında 16. yüzyılda evlerdeki küçük yatay tezgahlarda ise daha çok ucuz duvar halıları üretiliyordu. Bunlar genellikle, çin duvar halıları tipinde, geometrik desenli ya da çiçek örgeliydi ve verdures (bahça duvar halısı) adıyla anılıyordu.⁷⁴

İngiltere Barcheston'da (Warwickhire) 16. yüzyılın ikinci yarısında duvar halısı dokumaları ile ilgili imalathaneler kuruldu. Bu imalathanelerde minder yüzü ve armalarla bezeli küçük duvar halısı üretiyorlardı; daha sonra harita desenli duvar halısı dizileriyle ünlendiler.

1588'de tepelerin, ağaçların, kasabaların kuşbakışı görünüşlerinin yer aldığı duvar halıları dokundu. Bordürler de dönemin beğenisine göre Flaman üslubunda, mimarlık öğeleri ve figürlerle bezeniyordu. Bu imalathanelerde çalışan dokumacıların birçoğu 16.yüzyılda ülkelerindeki dinsel baskılardan kaçan flamanlardı.⁷⁵

Rusya'da halı dokuma fabrikaları I Petro (Büyük) tarafından 1716'da Petersburg'da, (bugün Leningrad) Gobelins'den gelen dokumacılarla kuruldu.⁷⁶”- gibi bilgilerden yola çıkarsak kesin olmamakla birlikte büyük olasılıkla Karabağ güllü halıları bu halılardan esinlenerek ortaya çıkmıştır.

⁷² Ana Britannica Genel Kültür Ansiklopedisi, 553.

⁷³ <http://www.milliyet.com.tr/2005/11/14/guncel/gun03.html>

⁷⁴ Ana Britannica Genel Kültür Ansiklopedisi, 554.

⁷⁵ A.g.k.,554.

⁷⁶ A.g.k.,554.

Azerbaycan halı edebiyatında ise “dışarıdan getirilen ticari ürünlerin sarıldığı kâğıtların (sabun vs. gibi) ve tekstil ürünlerinin üzerindeki desenlerden alınmıştır” gibi bilgiler yer almaktadır.

Bu halılarda görülen serpiştirilmiş çiçeklerin yerini Karabağ’ın “Bahçede güller” halı kompozisyonlarında demet halinde güller almıştır. Bazen halının orta kısmında yerleştirilen gül demetlerinin bordürlerde de sıkça kullanıldığı tespit edilmiştir (Resim 22).

Bazı halı kompozisyonlarında halının orta kısmında kullanılan gül demeti bordürde de aynı ölçülerde kullanılır (Resim 23). Araştırma zamanı tek gül motifinin kullanıldığı kompozisyonlarla karşılaşmadık. Görülen halı ve kilim dokumalarındaki kompozisyonlarda güllerin iki, üç ve ya beş adet bir arada demet şeklinde ve dikey kullanıldığı tespit edilmiştir.

Bahçede güller halısı 140 x 250cm; genişliği 150 -200 cm, uzunluğu ise 500-700 cm ebatlarında dokunmuştur. Sıklık, 1dm – 40 x 40 olup, hav yüksekliği 8 – 10 mm’dir. Bazen bu halıların ölçüleri daha da büyük olurlar.

Yurt dışında, özellikle de Türkiye’de Karabağ halıları sadece bu güllü halılarla ünlenmiştir. Erzurum’da Karabağ olarak bilinen kilimleri, "Modern Bessarabian" olarak da adlandırılırlar. Koyu zeminlidirler; siyah veya koyu kahverengi olup, çiçek motifleri, kırmızı, pembe ve turuncudur, bordürleri genellikle açık renk ve beyazdır. Duvara asılarak da kullanılır. Iğdır’da da bu tip gül demetli kompozisyonlar kilimlerde uygulanmaktadır. Karabağ kilimleri çeşitli kompozisyonları ve geometrik çiçek öğeleri ile dikkat çekmektedir. Karabağ kilimleri motiflerini Karabağ halı motiflerinden almaktadır. Çoğunlukla altın sarısı, kırmızı, mor, meşe kahverengisi ve pembe renkler kullanılır, belirtilen renkler Karabağ bölgesine özgüdür. Iğdır’da Karabağ kilimciliği 1994 yılında Ahıska Türkleri’nin ilde iskan edilmesiyle başlar. Önceleri kilimcilik kursu olarak düzenlenen çalışmalar daha sonra Karabağ desenlerinin işlenmesi ile atölyeye dönüştürülmüştür. Karabağ kilimleri parlak ve çok renkli dokumalarıyla diğer kilimlerden ayrılır. Bu kilimler koltuk minderleri, yolluk, seccade olarak çeşitli

ebatlarda kök boya iplikle dokunmaktadır (Resim 25). Halı halı satış yerlerinde ise halının gerçek adı bilinmemektedir ve “Karabağ halısı” ya da “Güllü halı”, kilimler ise ‘Karabağ kilimi’ adları altında sergilenmektedir (Resim 26).

Şuşa’da dokunan “Saksıda güller” halı kompozisyonu da 19. yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkmıştır. Bu halının kompozisyonu ve diğer teknik özellikleri “Bahçede güller” halısının kompozisyonu ile benzerlik göstermektedir. Halı kompozisyonundaki saksı motifi son dönemde dokunan halılarda ortaya çıkmıştır. Belirtilen tarihten öncesine ait edilen halılarda ve diğer dokumalarda bu motife rast gelinmemiştir.

Geleneksel halı kompozisyonlarının yanı sıra son dönem Karabağ halılarında geyik, ceylan, aslan, at, kedi, köpek tasvirleri de dokunmuştur (Bkz. Poster 9-10).

Son dönemde dokunmuş bazı halılarda görülen at figürleri, II Dünya Savaşı’ndan dönmeyen aile bireylerine atfen yapılmıştır ya da manzarayı tamamlayan öge gibi kullanılmıştır. Bu tip halıların kompozisyonlarındaki boşluklarda genellikle gül motifleri ve esas motif olarak da hayvansal motifler üsluplaştırılmadan, gerçeğe yakın bir biçimde kullanılmıştır (Bkz. Poster 10). Bu halıda yatay ekseninde gelişen kompozisyon düzenlemesi görülür. Ana şema zeminin yatay kuşaklara ayrılarak içlerine hayvansal motifler, kuşlar ve bir çeşit bitkisel geometrik motiflerin ve altıgen formun içerisine yerleştirilmiş Z ve ya S şekilli kancaların ve iki tane büyük at figürünün yerleştirilmesinden oluşturulmuştur. Her iki kuşağın zemin renkleri ile aynı olup siyah zemin üzerinde beyaz ve kırmızı renkler hâkimdir. Bordür kompozisyonu ise bitkisel geometrik çiçek motifinin bir ters bir düz yatay yerleştirilmesiyle kurulmuştur.

Bunların yanı sıra insan tasvirlerinin; kadın, erkek ve çocuk tasvirlerinin yapıldığı halılar da vardır. Bu tasvirler de ailedeki kişilerin değil tamamen dokumacıya özgü olarak örneğin; dergi ve ya her hangi bir portreden yola çıkarak yapılmıştır. Bu kompozisyonlarda ise üsluplaştırılmış figürler dokumacıya özgü anlatım biçiminde tasvir edilmiştir (Resim 24).

Bazı halılarda geyik, ceylan ve aslan vs. gibi motifleri bir çift olarak da görülmektedir. Aslan figürünün gücü, kuvveti temsil ettiğine inanılıyor ve bu halılar evin başköşesinde duvarlara asılır. Geyik ve ceylan motifli halılar ise daha çok manzaralı resimli halılarda görülür. Ağaç ve çiçeklerle süslü bir kompozisyonun ortasında yer alırlar. Çoğu zaman bu figürlerin yanında yavruları ve gökyüzünde uçan kuş motifleri de görülürler. Bunlar kompozisyonlarda stilize olmayıp genellikle gerçeğe daha yakın bir resimsel anlatım söz konusu olmaktadır.

Halk arasında geleneksel halı kompozisyonlu dokumalarla beraber bu tip halılar daha çok rağbet görüyorlar. Bunun nedenlerinden en önemlisi de, eskilerden tek katlı bahçeli evlerde, yeşilliklerle çevrili mekânlarda yaşayan insanlar, küreselleşmenin, şehirleşmenin ve apartman kültürünün getirdiği doğa özlemini evlerinin duvarlarından asılan halılarda gideriyorlar- gibi açıklanabilir.

4. KARABAĞ DOKUMALARINDA KULLANILAN MOTİFLER

Motifler geleneksel el sanatlarında süslemenin temel ögesidirler. Bu bağlamda, motiflerin kaynakları, tarihi gelişmeleri, kullanım şekilleri büyük önem taşımaktadır. Azeri Türkçesinde nakış veya göl olarak bilinen motifin sözlük anlamı, yan yana gelerek bir bezemeyi, süslemeyi oluşturan ve kendi başlarına da birer birlik oluşturan öğelerden her biridir. Motifler ait oldukları toplumun gelenek- göreneklerini, inanç ve düşüncelerini yansıtmakta ve gelecek kuşakalara aktarmakta birer mesaj niteliği de taşımaktadırlar. Motifler kullanıldıkları yere göre: üsluplaştırılmış bitki menşeli motifler, üsluplaştırılmış hayvan menşeli motifler ve geometrik motiflere ayrılırlar.

Bitkisel motifler, doğadan alınan bitki kaynaklı motiflerdir. Yaprak, hatayi, gül, çiçek, ağaç, ağaç dalları olmak üzere, kendi içinde de gruplara ayrılıyorlar.

Hayvansal motifler de, efsanevi hayvan motifleri ve üsluplaştırılmış tabiat kaynaklı hayvan motifleri olarak ikiye ayrılırlar.

Motifler kompozisyondaki yerlerine ve vazifelerine göre ikiye ayrılırlar:

1. Kompozisyonun hâkim noktalarında kullanılan, büyükçe ve detaylı ana motifler,
2. Kompozisyondaki boşlukları dolduran, onu zenginleştiren, sapların kesişme yerlerini kapatan ana motife nazaran, daha küçük ve sade görünüşlü yardımcı motifler.

Motifler biçimlerine göre kompozisyonlarda iki türlü kullanılırlar: organik motifler ve geometrik motifler. Son dönem Karabağ havlı ve havsız dokumalarında bitkisel ve geometrik motifler kullanılmıştır.

Araştırmada motiflerin isimleri bölgedeki en son tespitlere göre yapılmıştır.

Geometrik motifler mandala teorisi⁷⁷ne uygun olarak ortaya çıkan biçimlerdir. Geometrik motifler evrenin sonsuzluğunu simgeleyen kare, dikdörtgen, üçgen, daire, baklava, yıldızlar gibi birçok yalın formların birleşmesinden oluşan biçimlerdir. Geometrik motiflerin görünümü düzgün, kesin, sınırlı ve çoğunlukla köşeli ya da yuvarlak oluyor. Geometrik motifler kompozisyonu alanlara ayırarak hareketlilik kazandırır. Böylece renk ve motif zenginliğine katkıda bulunurlar. Geometrik motifler her yüzyılda sevilmiş, kullanılmış ve zamanın modasına göre üsluplaşmıştır.

Geometrik motifler biçimlerine göre aşağıdaki şekilde çeşitlere ayrılır:

1- Basit Geometrik Motifler:

a. Doğru çizgilerden oluşan, b. Eğri çizgilerden oluşan, c. Doğru ve Eğri çizgilerden oluşan.

2- Çeşitli Geometrik motifler:

a. Üçgenler, b. Beşgenler, c. Altıgenler, d. Beş ve altı köşeli yıldızlar.
e. Daireler, f. Yamuklar, g. Çokgenler, h. Bunların karışık şekilde düzenlemeleri

3- Zincirler

4- Zencerekler (Geçmeler)

a. Basit Zencerekler ,b. Karmaşık zencerekler

5- Madalyonlar (göller)

Dokumalarda kullanıldıkları yere göre geometrik motiflerle süsleme iki biçimde yapılır:

1. Kenar süslemesi,
2. Yüzey süslemesi.

---

⁷⁷ Bkz.EK-2.

Kenar süslemesi: Herhangi bir yüzeye işlenecek desenin üstüne, altına ya da tüm çevresine yapılır. Eski adı ile zencerek günümüzde ise geçme olarak anılan bu desenlerin çeşitleri vardır. Zincirleme halkaların devamı şeklinde oluşur.

Yüzey süslemesi yapılan alanın etrafını kuşatan, çerçeve şeklinde dar, bazen de geniş ve uzun parçalara bordür (haşiye) denir. Sürekli devam eden çeşitli doğruların kırılarak veya kıvrılarak birbiri içinden geçmesiyle zincirleme bir görüntü oluştururlar. Zencerek bordür tasarımı, büyük bir ustalık ve özen ister. Alanların bölünmesi ince hesaplamaları gerektirmektedir.

Karabağ havsız dokumalarından palaz sade yatay çizgiler, kilim geometrik nakışlar, cecim dikey çizgiler, verni, zili ve şedde dokumalarında ise stilize edilmiş hayvan motifleri yer almaktadır. Özetle;

Palaz dokumalarına sade ince çizgiler ve kalın çizgiler hâkimdir (Çizim 17).

Kilim dokumasında deliklerin ilave, ek ipliklerle kapanması tekniğiyle ortaya çıkan motife ‘gezmeli nakışlar’, bu deliklerin kapanmaması halinde ise ‘gezmesiz nakışlar’ denir (Çizim 18). Kilimalması, kerpiç, el, şeytan, zencir, podnos (sini veya tepsi), elma, kuş, balık, nal, buta, kilimgülü, gülüdesmal vs. gibi motifler geleneksel Karabağ kilimlerinde kullanılmış ve son döneme ait dokumalarda da karşımıza çıkmaktadır.

Şedde ve Verni dokumalarında stilize edilmiş hayvansal motifler daha çok kullanılmıştır (Çizim 19; sayfa 114- 116; Poster No:1). Kullanılan motiflerin karakterine göre 3 gruba ayrılır:

1. İnce, sade ve tek renkli şeddeler sade nakış dokuma usuluyla yapılıyor. Tek renkli şeddelerden kadınlar için düğün kıyafetleri ve günlük kıyafetler, erkekler için pantolon, çuha (üst dış giysi) yapılırdı.

2. Kareli şeddeler cecim ve palaz tekniğiyle yapılır. Günlük yaşamda yorgan-döşek kılıfları, çarşaf, perdeler vs. gibi ürünlerin yapımında kullanılırdı.

3. Kompozisyonlu şeddeler- hayvan ve kuş motifli olur. Kompozisyonlu şeddelerden biri olan “Develi” şeddesi çok ünlüdür. Onun tasarımı yıllardır değişmeyip aynıyla kalıyor. Çok bilinen deve kervanlı kompozisyonlu şeddeler Nahçıvan bölgesinde çok dokunmaktadır. Kervan bir kaç sırayla soldan sağa hareket ediyor, her bir sıra sarvanbaşı dikkate alınarak dokunmuş, koyu kırmızı zemin üzerinde insan ve hayvan figürleri var, rengi parlaktır.

Verni (Bkz. Poster No:1) dokumasında Z’ye benzer motifler kullanılır. Z ve S formundaki motifler stilize edilmiş ejder motifi olup, bolluğu- bereketi ve evin, ailenin, kabilenin koruyucusu olarak bilinmektedir. Kadim dönemlerde ise hayırla şerin, gece ile gündüzün teması gibi anlamları ifade etmekteydi. Bazılarına göre ise suyun remzi olduğu söylenir. Verni üzerinde olan bu elementi “2” rakamına da benzetilir. Bu rakam da dünyada her şeyin yarısı ve zıttı vardır gibi anlamları taşımaktadır. Bütün canlılar çift olarak yaratılmıştır. Gece ile gündüz, hayırla şer güçler eşit yaratılmıştır (Bkz. Poster 1). Verni üzerinde bazen “3” rakamına da rast gelinir. Bu rakam da mukaddes sayılır. Çünkü, var olan canlı âlem 3 gruba bölünür: insan, bitki ve hayvan. Bu düşünceden yola çıkılarak yapılan motifler Karabağ kirkitli el dokumalarında sıkça karşımıza çıkar.

Zili dokumalarında stilize hayvansal motiflerle beraber sade geometrik motifler (Çizim 20; sayfa 117-119).

Sumak dokumalarında geometrik bitkisel ve hayvansal motifler kullanılır (Çizim 21: sayfa 120-121).

Havlı halı kompozisyonları genellikle iki kısımdan oluşuyorlar: orta kısım ve bordür. Halı kompozisyonları bir biri ile ilişkili olarak orta alanın kompozisyonu ve bordür kompozisyonundan ibarettir. Özet olarak;

Birinci kısım –orta kısım desenleri ve motifleri,
İkinci kısım - bordür desenleri ve motifleri.

Halının orta kısmındaki desen ve motifler, halının orta kompozisyon semasının süslemesinde kullanılır. Lakin bu motifleri bazen halıların bordürlerinde de görmek mümkündür. Orta kısmın motifleri halıların ara saha kompozisyonundaki yerlerine göre ikiye ayrılırlar.

1. Dolgu ve yardımcı motifler.
2. Esas motifler.

Dolgu ve yardımcı motifler biçimlerine ve anlamlarına göre ayrılıyorlar. Bu motifler kompozisyonun esasını oluşturuyorlar. Bu motifler anlam ve formlarına göre dörde ayrılırlar:

1. Canlı varlıkların tasvirleri.
2. Günlük kullanım eşyalarının tasvirleri.
3. Muhtelif biçimli motifler.
4. Bitkisel motifler.

1. Canlı varlıkların tasvirleri- Havlı ve havsız halıların kompozisyonlarında hem insan tasvirleri hem de muhtelif hayvan tasvirleri yanı sıra ev hayvanları, vahşi hayvanlar, kuş ve haşere tasvirleri ile karşılaşmak mümkündür. Dokumacılar stilize edilmiş insan tasvirlerine de geniş yer vermişler. İnsan ve hayvan tasvirlerinin stilize edilmesi halk ustalarının dış dünyayı yansıtmaya çabalarından başka dokumanın tekniğinden de kaynaklanmaktadır. Canlı varlıkların tasvirleri halı kompozisyonlarında (portre halı kompozisyonları hariç) doldurucu element gibi de kullanılır.

Canlı tasvirlerini anlam itibariyle ikiye ayrabiliriz:

a) İnsan tasvirleri- halılarda hem insan figürleri hem de eza (göz, el, bıyık vs.) gibi daha çok rituel anlamda kullanılır (Bkz. Çizim 21). Geleneksel kompozisyonlarda üsluplaştırılmış bu motiflerin yanı sıra son dönem dokumalarda resimsel anlatımlı insan figürleri de kullanılmaktadır.

b) Hayvan tasvirleri – halılarda mitolojik hayvansal motifler (Çizim 22) ve doğa kaynaklı üsluplaştırılmış hayvan motifleri (Çizim 23; sayfa: 123-125) olarak ikiye ayrılır. Mitolojik hayvansal motifler, efsanevi, hayal ürünü olup: ejder, simurg

motifleridir. Azerbaycan Türkçesinde ejdaha adı verilen bu motif ayaksız, bazen de ayakları ve kuyruğu olan, kanatlı ve kanatsız şekilde görülür. Vernilerde görülen ejder motifinin (Bkz. Poster No:1) dışında, halı kilim gibi dokumalarda kancalı geometrik motif olarak karşımıza çıkar. Bazı dokumalarda kancaların sayısı daha çok bazılarında ise az olur. Son dönemde ise dokumacılar bu motife ‘testere’ motifi diyorlar.

Simurg, zümrüd-i anka kuşu, iri gövdeli, son derece renkli ve uzun kuyrukları olan bir kuş gibi bilinmektedir. Mavi, yeşil ve değerli taş gibi ışık saçan bir kuş olduğu düşünülür. Daha çok geometrik biçimde ve 4, 6, 8 ayaklı tasvir edilir.

Üsluplaştırılmış hayvan motifleri daha çok kullanılmıştır. Önceki dönemlerde üsluplaştırılmış hayvan motifleri ve kuş motifleri zamanla yarı üsluplaştırılmış olarak görülür. Son dönemde ise bazı dokumalarda hem üsluplaştırılmış hem de resimsel hayvan motifleri bir arada kullanılan örnekler de karşımıza çıkar (Bkz. Poster No:10). Dokumacılar günlük karşılaştıkları özellikle de ev hayvanlarını (at, köpek, deve, koyun, kedi, ördek, kuş) ve haşere stilizelerini aksettirmişler (Çizim 23), (Resim 27).

19. yüzyıl Karabağ halılarında diğer gruplara oranla kuş tasvirleri daha çok kullanılmıştır.

2. Günlük kullanım eşyalarının tasvirleri – ziraatda kullanılan aletler (örneğin; saban), giysiler, süs eşyaları ve diğerleri Karabağ halı kompozisyonlarında kullanılmaktadır.

19. yüzyılın ikinci yarısına ait edilen vazo ise daha az stilize edilerek kullanılmıştır (Çizim 24; sayfa 126-128), “Saksıda güller” halısında ve son döneme ait dokumalarda (güllü halı kompozisyonlarında) sık görülmektedir.

3. Farklı biçimli motifler - yaşamdan alınmış bazı motifler, mesela,

a) Basamaklı motifler. Karabağ’da bunlara dilik-dilik, kilimgülü, göl de denilir (Çizim 25; sayfa 129- 130).

b) Kare ve dikdörtgen motifler – dolgu olarak, bazen de serbest şekilde kullanılır (Çizim 26; sayfa 131 - 132).

c) Çokgenler- sekizgen veya altıgen şeklinde (on iki ve onaltıgenler, kitabeler “ketebeler” ve ya “göl” grubuna dâhildir.) olur (Çizim 27; sayfa 133-134). Damga olarak da bilinen bu motifler halı kompozisyonlarında dolgu olarak, nadiren de (çokgenler) serbest motif olarak kullanılırlar.

ç) Kancalı motifler- “Z” veya “S” harfine benziyorlar. Hayat ve oluşum, inşa etmek ve suyun sembolü gibi ifade edilmekle beraber ‘bazı kaynaklarda ‘ses’i sembolize eder’.⁷⁸ Kompozisyonlarda bazen kuşların kanatlarında ve kuyruklarında görülür. Halk arasında “gıynağı” (kancalı) veya “kıvrım” adını almıştır (Çizim 28), (Poster 10).

d) Dilimli sivri köşeliler- kilimgülü de denir (Çizim 29).

e) Saçak veya dikenli motifler– ışık, şua, tarak veya dikenli adlarını almıştır. Çeper (çit) motifleri (Bkz.Poster No:6).

f) Yuvarlak motifler - Karabağ kirkıtlı el dokumalarında dört veya altı leçekli (taç yapraklı) yuvarlak olup ve dolgu elementi gibi kullanılır. (Çizim 30).

g) Sekizköşeli yıldızlar – Azerbaycan’da bütün halı kilim dokumalarında kullanılan elementdir (Çizim 31).

h) Bazı formlar var ki, bunların isimlerini dokumacılar da bilmiyorlar. Ama dolgu motifleri gibi kullanıyorlar (Çizim 32).

4. Bitkisel motifler – Bölgenin zengin doğasında görülen yaprak, çiçek, gonca, gül ve diğer bitkilerinden alınmıştır. İkiye ayrılırlar:

1. Geometrik biçimli bitkisel motifler – Karabağ halılarında çok kullanılır. Bu motifler örneğin (Çizim 33: sayfa 140 - 142) motif halk tarafından çay tabağına

⁷⁸ Latif KERİMOV, *Azerbaycan Xelçesi*, c.1.

benzetilerek “nelbekigülü” adını almış, hançer yapraklı, dilimli motif ise “balık” adını almıştır. Selçuklu sanatında süslemelerde geometrik usul hâkim olmuştur. Yaprak ve diğ er hatayı motifleri geometrik olarak kullanılmış, 16. Yüzyıldan başlayarak daha sonraki dönemlerde geometrik çizgiler yerini organik çizgilere bırakmıştır. Dokumalarda görü ler organik biçimli yaprak motiflerini şöyle sıralaya biliriz: Sade ve küçük yapraklar, iri dişli yapraklar, ortadan katlı yapraklar ve kıvrımlı yapraklar.

Karabağ halılarında; örneğin “Koca” (Bkz. Poster No:2) ve “Nelbeki gül” (Poster No:8) halılarında gül dalları (sap çıkmaları) tecrübeli nakkaşlar tarafından kompozisyona ayrı bir güzellik katmıştır. “Nelbekigül” halısındaki yuvarlak daireyi andıran dallar ve düz çizgili sap çıkmaları tecrübe isteyen bir iş tir.

2. Organik biçimli motifler - geometrik bitkisel motiflerle kıyaslandığında daha da stilize edilmiştir (Çizim 34; sayfa 143 - 144).

3. Ana motifler - halı kompozisyonlarında önemli yeri olan ve bakıldığında ilk dikkati çeken, kompozisyona hakim olan motiflerdir. Bu motifler 5 gruba ayrılıyorlar.

a) Buta motifleri – geleneksel el dokumalarında, mimaride, kuyumculukda, süsleme sanatının diğ er alanlarında kullanılan motiflerdendir. Farklı buta motifleri vardır. Küsülü buta, balalı buta vs. Karabağ el dokumalarında çok kullanılır. Form olarak badem’den veya servi ağacından alındığı yaygın olarak da alev (şule, ateş) dilimlerinden ortaya çıktığı bilinmektedir (Çizim 35).

b) Kitabeler (ketebeler) - genellikle dikdörtgen olup, içerisine yazı yazılır, kompozisyonlar veya motifler yerleştirilir. Bazen dolgu motifi gibi bazen de sistematik şekilde tekrarlanır (Çizim 36).

c) Ana güller – diğ er motiflerden farklı olarak ancak bir halı kompozisyonuna has olan serbest ve sabit motifler “anagül”adını almıştır. Kompozisyonda kullanılan anagüllere göre halılara ad konur. Anagüller halı kompozisyonlarında iki, dört ve

daha çok tekrar olunurlar. Karabağ'ın “Koca” halısındaki anagüller gibi (Çizim 37), (Resim 25).

d) “Göl” veya küçük honça (madalyon), 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra ise “padnos” (tepsi, sofr) adını almıştır. Bazen damga da denilir (Çizim 38).

e) Kubbe- madalyonların başlangıç ve bitimlerinde olur. Başlık, tepelik olarak da bilinen bu motif kompozisyonda bağlayıcı görevini de üstlenir (Çizim 39).

Bazı kompozisyonlarda, kubbelerin ölçüleri büyük olup içerisinde bitkisel desenler yer almaktadır. Son döneme ait “Lempe” halılarında başlığın içerisinde hatayı ve penç⁷⁹ motiflerinin kullanıldığı görülür. 5, 6, 8, bazen 12 dilimli penç motifleri desen içerisindeki büyüklüklerine göre bazen ana motif bazen de yardımcı motif olarak kullanılır. Penç motifi bitki kaynaklı olup, her hangi bir çiçeğin kuşbakışı görüntüsünün, üsluplaştırılmasından elde edilmiştir. Büyük boyda ve ayrıntılı yapraklarla oluşturulan penç motifi kompozisyona zenginlik ve güzellik kazandırır.

“Koca” halısında ve bazı halılarda karşımıza çıkan bir diğer motif ise goncalardır. Bu motif yarı açılmış çiçeğin boyuna kesitinden elde edilen bir görüntüdür. Dokumalarda goncanın farklı çeşitleri kullanılmıştır.

Son dönem dokumalarında görülen motiflerden biri de yarı üsluplaştırılmış çiçek ve gül motifleridir. “Lempe” halısında merkezdeki büyük gölün her iki kenarında ikişerli olarak yerleştirilmiştir. Üsluplaştırılmış olmalarına rağmen karakterini kaybetmeyen bu çiçekler kompozisyonda kendi sapı ve yaprakları ile beraber görülmektedir.

Dokumalarda, mesela, “Khanlık” (Resim 17) halısında bahar dalları olan çiçek dalı küçük beyaz çiçeklerden oluşur. Bahar dalları son dönem dokumalardanda kullanılan motiflerdendir.

---

⁷⁹ Penç- farsca: beş anlamındadır. A. Mammadova

Dokumalarda kullanılan bir diğ er motif, bulut motifidir. Bu motif halılarda bağımsız olarak, başka motife bağılı kalmadan kullanılır. Biçim olarak her ne kadar Türk süslemelerinde gördüğümüz bulut motifleri ile aynı benzerliğı taşısa da, Azerbaycan halı kitaplarında ‘bazubend’ (kolbağı, pazvant-pazibent)⁸⁰ olarak geçer.

Halılarda ve diğ er dokumalarda kullanılan motiflerden biri de rumi motifidir. Bu motif Azerbaycan’da ‘islimi’ motifi olarak bilinmektedir. Dokumalarda sade rumi, işlemeli rumi çeşitleri kullanılmıştır. Son dönem dokumalarda kullanılmamasına rağmen günümüzde Bakü ve etraf bölgelerde taş işçiliğ inde ve mimari duvar ve yüzey süslemelerinde bu motifden yapılan mükemmel denilecek kadar kompozisyonlar kullanılmaktadır.

Bordür motifler: Esas- ana bordür ve bordürün her iki tarafında olan küçük bordürlerdir.

Esas, ana bordür - buraya ait edilen motifler bordür kompozisyonunu oluştururlar. Raportda tekrar olunan motifler esas, raportun başlangıç ve bitişini oluşturan motif ‘karış yanı’, iki raportu birbirine bağlayan motif ‘bağlayıcı’, tam raportun merkezini (iki karış yanının ortasını) oluşturan motif ‘karış ortası’ görevini üstlenmektedirler. Mesela, bordürün kenarındaki küçük bordürler kompozisyondaki yerine ve genişliklerine göre;

Su- bordürleri birbirinden ayıran düz çizgilerdir.

“Sıçandışi”- suların aralarında deseni daha da zengin göstermek amacıyla kullanılır.

“Medahil” – simetrik olarak esas bordürün her iki yanında, bazen ara bordürün kenarlarında da görülür. Bunların genişliğı “sıçandışilerden” 2–3 kat fazla olur (Çizim 40).

“Zincire” – medahilden geniş, bala haşiyelerden ise küçük olurlar. Zincirelerin genişliğı medahilden bir veya bir yarım defa fazla oluyor (Çizim 41). Dokumacılar

⁸⁰ Bkz. Osmanlıca Türkçe Sözlük, 75

“sıçandışi”, “medahil” ve “zincire” yi hiçbir çizime bakmadan dokuyorlar.

Küçük bordürler (haşiyeler) – zencirenden büyük, ara haşiyeden ise küçük olurlar (Çizim 42). Ana bordürün iki tarafında bazen de bir tarafında olur.

Büyük bordür (bordür) – Karabağ’da “yelen” adlanır. Bordürün orta ve esas kısmını teşkil eder. Farklı kompozisyonlar, motifler, yazılar da yerleştirilir. Bazen halının adını bordürde kullanılan motifler ve bordür kompozisyonu belirliyor. Mesela, büyük bordürde buta motifi kullanılmışsa buta yelen, karmaşık kompozisyonlu büyük bordürlü halıya “cadı yelen” de denir. Bu bordüre bazen ana bordür de denir (Çizim 43), “Cağ”lar- (mollabaşı) bazı halılarda vardır. Bordürle orta kısmı bir birine bağlıyorlar (Bkz. Poster No: 7; 9).

Bordürler halının genişliğine göre değişir. Ensiz halılarda bordürler az, enli halılarda ise sayıca çok olurlar. Genel olarak halının bordür kısmının genişliği halının genişliğinin 1/5’ni oluşturur. Karabağ’ın bazı halılarında bunun dışına çıkarak daha küçük olur.

Ağaç, gül, çiçek vs. bitkilerle simetrik kuş ve hayvan tasvirlerinin olması Doğu ülkelerinin yanı sıra Azerbaycan’da da dini anlam taşımıştır. Mesela, servi ağacı hayatı, tavus kuşu güneşi ve yeraltı dünyayı, ejder ise bulutun ve suyun sembolü olarak görülür.

Karabağ halıları için karakteristik olan kanca, dörde bölünmüş daire, buta, romp, kandil, kuş vs. motifleri Şeki bölgesinde yapılmış el işlemlerinde karşımıza çıkıyor.

Buta motifi Azerbaycan’ın geleneksel el sanatlarında, dokumalarda ve el işlemlerinde çok sıkça kullanılmaktadır. Türk dokumalarında “şal motifi” olarak bilinen bu motif İran, Hindistan gibi ülkelerin dokuma sanatında da sıkça karşımıza çıkmaktadır. Bu motife benzeyen en eski desenler, Pazırık’ta bulunan İskit sanatına ait eşyada rastlanmıştır.⁸¹

---

⁸¹ Azer VAKEFİ, *Halıda Şal Yorumları*, 169

Buta motifinin hangi uygarlıkta ortaya çıktığı konusunda çeşitli fikirler var. Ancak dikkatten kaçırmamak gereken gerçek şu ki, Orta Asya, Azerbaycan, İran, Hindistan arasındaki derin kültürel bağlantıların ve sanat alışverişlerinin kökeni çok eski çağlara kadar dayanmaktadır.

Azerbaycan'da buta motifinin 90'dan fazla çeşidi var. Buta ile ilgili yorum ve fikirler başlıklar altında özetlersek: 'servi', 'çam' gibi kutsal ağaç, 'Zerdüşt Peygamber'in kutsal alevi' veya 'Ateş sembolü', 'su damlası', 'üreme', evin- ailenin sembolü vs. gibi anlamları taşır. 19. ve 20. yüzyıl başlarında Azerbaycan'da buta motifi hiçbir dokuma yöresinde görülmeyen bir form çeşitliliği sergilemiştir.

Karabağ halılarında da buta kompozisyonlu çok değerli dokumalar var. Buta motifi esasen armut şeklinde olup, üst kısmı kıvrıktır. Bazı desenlerde dip kısmında ufak bir yaprak veya kuyruk bulunur, diğer bazı desenlerde ise bu kuyruk yukarıdaki motiften kopuk olup, bir alttaki desene bağlanır. Bu durumda motif asimetrik olur; onu tüm yüzeyde tekrarlanan bir şablon olarak büyüleyici kılan da bu özelliğidir. Bu özellik ise, armoni ve sükûneti temsil eder. Buta motifinin çeşitlemeleri dört ana grupta toplanabilir: Bölgesel butalar, aile butaları, sembolik butalar ve çeşitli butalar- ki, bu sonuncuların toplamı 60 çeşitten fazladır. Geleneksel Azerbaycan kültüründe dini ve hayali anlamlar içeren buta şekilleri zamanla sembolik anlamlarının yitirmiş ve yavaş yavaş çeşitli biçimlerde buldukları ortama adapte olmuşlar.

Buta motifi Türk halı sanatında, özellikle de Hereke'de dokunan ipeklili halılarda kullanılmıştır ve Türk süsleme sanatlarında halen de kullanılmaktadır.

"Balık" adlı halılar Karabağ'ın yüksek kaliteli halılarından biridir. Karabağ halı sanatında en fazla kullanılan ve tarihi çok eskilere dayanan motiflerden biri "balık"tır. "Balık" İslam'dan önceki Türk ve Uygur dillerinde şehir anlamına gelir. Azerbaycan Türkçesinde de toponim (yer adı) olarak kullanılmıştır; Balig (Gutgaşen), Balık (İsmayılı)⁸², Mahmut Kaşkarlı'nın Lüğet'inde balık kelimesi anonim olarak gösterilmiş ve üç anlamı açıklanmıştır: 1. şehir, 2. balık, 3. balçık.

⁸² A. REHİMOV, M.Kaşkarlı'nın "Divani lüğət-it türk"eseri ve Azerbaycan dilinin leksikası, 25.

“Balık” motifli halılar ilk olarak Berde şehrinde, 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren de Şuşa’da dokunmaya başlanmıştır. Bu dönem Şuşa’da dokunan halıların tahminen %35 balık motifli olmuştur.⁸³Lakin menşei itibariyle “Balık” Güney Azerbaycan’a ait olduğu, halının isminin Urmiye kazasındaki (şimdiki Güney Azerbaycan’daki) Balık kasabasının adı ile bir bağlantısı olduğu uzmanlarca düşünülmektedir. Balık motifli halılar ilk olarak bu kasabada dokunmuş, sonra da bu kasabanın adı ile Doğu’daki dokuma merkezlerinde yaygınlaşmıştır. Güney Azerbaycan’da “Mohi”, İran’da ise “Mahi” (balık) adı ile dokunmaktadır. Bu halının yarım açık yaprağa benzeyen motifleri balığa benziyorlar (Çizim 34). Günümüzde Urmiye’de kız ismi olan Mahi adı çok geniş yaygındır.

Karabağ dokumalarında insan figürleri, bitki ve hayvan motifleri, hat yazıları, çarkı felek gibi geometrik süslemeler ve güneş, su, bulut, ateş, toprak gibi unsurlar konu edilmiştir.

Karabağ dokumalarında kullanılan motiflerin halk arasında bilinen anlamı Orta Asya’da, İran’ın Kuzey Batı Bölgesinde (Tebriz ve civarında) ve Anadolu’da (Türkiye), Doğu Türkistan’da aynı benzerliği taşımaktadır. Örneğin; ejder motifi, Doğu Türkistan, Orta Asya, Sümer, Hitit, Frig, Asur, Urartu, Yunan, Roma, Bizans, Fars, İslâm, Selçuk ve Osmanlı kültürlerinde ebedilik, ebedî bekçilik-koruyuculuk sembolü olarak kullanılmıştır.

Karabağ dokumalarında insan figürleri, bitki ve hayvan motifleri, hat yazıları, çarkı felek gibi geometrik süslemeler ve güneş, su, bulut, ateş, toprak gibi unsurlar konu edilmiştir.

İnsan figürü, belirli kişilerin hatıralarını yaşatmak amacıyla kullanılıyordu. En eski insan figürü Pazırık halılarında görülmüştür. Bazı insan figürleri ise çocukları sembolize eder, halıyı dokuyan kişinin çocuk sahibi olma dileğini yansıtır. Bazen de ölen bir çocuğun anısına bu figür kullanılır.

⁸³ Rasim EFENDİ, K. ALİYEVA, "Azerbaycan"ın Halı ve halıcılık terimlerini lüğeti",23.

Damga (im): Tarih boyunca aile, oba, oymak, boy, devlet gibi kavramları ifade etmek için belirli figürleri, damga'yı (im) kullanmışlar. Damgalar o kişinin, o toplumun var oluşunun simgesidir. Bu uygulama, hem soy ve aile adının sürdürülmesini, hem de aileye ait değerli eşyaların yitirilmemesini sağlamaktadır. Dokumanın, hangi toplumun kültürü olduğunun gelecek nesiller tarafından bilinmesi için çok önemli bir unsurdur (Çizim 18).

Su, yeniden doğuşun, bedensel ve ruhsal yenilenmenin, yaşamın sürekliliğinin, bereket, soyluluk, bilgelik, saflık ve erdemin sembolüdür. Yaşamın ve ölümün kaynağıdır. Anadolu'da su yaşamın kendisidir, yasami simgeler.

Bitkisel motifler: çiçek motifleri ve ağaç motifleri olarak ikiye ayrılır.

1. Çiçek motifleri: Gül, yaprak, lale, palmet, lotus, karanfil, nergis, süsen, nilüfer, nelbekigülü vs. Yunan mitolojisinde Lotus Tanrıçalara uğur ve bereket sağlayan çiçek anlamındadır.

2. Ağaç motifleri: servi, nar, meşe palamudu, üzüm dalları vs. (Çizim 19).

Ağaç sürekli gelişen, cennete yükselen hayatın dikey sembolizmini oluşturur. Sürekli gelişim ve değişim içinde yaşayan evreni sembolize eder. Evrenin üç elementini: toprağın derinliğine inen kökleriyle yeraltını, alt dalları ve gövdesiyle gökyüzünü, ışığa yükselen üst dallarıyla cenneti birleştirir. Yeryüzü ve cennet arasındaki iletişimi sağlar.

Servi, sedir, incir, zeytin, asma, hurma, palmiye, kayın, nar, meşe vb. ağaçları toplumlarda hayat ağacının sembolüdür. Şaman inancında Hayat ağacının üzerindeki kuşlar, zamanı gelince uçacak olan can kuşlarıdır, ruhu temsil ediyorlar.

Hayat ağacı motiflerinden en çok kullanılan servi ağacı her zaman yeşil renkli olup, uzun ömürlülük, sonsuzluk ve hoşgörüyü sembolize eder. İslamiyetten önce ve sonra da aynı anlamda kullanılmaktadır.

Ağaçlar, belirli bir bölgede köklenip yerleşmelerinden dolayı yerleşikliği ve kök salmayı sembolize ederler. Bereket ve bolluk simgesidir. Hayatı, güzelliği,

ebedilik ile evrenin ölümsüzlüğünü ve yerkürenin eksenini simgelerler. Ağaç, çiçek, yaprak motiflerinden oluşur.

Hurma ağacı Arabistanda hayatı, yaşamı sembolize eder.

Nar ağacı bereket sembolüdür. Persophene'nin insanların iyiliği için çaldığı Enthoman ateşinin kıvılcımlarını sembolize etmektedir. Ateşin yeryüzüne dönüşü doğada bereket demektir. Azerbaycan halk kültüründe nar, sır- gizlilik gibi anlamlar da kullanılır.

Hayvansal motifler: kuş motifleri, hayvan motifleri ve mitolojik hayvanlar olarak 3'e ayrılır.

1. Kuş motifleri: Bülbül, tavus kuşu, horoz, kaz, güvercin, kartal, papağan, serçe vs. (Çizim 23).

Kuş motifleri Türk soylu halkların kültüründe birçok farklı anlamı ifade eder. Baykuş ve kuzgun kötülük alameti kabul edilirken, güvercin, bülbül ve serçe gibi kuşlar iyilik alametleridir. Aşk, zevk ve mutluluğu temsil etseler de, kuşlar ölünün ruhunu da temsil eder. Kuş motifi görkem ve gücün de sembolü olmuştur. Haber beklentisidir. Kuvvet ve kudreti temsil eder. Örneğin kartal Anadolu'da kurulmuş medeniyetlerin pek çoğunun sembolü olmuştur. Gökyüzünü temsil eden, gelecekte haber veren, ruhları öbür dünyaya götüren kutsal bir hayvan olarak kabul edilir. Bugün Azerbaycan'da (Bakü ve etrafında) birçok evlerin dış duvarına bu kuşun alçıdan yapılmış amblemi konmaktadır.

Kuş tarihler boyunca olağanüstü bir yaratık olarak algılanmış ve adeta tanrılaştırılmıştır. Orhun kitabelerinde, Orta Asya Yakut Türklerinin, her insanın kuş şeklinde bir ruhu olduğuna, ölen kişinin ruhunun göğe yükselip kuş gibi uçtuğuna inandıklarından söz edilir. Kartal ve aslan motifleri 13. yüzyılda Selçuklu Devleti tarafından arma olarak kullanılmıştır.

2. Hayvan motifleri: Koç, at, deve, balık, aslan, oğlak, kurt ve kaplumbağa motifleri sonsuz mutluluğu ifade eder (Çizim 23).

Koç motifi Azerbaycan'ın Karabağ bölgesinde de bereket, kahramanlık sembolüdür. Karabağ'ın "Boynuz" halısı yörenin en kaliteli halılarındandır. Koç ve koçboynuzu sembolü insanlık tarihinde her zaman güç kuvvet timsali olan erkekle özdeşleştirilmiştir. Koçboynuzu motifi koçun önden, yandan ve tepeden görünüşü spiral, hilal gibi şekillerle stilize edilerek dokumalara aktarılmıştır.

Koçboynuzu motifi, erkek tanrı simgesi olarak, Sümer'de anatanrıça İnanna'nın eşi Dumuzi, Akad'da İştari'nin eşi Tammuz, Mısır'da İsis'in eşi Osiris, Hitit'te Hapt'in eşi Telepinu, Frig'de Kibele'nin eşi Attis, Helen'de Afrodite'nin eşi Adonis olarak karşımıza çıkar.

Akrep (Ekreb) motifi korunma amaçlı kullanılmıştır, şeytanın ruhunu temsil eder. Her an pusuda öldürmek üzere bekleyen akrep, kötü niyetin ve nedensiz kavganın bir simgesidir. Nazardan korunmak için göz işaretli nazarlıklar kullanılıyorsa, zararlı mahlûkata karşı da dokumalarda akrep motifi kullanılmaktadır.

Balık, bereket, şehir, kale, saray sembolü olarak kullanılır. Bazen balık burcunu veya jüpiter gezegenini temsil eder.

Aslan (şir), çeşitli kültürlerde daima kuvvet ve kudret sembolüdür. Yine şaman'ın gök yüzü ve yeraltı seyahatlerinde, yardımcı ruhları sembolize ediyor olabilir. Aslan aynı zamanda güneş ve aydınlık sembolüdür. Aslan (güneş)-boğa (burç) mücadelesi nevruz başlangıcı olarak tasvir edilmiştir. Güneş'in ay'a veya karanlığa, iyiliğin-kötülüğe yerlinin-düşmana galibiyeti şeklinde çeşitli zıt prensipler düşünülebilir. Yakutlara göre şamanlar birbirleri ile hayvan kılığında savaşırlar. Aslan; aydınlık, güneş, ejder; ay, yeraltı, karanlık sembolüdür.

Kaplumbağa (tısbağa), nazara karşı kullanılan bir motiftir. Tonyukuk abidelerinde sütun altlarında kullanılmış olup, şaman geleneklerinde de vardır. (Bkz. Poster No: 10).

3. Mitolojik: Vak vak ağacı, ejder ve zümrüdü anka (Karabağ'da tavus kuşu, simurg).

Vak vak Ağacı, kıvrım dallar ucunda üsluplaştırılmış fil, aslan, köpek, oğlak, yılan, ejder ve insan başları olan, hayat ağacının bir çeşidi olduğu ve aynı anlama geldiği düşünülmektedir. “Bag” ya da “vagin” adlı bu motifler, yaprakları sabahları açılıp akşamları dökülen mitolojik bir ağacın meyvalarıdır. Bu ağaç, Türksoylu halklarda “ konuşan ağaç” olarak bilinir.

Zümrüdü anka (simurg), (Çizim 22) güzellik, bereket kuvvet gibi kavramları sembolize etmiştir. Boynu gerdanlık biçiminde beyaz tüylerle çevrili olduğu için Arapça’da gerdanlık anlamında Anka denilmiştir. Farsça’da ise otuz renkli anlamında sireng, otuz kuş büyüklüğünde olduğundan da simurg olarak anılır. Türkçe’ye Farsça’sı ve Arapça’sı birlikte geçmiş, Simurg ve Anka halk dilinde “Zümrüdüanka” biçimini almıştır. Türklerde Anka yani Karakuş Kartalbaşı ile simgelenmiştir. Eski Türkler daha çok “Toğrul” ya da “Tuğrul” demişler, halk arasında “devlet kuşu” olarak da anılmıştır.

Mısır Mitolojisinde Foniks (Phoenix), Hint Mitolojisinde Garuda veya Grifon diye anılır. Antik Çağda güneş tapınması ile ilgili efsanevi bir kuştur.

Halılardaki ejder ve zümrüt-ü anka kavgaları, ejder betimlemeli insan nefsinin zümrüt-ü anka gibi özgür bir cennet kuşuna varmak için verdiği iç mücadele şeklinde değerlendirilmektedir.

Karabağ’da 18.-19. yüzyıllarda ve 20. yüzyılın başlarında dokunmuş halı-kilimlerin önemli bir kısmında eski örneklerdeki kompozisyonlar esas alınmıştır. Örneğin; “Ejderli” halıların kompozisyon ve motifleri Behmenli köyünde dokunan halıda yeniden karşımıza çıkıyor. Klasik “Ejderli” halıda küçük palmetler ve bunların yanında da büyük palmetleri koruyan ejder motifleri yer almaktadırlar. Azerbaycan’ın Geleneksel El Sanatları ile ilgili yapılan bilimsel araştırmalar, Karabağ bölgesinin kültürünün dar bir çerçevede gelişmediğini, aksine tarih boyu kendisine yakın ve uzak olan ülkelerin el sanatları ile karşılıklı etkileşim içerisinde olduğunu göstermektedir.⁸⁴ (Bkz. Poster No:2)

⁸⁴ K. ALİYEVA, (1998), *Tebrizkaya kovrovaya şkola XVI- XVIII vv*, 85.

5. KARABAĞ DOKUMALARINDA KULLANILAN RENKLER

Karabağ halı sanatının renk özelliklerini belirleyen etkenlerden biri halı dokumacılarının zıt renk tonlarının tezatlığını, renklerin uyumunu eskilerden gelen bir miras olarak benimsemiş olmasıdır.

Karabağ halılarının özelliklerinden biri de çok renkli ve parlak olmasıdır. Renk armonisi dokumacıların zevkinden, düşüncelerinden ve bölgedeki boya bitkilerinin zenginliğinden kaynaklanıyor. Karabağ halı ekolünün en önemli özelliklerden biri, kırmızının ve onun tonlarının örneğin; açık pembeden koyu bordoya kadar renk tonlarının kullanılmış olmasıdır. Bu sebepten de Karabağ'da diğer renklerin yanı sıra kırmızı rengin elde edilmesi çok önemliydi.

Halı ustalarının çeşitli renkleri ve onların birbirleriyle olan uyumlarını halk arasında söylenen deyimlerle de anlayabiliriz. Mesela, halılardaki parlak kırmızı tonları “alıştım-yandım” kelimeleri ile ifade edilmekteydi. Bu ifade halıda kullanılan kırmızı rengin sıcaklığını belirtir. (Resim 23). Karabağ halılarında renk olarak kırmızı ve onun tonları, siyah, koyu kahve renkleri daha çok tercih edilir. Eğer halının bordürünün zemini koyu kahve ise halının orta kompozisyonunun zemini kırmızı renkte olur.

Karabağ'da halı ve diğer dokumalarda kırmızı rengin çok kullanılması; çevrede kırmızı renk çok kullanılırsa kötü (şer) güçlerden o kadar uzak olursun - gibi bir inançla ilişkilidir. Halılarda kırmızı renk hem de od, ateş sembolü gibi buta motifinde, gizlilik ve sırlı anlatımın sembolü olan nar motifinde kullanılmaktadır. Mavi renk ise semanın, gökyüzünün sembolüdür.

“Beyazla yeşil acep yakışır”, “kırmızı – sarı kışkırtı bari”, “beyaz ile sarı, it yasarı (çirkini)” ifadeleri renkler arasındaki ilişkiyi, onların birbirleriyle olan uyumunu ya da uyumsuzluğunu önceden belli eden çok asırlık estetik renk deneyiminin ürünü olan ölçütlerdir. Bu değerlerine göre de Karabağ halıları

renklerine göre diğer halılardan farklıdır. Genellikle, Karabağ halılarında orta kısmı koyu mavi, siyah veya kırmızı, suyolu beyaz, ender olarak da yeşil, açık kahve ve siyah renklerde olur (Resim 24). Ara kısmın zemini koyu renk olduğunda üzerindeki motiflerin rengi açık (Resim 25), aksine ara kısmın zemini açık olduğunda motiflerin renkleri koyu olurlar.

Bazı halıların ara saha kompozisyonuna dâhil olan göbeklerin (honçaların) renkleri ara kısımda olan diğer motiflerden ayrılır ve çoğunlukla ara kısımda renk ile karşıtlık olur (Resim 26). Çoğu zaman orta göbeyin zemini ara bordürün zemini ile aynı ya da uygun renkte olurlar.

Ara kısım ile büyük bordür arasında olan su ve siçan dişi gibi küçük bordürlerin çoğunluğu siyah ve beyaz olur. Karabağ'da son dönemde ve günümüzde dokunan halılarda bunları farklı renklerde de görmek mümkündür (Resim 27 ; 28).

Bordürlü Karabağ kilimleri renk uyumu ve tezatlığı ile ayrılırlar. Orta kısımda kırmızı renk çok kullanılır, bordürler ise mavi, kırmızı ve ya beyaz zeminli olmaktadır (Resim 29). Karabağ kilimlerinde kırmızı ile mavi, koyu sarı ile mavi, koyu sarı ile beyaz, siyah ile kırmızı renkler birarada kullanılır.

Zili dokumalarında ise kırmızı, mavi, koyu sarı, koyu mavi, kahve, siyah, yeşil renkleri daha çok kullanılır.

Şedde mavi, açık pembe, sarı, koyu kahve, yeşil, beyaz ve siyah renklerde olur. 18. yüzyıl Karabağ şeddesinin zemin rengi ile 19. ve 20. yüzyıl şeddelerinin zemin renkleri aynı olup üzerindeki figürlerin renkleri değişiklik gösterir.

Geleneksel el dokumalarından biri olan ikat kumaşını da renklerine göre şöyle sıralaya biliriz; “yeşil darayı”, “sarı darayı”, “dizlik darayı”, “çiftel darayı”. Dokumacılar farklı yöntemler geliştirir, ikatın daha da güzel gözükmesi için çaba sarfediyorlardı. Örneğin; farklı renk tonlarını elde etmek için bir kabın içerisine biraz su ve onun üzerine de bir damla yağ veya beyaz petrol ilave edilirdi. Bu usulla yapılan

motifler dokumanın genel kompozisyonunda renklilik oluşturuyordu. Orta Asya'nın "ebr" dokumaları için karakterik olan bu usul dokumacıların yaratıcılığını ortaya koymaktadır.

Kanovuz kumaşlarda zıt renkli (sarı- yeşil, siyah-kırmızı, mavi – kırmızı vs.) atkı ve çözüğü iplikleri ikişer, üçer kullanıldığı zaman kumaşın ön tarafının renk görünümü ışıktan etkilenererek değişir ve farklı renk tonları ortaya çıkar. Bu sebepten de halk arasında kanovuz kumaşları "şahi", "cenneti" (kırmızı ile sarı rengin karışımı ile oluşan ebrışim ipeyi), "ördekboynu" (yeşil renk), gece –gündüz (siyah- kırmızı), "sabah –akşam" (beyaz ve siyah) olarak da bilinir.⁸⁵

---

⁸⁵ Gülsüm ALİYEVA, *Azerbaycanın Bedii Parça ve Tikmeleri XIX-XX esrler*, 67

6. SONUÇ

Son dönem Karabağ geleneksel el dokumalarında öne çıkan değişim ve gelişmeler şöyle değerlendirilebilir:

Genel olarak ülkede baş veren siyasi ve ekonomik olaylar; dokuma sanatını, üretimi ve dolayısıyla motiflerin gelişimini de etkilemiştir.

Sovyetler döneminde Azerbaycan dokumacılığı sadece imalat yönünden gelişmekte olup, yalnız ticari kaygılar ön plana çıkmaktadır. Özellikle halı dokumaları kullanım amaçlı yaratıcılık ürünü olmaktan ziyade, ticari kaygısı olan bir ürüne dönüşmüştür.

Son 20 yıl içerisinde bölgede süregelen istikrarsız ortam, Karabağ'ı kendilerine yurt edinen yaklaşık bir milyon insanın halen yaşamlarını belirsiz durumda sürdürmesine sebep olmaktadır. Bölge halkının birçoğu yaratılmış koşullardan dolayı yurt dışında, sığınma yurtlarında ve bir kısmı ise geçici barınaklarda yaşamaktadırlar. Bu nedenlerden dolayı dokumacılık bölge halkı arasında bir uğraş alanı olmaktan çıkmakta ve mekânsal anlamda da yaşadıkları ortam dokumacılık için uygun olmamaktadır. Yaşlılar arasında dokuma geleneği devam edilmemekte, üretim durdurulmakta, genç kuşak ise bilmemektedir. Bu bağlamda motifler kuşaklar arasında aktarılmamaktadır. Oysa tarihimizin bir parçası olan geleneksel el dokumaları olarak dokumak kadar, kompozisyonlarda kullanılan motifleri okumak da önemlilik arz etmektedir.

Karabağ tarihinin özelliklerini bünyesinde barındıran değerli kaynakların, arkeolojik buluntuların vs. bugünkü durumlarının ne olduğu belli değildir. Örneğin geleneksel el sanatları bakımından zengin niteliklere sahip olan Şuşa Müzesi'nden savaş sırasında sadece 122 adet halı kurtarılmıştır ve günümüzde Bakü'de Azerbaycan Devlet Halı Müzesi'nde bulunmaktadır. Kurtarılamayan dokumalar ise

işgalciler tarafından tahrif edilerek kendi dokumaları gibi diğer ülkelerde pazarlanmaktadır.

İşgal sonucu evini, yurdunu terk eden Şuşalıların bir kısmı Şeki iline yerleşmişler. Burada yerli kelayağı (başörtüsü) dokumacıları ile beraber çalışmakta olup onların tarzlarını uygulamaktadırlar. Bu sebepten de artık Karabağ kelayağları ile Şeki kelayağlarının motifleri karışmış durumda ve ayırt edilmemektedir. Ne yazık ki, bu durum diğer el sanatları için de geçerli olup, yöreye özgü özelliklerini kaybetmektedirler.

Günümüzde Karabağ halıları ucuz işçilik nedeni ile Azerbaycan halı tüccarları tarafından Hindistan ve Çin gibi ülkelerde üretilmekte ve Azerbaycan'da pazarlanmaktadır.

Geleneksel el dokuması olan kumaşlarla ilgili her hangi bir çaba söz konusu değildir. Yapılan alan araştırması sırasında geleneksel kumaşların sadece müzelerde bulunduğu gözlemlenmiştir. İncelenen örnekler ise desensiz olup sadece üzerine el işlemleri yapılmıştır.

Araştırmaya konu olan ve 40 - 80 yıl kadar eskilere gidebilen halı kilim dokumalarında bitkisel boyalarla beraber kimyasal boyaların da kullanıldığı görülmektedir. Geleneksel kompozisyonlarda görülen motiflerle beraber son dönemde ortaya çıkan motiflerin de kullanıldığı görülmüştür. Son dönem Karabağ dokumalarında kullanılan motiflerin günlük yaşamdan, yakın ve uzak bölgelerin el sanatlarından etkilendiği görülmektedir.

Bağımsızlığını kazandığı günden beri Azerbaycan'ın Geleneksel El Sanatlarının, aynı zamanda Karabağ bölgesine ait geleneksel el dokumalarının (özellikle; kumaş, halı-kilim dokumaları v.s) kültür mirası olarak dünyaya ve gelecek nesillere tanıtılması ve yaşatılması yolunda gerek resmi kurumlar gerekse de araştırmacı uzmanlar bu konuyu gündemde tutmaktadırlar. Bu amaçla atılan adımların, gayretle sarf edilen çabaların Karabağ bölgesinin yeniden eski değerlerinin iade edilerek yaşatılmasına vesile olacağına ümit ediyorum.

5. EKLER

EK-1

Baf- dokuyan, dokuyucu, şalbat – şal dokuyan, baft: kumaş, baf-kar: dokuyucu,bafende: dokuyucu.

Bkz. Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Luğat, Ferit Devellioğlu, Ankara, 1995, sayfa 63.

Şerbat - Azeri Türkçesinde- ipek dokuyan, dokuyucu mânâsına gelir, ‘bat’ kelimesinden birleşik kelimeler yapılır, örneğin; şalbat gibi.

Türkiye Türkçesinde “zerbat” kelimesi ile karıştırılmamalı. “Zerbat – sırma dokuyan. Bkz.Osmanlı-Türkçe Ansiklopedik Büyük Luğat, Haz. Heyet, Abdullah Yeğin, Aralık 1978, İstanbul, sayfa 1627.

Sırma – haddeden geçirilmiş gümüş tel ve bunun altınla yaldızlanmış: Beyaz sırma, altın sırma, hassa sırma işlemeli. Sırmakeş – gümüşten sırma çeken esnaf.”

Bkz. Hayat Büyük Türk Sözlüğü, Yazarı: Şevket Rado, 19 Hayat Yayınları, İstanbul (tarihsiz), sayfa 1063.

Türkbaf – türk düğümü tekniğinde dokuma.

EK-2

Mandala – “çember” anlamında (sanskritçe) buda tantra dillerinde evrene hint kozmonisi biçiminde gösterilen sembolik renklerle bezenmiş sembolik şema. Bu şemalar bir mikrokosmos yaratmak ve bu mikrokosmosun unsurlarına hâkim olmak anlamındadır. Bazı mimari planlarda bu şemalardan örnek alındı, ayrıca bazı mandalalarda (Japonca: mandara) özellikle Japonyada heykel biçimine sokuldu.

Bkz. Sefa Kılıçdaroğlu, Meydan Larousse, Cilt VIII, İstanbul, 1972,sayfa 322.

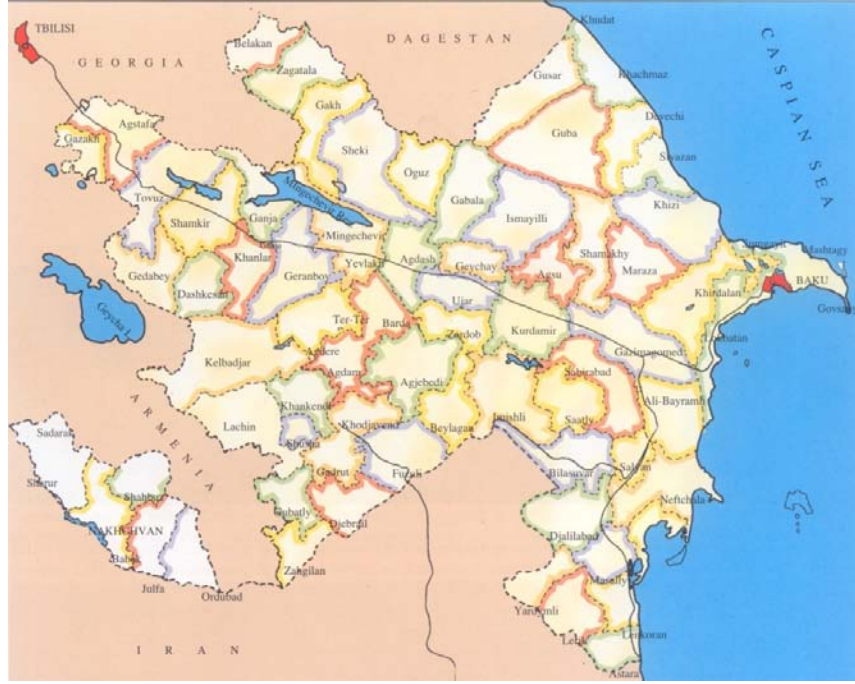
EK-3

Evliya Çelebi'nin anlattıklarına göre; ” Üç kilise: Bu kilisenin büyüğü nurşirvan yapısıdır. Oraya senede kırk elli bin adam ta Frenk diyarından beri toplanıp birikir. Bu dağın tepesinde çimenlik sahrada onların eski bir halıları vardır. Yayarlar, o dağlarda ne kadar bitki ve ot makulesi faydalı deva olacak ağaçlar varsa hepsini büyük bir kazan içine koyup doldururlar. Sacayağı kurup halı üzerinde büyük ateş yakarlar. Ateş halıyı asla yakmaz, sonra o yemeyi aralarında taksim ederler. Birçokları teberrüken o yemeği Frenk diyarına kadar götürür. Bazıları da orada yiyip zevk sefa ederler. Hakir bu halin sırrını papazlardan sordum. Vallahi bu halı Hz. İsa'nın, üzerinde, ana karnından çıktığı halıdır. İsraililerin korkusundan bir mağaraya kapanıp otluk toplayarak bunun üzerinde bir ölüyü diriltmiştir. Bütün Yahudilere mucize olarak, bu halı üzerinde pişirdiği yemekten dağıtmıştır. Sonraları bu halı Buhtunusurun eline geçti. Oradan Nurşirvan Adile geçti. O da bu kiliseyi yapıp üzerinde yemek pişirdi. Biz de üzerinde yemek pişirdikten sonra temizleyip, bohçalar üzerinde başımızla beraber muhafaza ederiz. Hatta Süleyman han Nahçıvan seferine geldiği vakit, bu seccade üzerinde iki rekat namaz kıldı. Diye birçok garip rivayetler anlatılır. Bu sanki ipektendir. Fakat ne pamuktur ne de sof... Bir çeşit sincabı renkte bir büyük seccadedir. Çok ağırdır. Fakat hakirin kısa aklına kalırsa bu, Kıbrıs adasında çıkan bir nevi taştan yapılmıştır. O taşı tokmakla dövünce keten gibi olur. Sonra iplik gibi eğrilir, abdest mendilleri, gayet güzel donlar ve gömlekler yapıp, İstanbul büyüklerine ve padişahlara hediye götürürler. Hatta Kaya Sultan Efendimize babası IV. Murat şaka edüp:”Kayam! Sana kayadan hâsıl olma bir taş gömlek vereyim” diye bir don, bir gömlek vermiştir. Bir müddet Kaya Sultan kayadan gömleği giyip kirletince ateşe koyup yakardı. Temiz ve beyaz olurdu. İbret için yine giyerdi. Hayal ve ince gömlek idi. Ayan ve büyüklerimizde çoktur. Hatta Kaptan Hüsamzade, hakire bu çeşit bir mendil bağışladı. Kirlenince ateşte yaktık. Melek Ahmet Paşa'nın önünde epeyce yandıktan sonra gül pembe oldu. Bu halı da mutlaka Kıbrıs taşından dokunmuştur. Vesselam, yoksa öyle mucize falan değildir.” Yine Evliya Çelebi'nin yorumuyla da bu, amyant – asbest türü bir maddedir.⁸⁶

⁸⁶M.Önder COKAY, *Tarihin Derinliklerindeki Yanmayan Halı ve Bez Dokumalar*,52-54

EK- 4

HARİTALAR

Harita 1. Azerbaycan Respublikası Haritası. 1989 yılı.

SILK ROUTES OF AZERBAIJAN

Harita 2. Azerbaycan İpek Yolu Haritası.

EK -5

RESİMLER

Resim 1. İkat dokuma kumaş.

Resim 2. Mühür kabı. Kadife üzerine altın sırma.
Eni 7,5 cm x yükseklik 15,5cm

Resim 3. Baharı. Erkek üst dış kıyafeti.
Şuşa, XIX yüzyıl

Resim 4. Arahçın. Şuşa. XIX yy.

Resim 5. Kadın kıyafeti işleme detayları. Şuşa. XX yüzyıl başı.

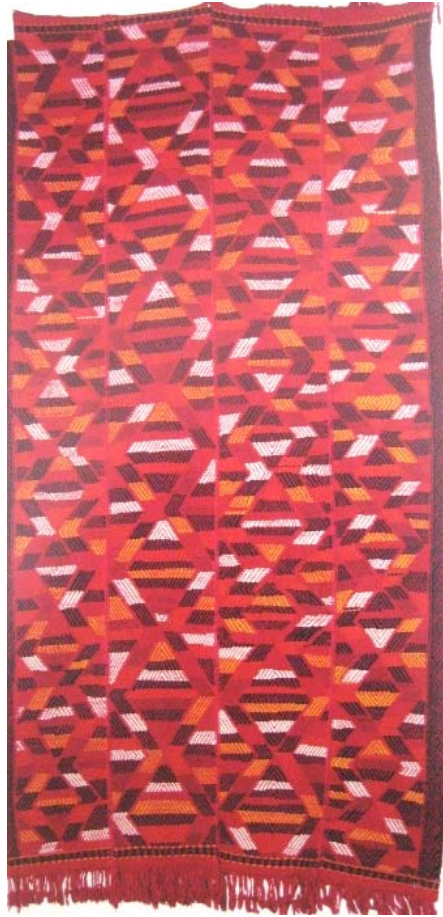

Resim 6. Yatak örtüsü. XX yüzyıl başı.

Resim 7. Terlik. Şuşa. XIX yüzyıl.

Resim 8. Ladı. Karabağ grubu. XX yüzyıl ortaları. 263x138 cm
Ariş ve argaç: pamuk. Sıklık 30x30

Resim 9. Kilim. Karabağ-Ağdam. 1960, 260x140 cm.

Resim 9a. Kilim. Terter. 320x120 cm. 1966

Resim 10. Şedde. Karabağ grubu. XVIII yy.
120x140 cm

Resim 11. Cecim, Cebrayıl. XIXyy.
İpek, el dokuması, 197x203 cm

Resim 12. Zili. XIXyy sonu. 513x176cm.
Arış ve argaç yün, desen iplikler : yün

Resim 13. Dokumacı . Karabağ. 1905.

Resim 14. "Karabağ" halısı. XX yy başı.

Resim 15. Khantirme. Seccade. 1808 yıl.

256x132cm Arış: yün, argaç pamuk. Hav : yün. Sıklık:40x45

Resim 16. Muğan. XX yy. 270x172 cm

Arış yün, argaç yün, hav yün. Sıklık 35x45
45x48

Resim 17. Khanlık. 1928. 160x 250 cm

Arış yün, argaç yün, hav yün. Sıklık

Resim 18. Kilim. XX yy başı. 329x211cm.
262x133cm.

Arış yün,argaç yün .Sıklık 50x 57

Resim 19. Şabalıt buta.XX yy başı.

Arış yün,argaç yün,havyün.Sıklık 30x 40

Resim 20. Balık. 1863 yıl. 585x186 cm
247x101cm

Ariş yün, argaç pamuk, hav yün. Sıklık 35x40

Resim 21. Aran. XX yy başı.

Ariş yün, argaç yün, hav yün. Sıklık 30x3

Resim 22. Bağçadagüller. Karabağ. XX yy başı. 578x204cm
Ariş yün, argaç yün, hav yün. Sıklık 31x35

Resim 23. Güllü halı. Karabağ 1960yıl. 420x140cm.
Arış yün, argaç pamuk, hav yün,sıklık 35x35.

Resim 24. Konulu Halı. Ağdam.1962 yıl. 240x140cm .
Arış yün, argaç pamuk, hav yün. Sıklık 35x35.

Resim 25. Kilim dokuması. Iğdır.

Resim 26. İstanbul "Kapalı Çarşı"da Karabağ halısı. 2007

Resim 27. Güllü halı, Cebrayıl. 1970 yıl. 380 x 160 cm
Arış yün, argaç yün, hav yün. Sıklık 30x35.

Resim 28. Göllü halı. Ağcebedi. 1965 yıl. 320x140 cm
Arış yün, argaç pamuk, hav yün. Sıklık 30x35.

Resim 29. "Atlı- İtli", Şuşa, Karabağ. XX yüzyıl.
Yun ,el dokuması, 210x128 cm. Arış yün, argaç pamuk, hav yün. Sıklık 35x35

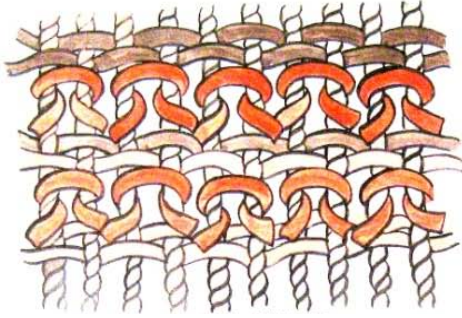
Resim 30. Karabağ kilimi. 1965

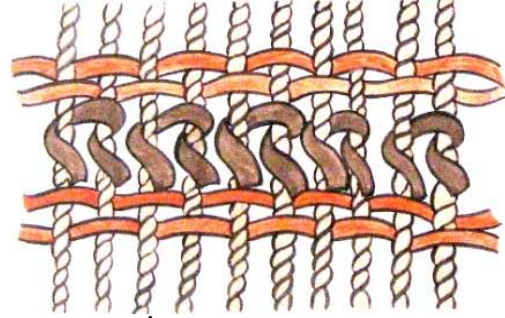
Resim 31. "Kasımuşağı" halısı. 1950

EK - 6

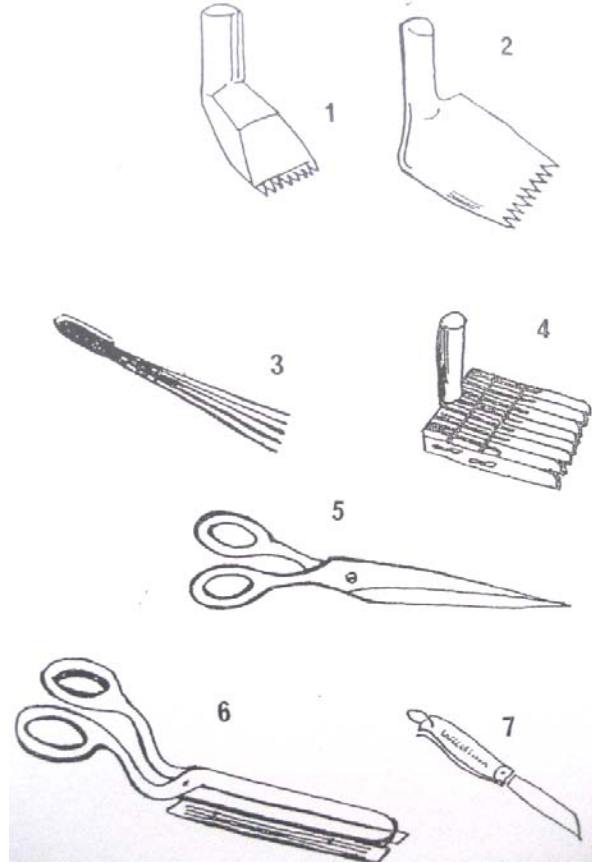
ÇİZİMLER

Çizim 1. Türkbaf (Gördes veya Türk)
halı düğümü

Çizim 2. İran (asimetrik, sena) düğümü

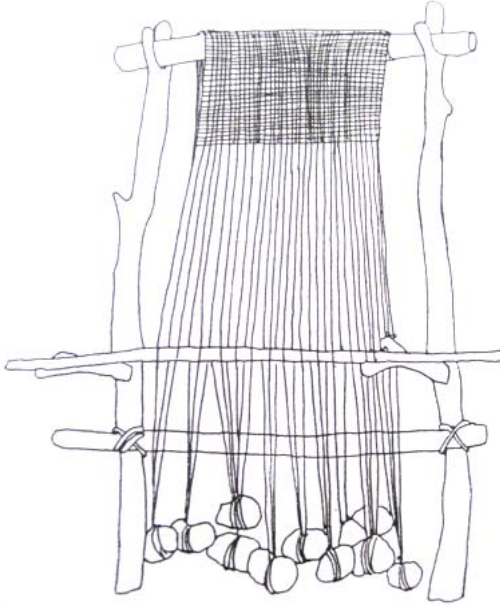
Çizim 3. Halı dokumasında kullanılan aletler.

1-tahta kirkit. 2- demir kirkit.

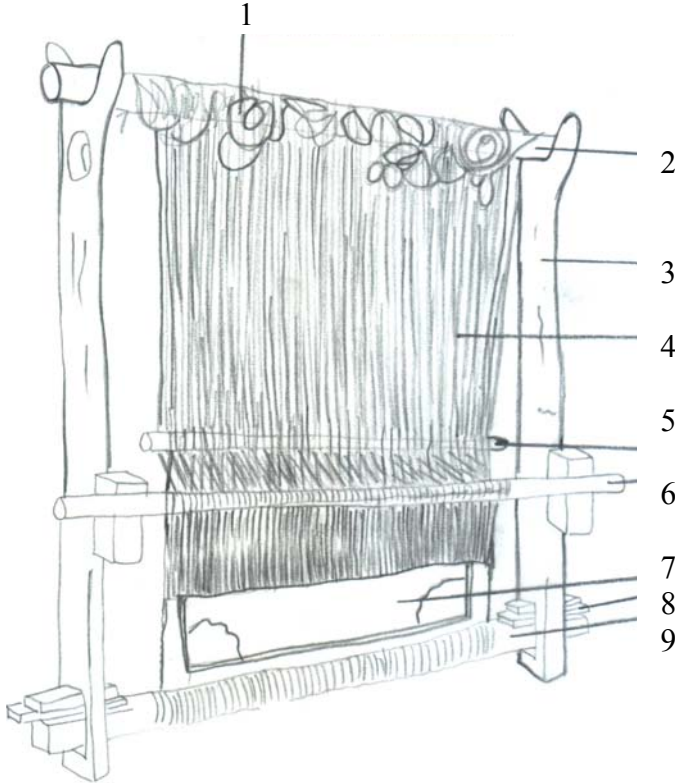
3- demir plakalı kirkit (uzun)

4-Demir plakalı kirkit. 5- düz makas 6- ayarlı makas.

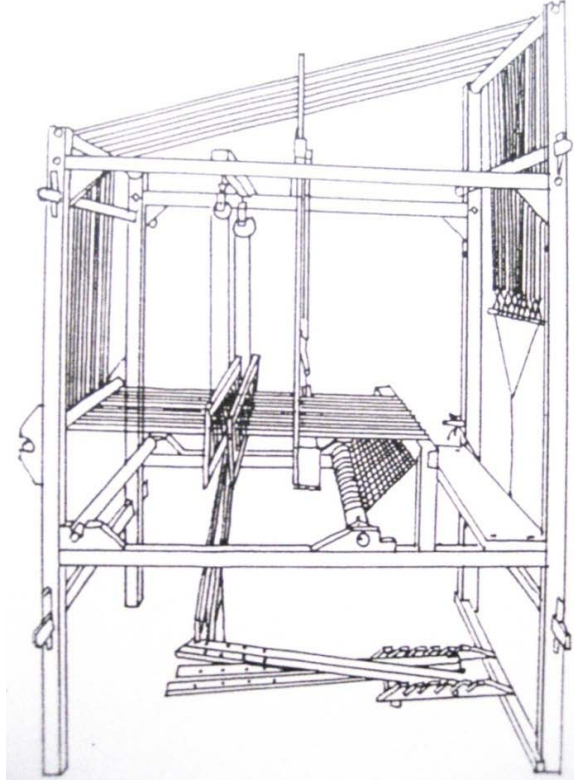
7- çakı bıçağı.

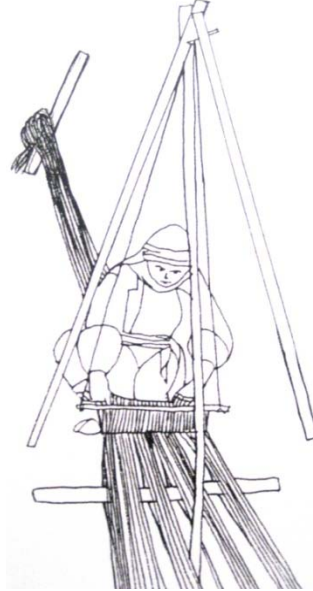
Çizim 4. Taş, seramik ağırlıklı dikey tezgâh (Penelope tezgâhı)

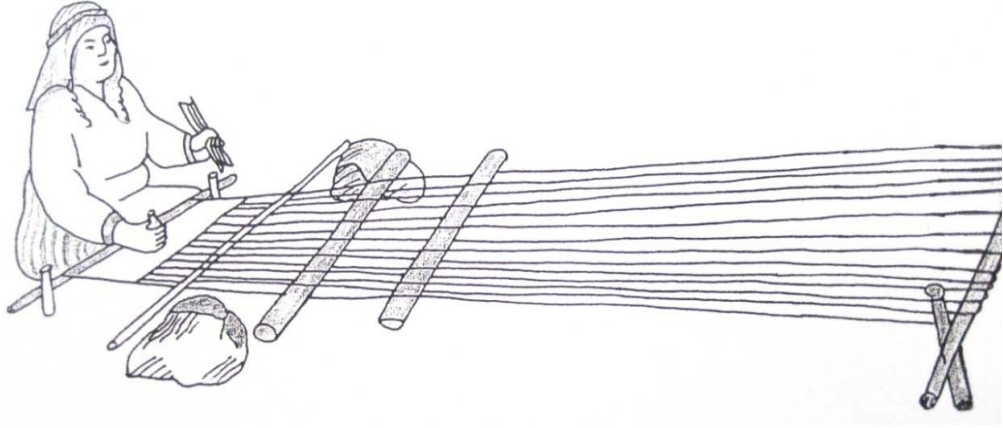
Çizim 5. Dikey sistemli dokuma tezgâhı: Istar tezgâhı
1-yün iplik, 2-üst levent, 3- yan direkleri, 4- arış (çözgü), 5-varangelen,
6- gücü, 7-halı 8- pazu, 9 – alt levent.

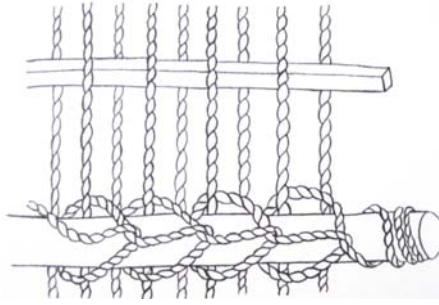
Çizim 6. Gücü çerçevli yatay dokuma tezgâhı.

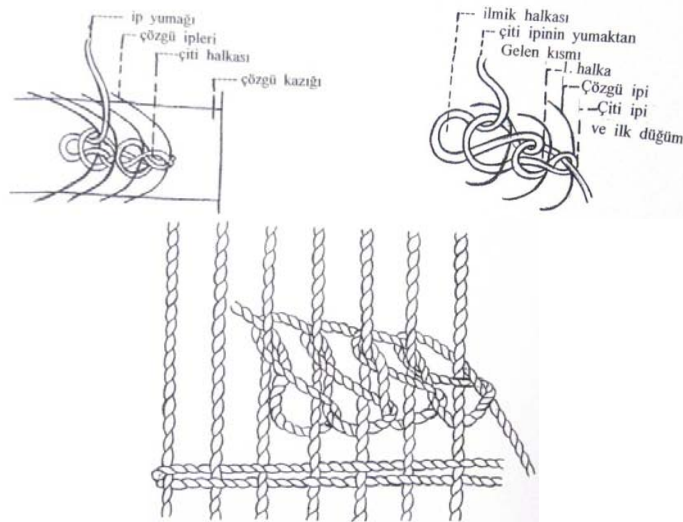
Çizim 7. Üçayak- konargöçer tezgâh.

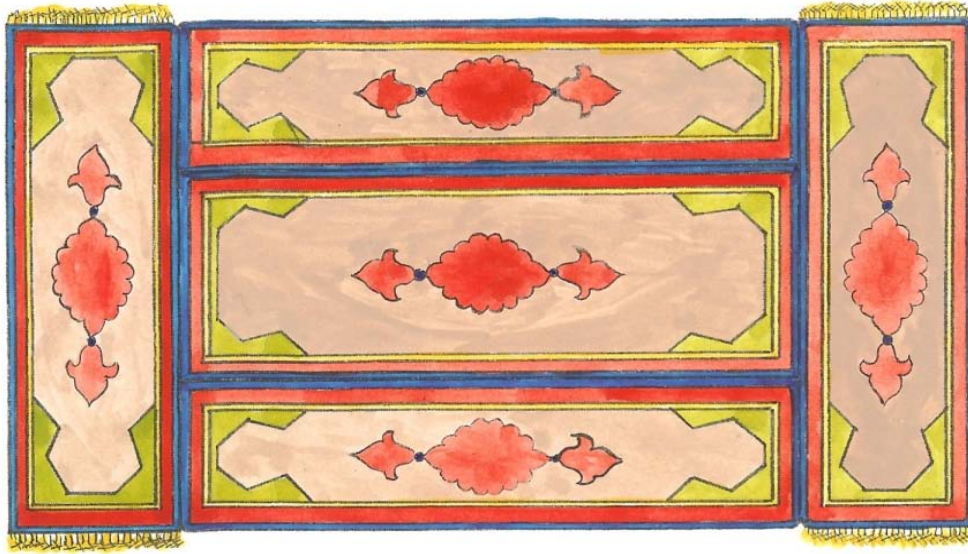
Çizim 8. Yatay yer tezgâhı.

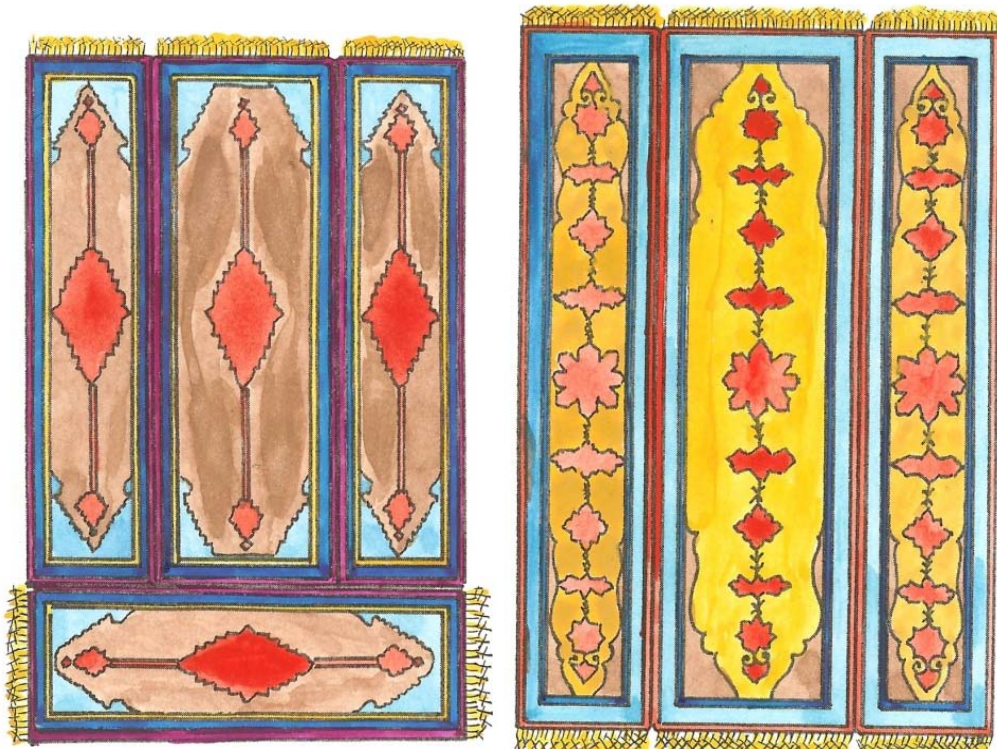
Çizim 9. Gücünün örülmesi.

Çizim 10. Çitin örülmesi.

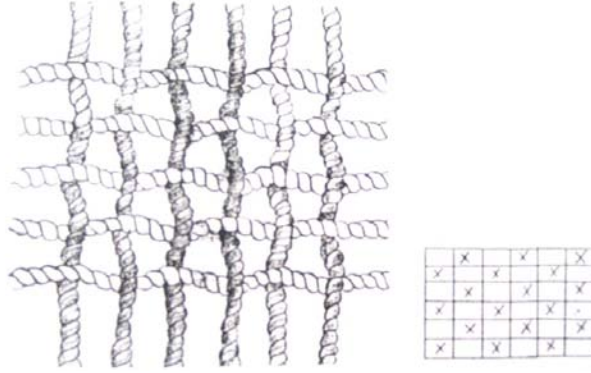
5'li Dest (takım) halı. Karabağ

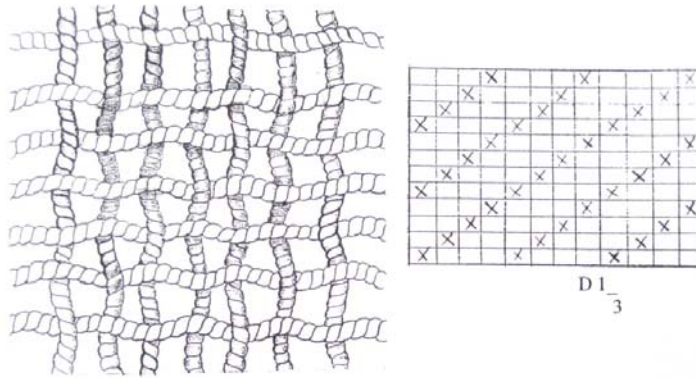
4'lü Dest (takım) halı. Karabağ

3'lü Dest (takım) halı. Karabağ

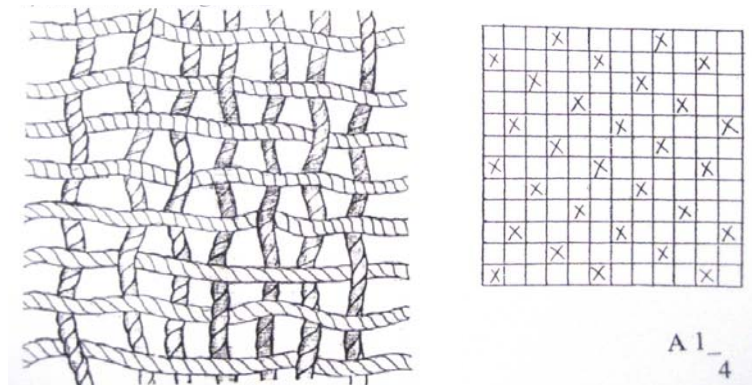
Çizim 11. Dest (takım) halı- gebe. Karabağ

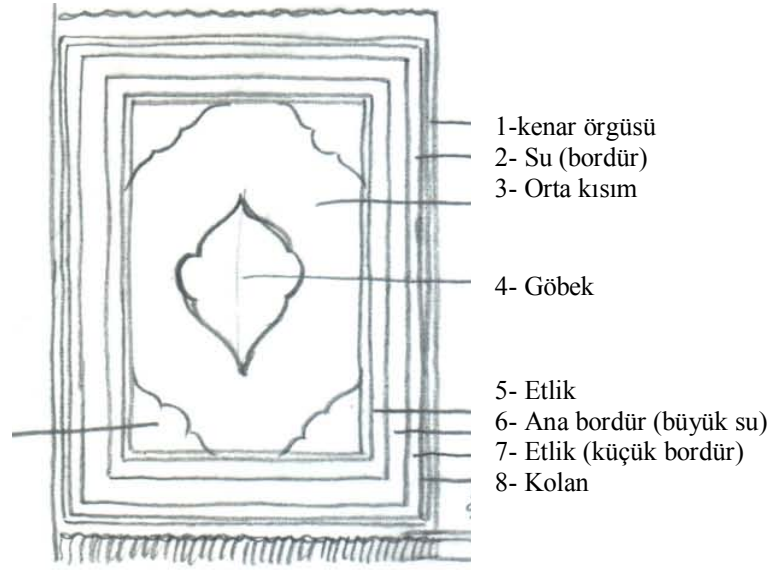
Çizim 12. Bezayağı örgü birimi.

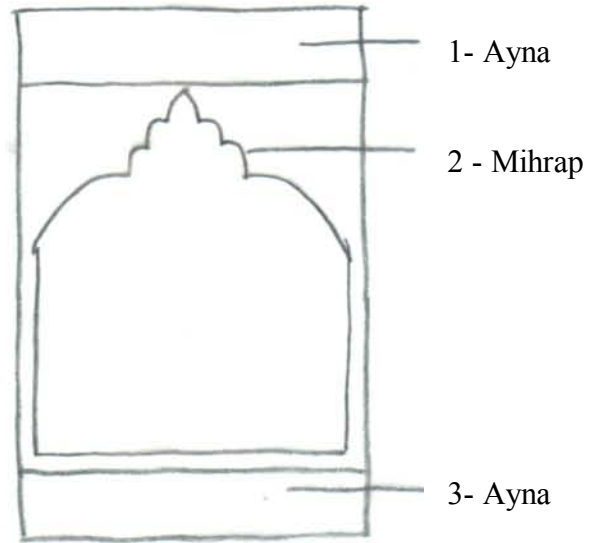
Çizim 13. Dimi örgü birimi

Çizim 14. Atlas örgü birimi

Çizim 15. Köşe –göbekli halı yüzey bölümleri

Çizim 16. Tek mihraplı halı seccadenin bölümleri.

PALAZDA KULLANILAN ÇİZGİ ÇEŞİTLERİ

1

2

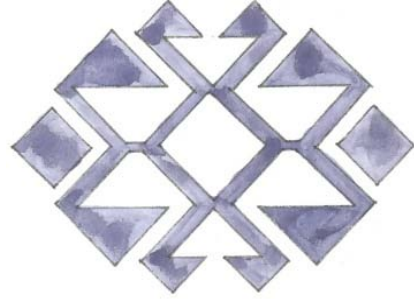
3

Çizim 17. 1. Sade çizgiler. 2. Sulu çizgiler. 3. Nakışlı çizgiler.

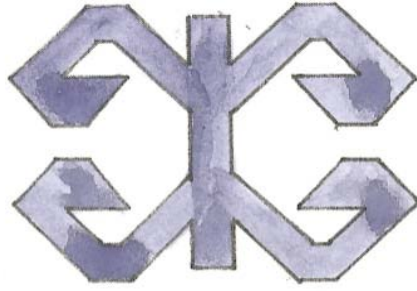
KILİM MOTİFLERİ

Damga

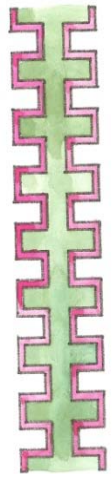
Kilingülü

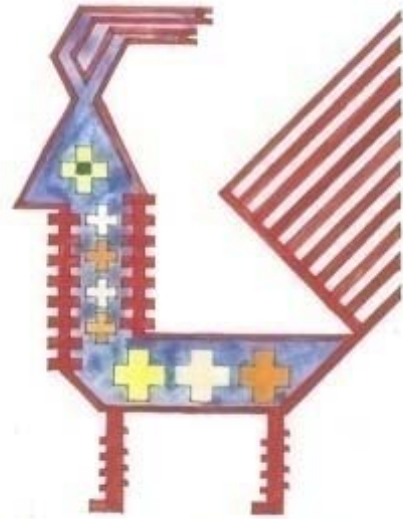
Çiftboynoz

Kilingülü

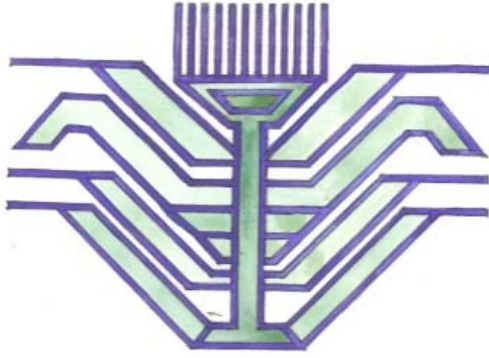
Geçirtme

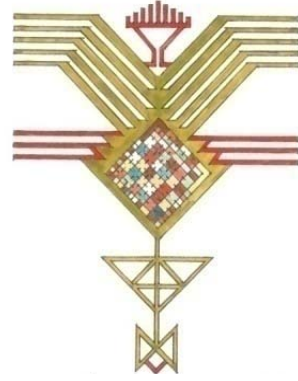
Kuş

Çizim 18. Kilim motifleri

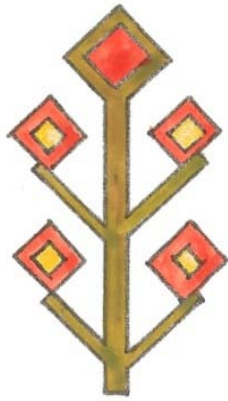
ŞEDDE VE VERNİ DOKUMALARINDA KULLANILAN MOTİFLER

Gül

Ağaç

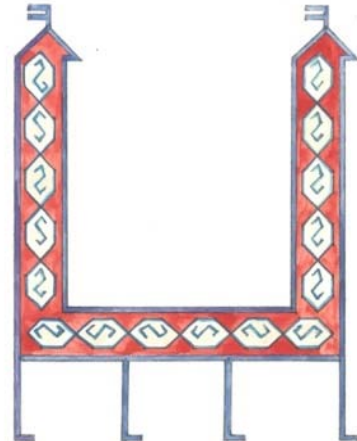
Ağaç dalı

Horoz

Tavuskuşu

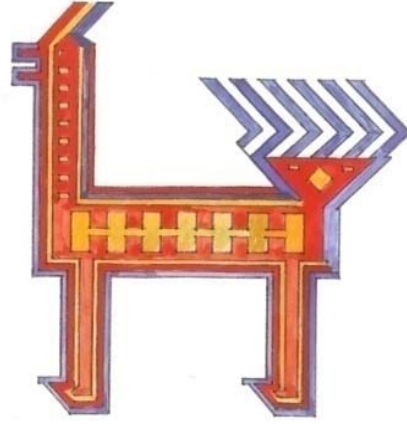

Çiftkuş

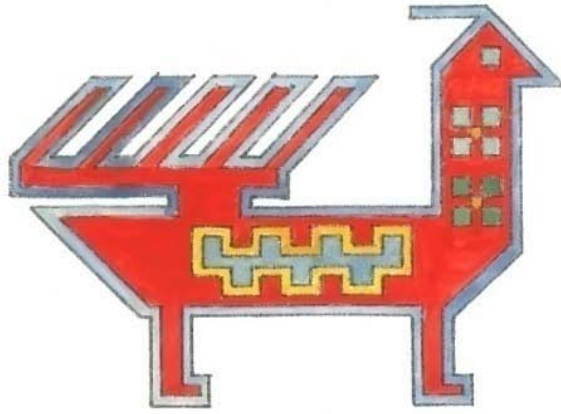
ŞEDDE VE VERNİ DOKUMALARINDA KULLANILAN MOTİFLER

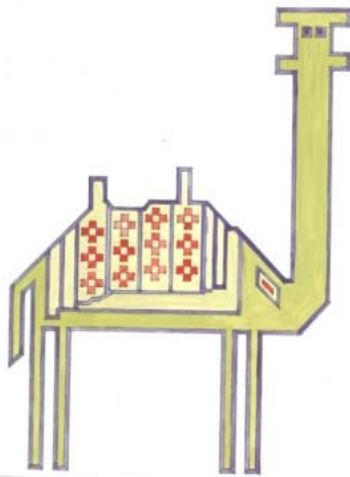
Ördek

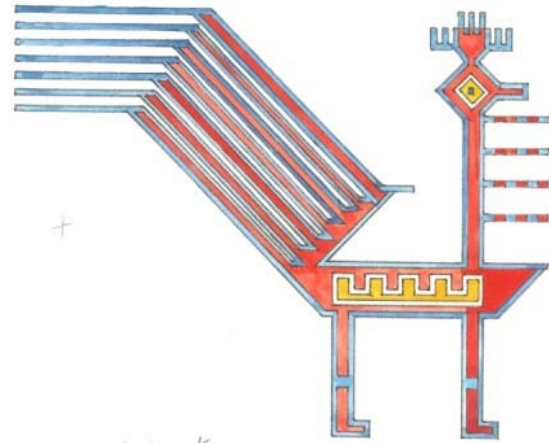
Horoz

Kuş

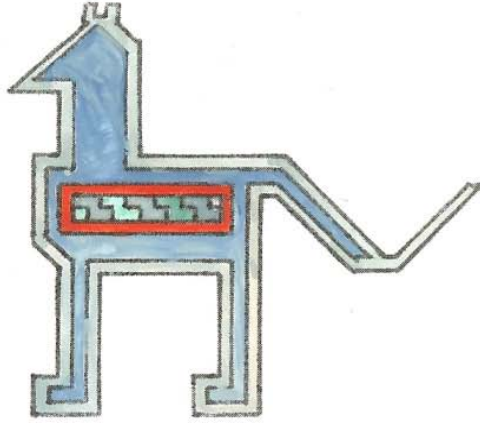

Deve

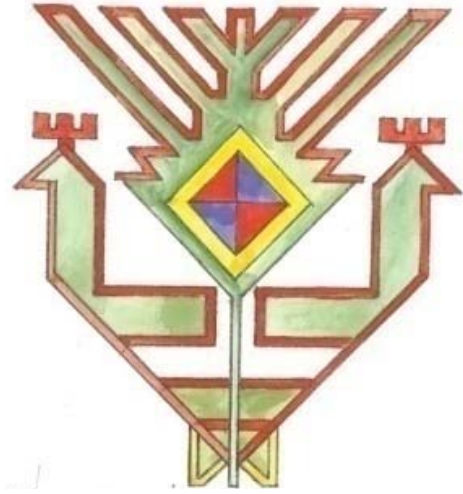

Kuş

ŞEDDE VE VERNİ DOKUMALARINDA KULLANILAN MOTİFLER

Köpek

Çift kuş

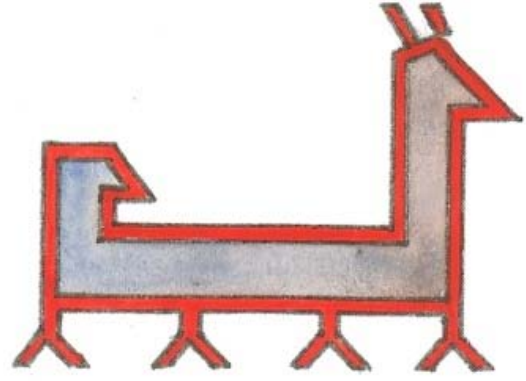
Kancalı bordür

Çizim 19. Şedde ve Verni dokumalarında kullanılan motifler

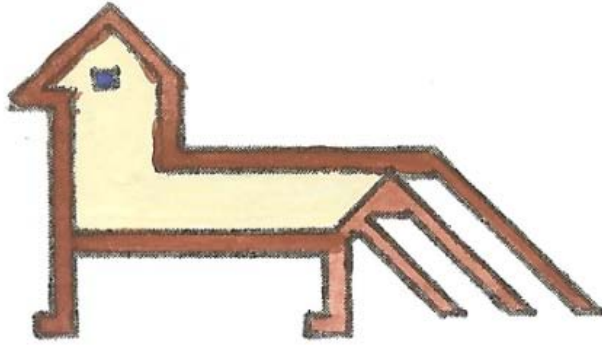
ZİLİ DOKUMALARINDA KULLANILAN MOTİFLER

Koyun

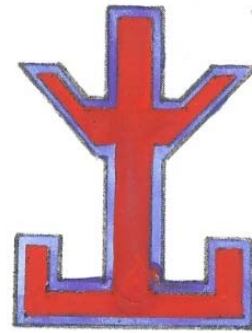
Tavşan

Köpek

Zili nakışı

Şamdan

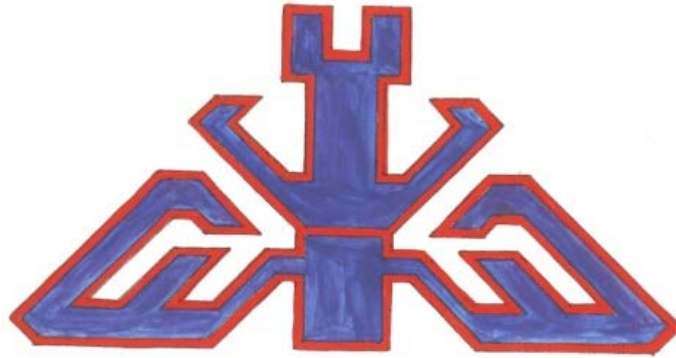
ZİLİ DOKUMALARINDA KULLANILAN MOTİFLER

Şamdan

Ağaç

Çeng (Müzik enstrmanı)

Yarasa

ZİLİ DOKUMALARINDA KULLANILAN MOTİFLER

Şana

Bezek (Süs)

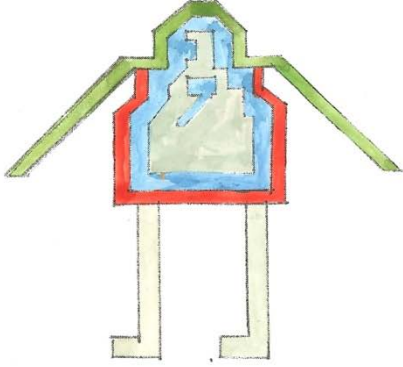
Kanca (Gıynag) bordür

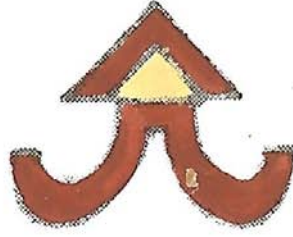
Kerpic bordür

Çizim 20. Zili motifleri

SUMAK DOKUMASINDA KULLANILAN MOTİFLER.

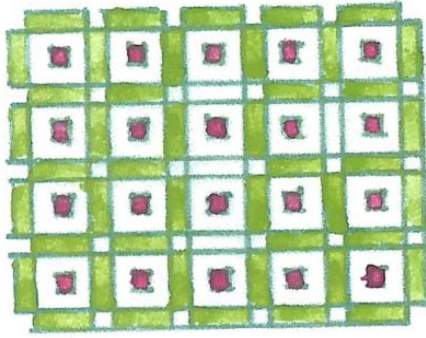
Adam

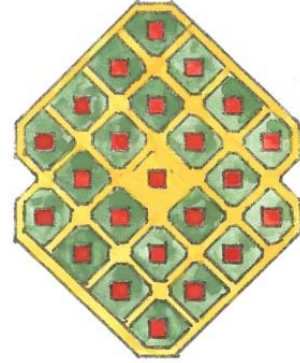
Bıyık

Göz

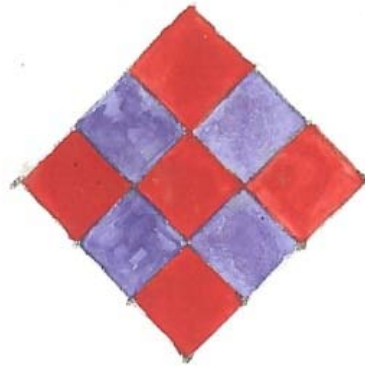
Bölme

Motif

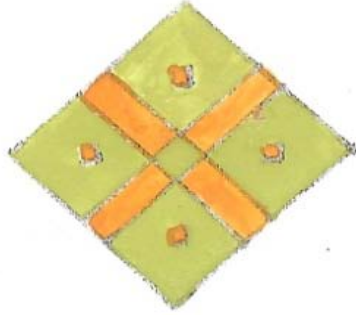

Şekerleme (Şirni)

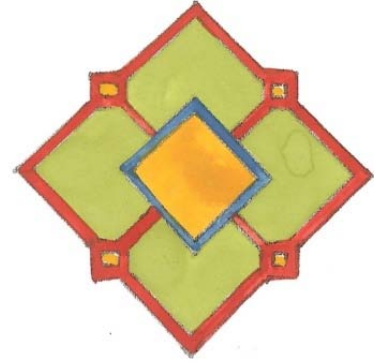

Baca

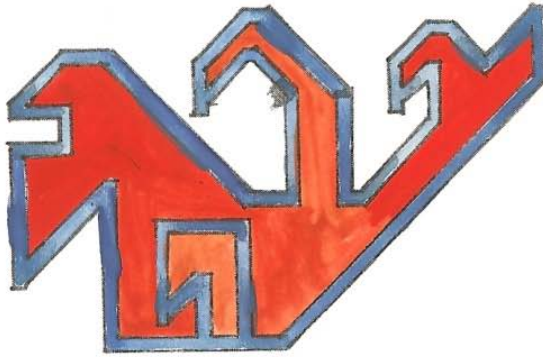
SUMAK DOKUMASINDA KULLANILAN MOTİFLER.

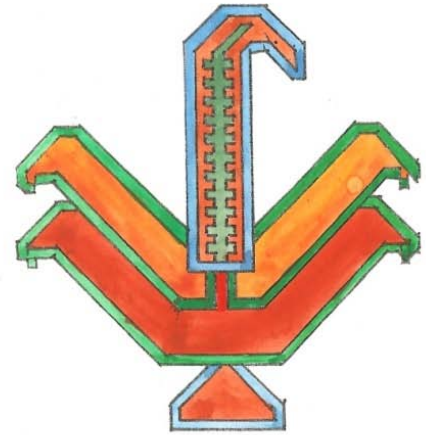
Baca

Şirni (Şekerleme)

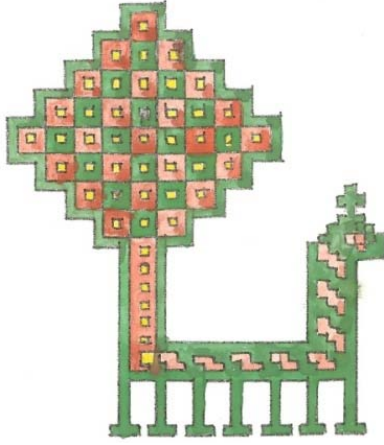
Kuş

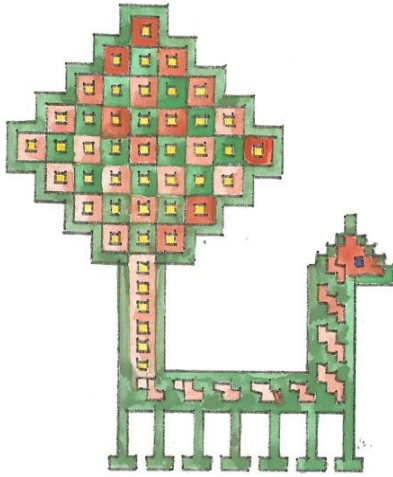
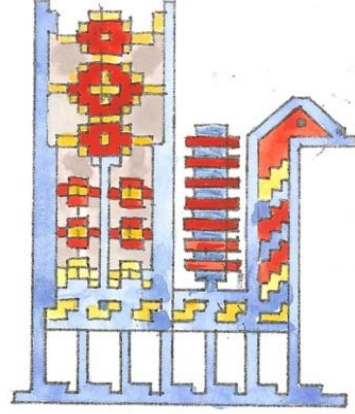
Buta

Çizim 21. Sumak motifleri

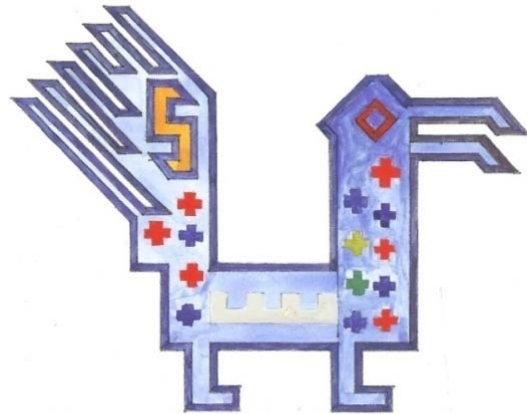
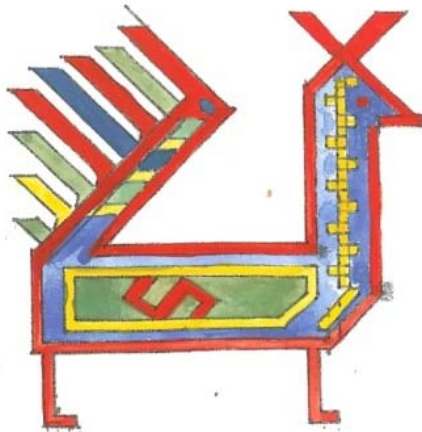
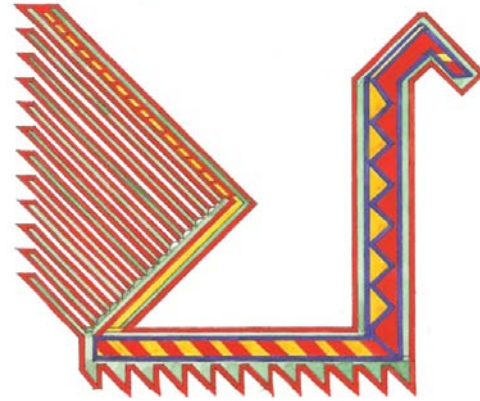
MİTOLOJİK HAYVANSAL MOTİFLER.

Tavus

Tavus

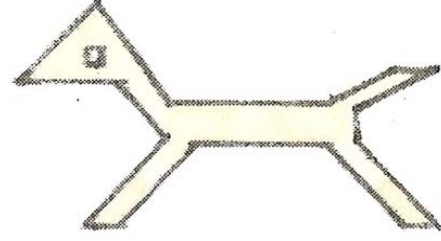

Çizim 22. Dokumalarda kullanılan mitolojik hayvansal motifler

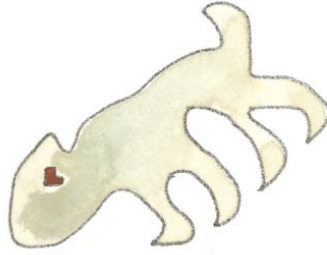
HAYVANSAL MOTİFLER

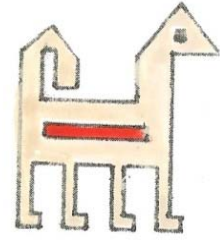
Kedi

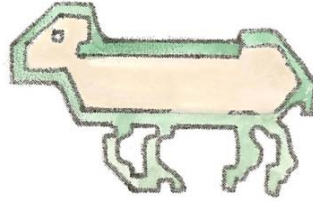
Enik

Köpek

Köpek

Koyun

At

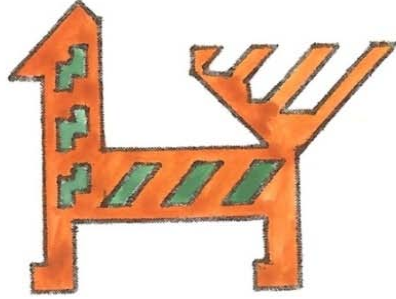

Deve

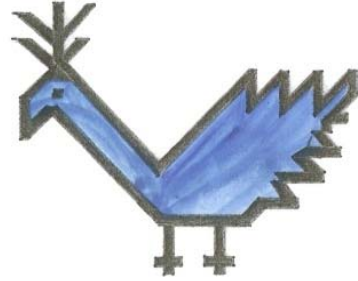

Kuş

HAYVANSAL MOTİFLER

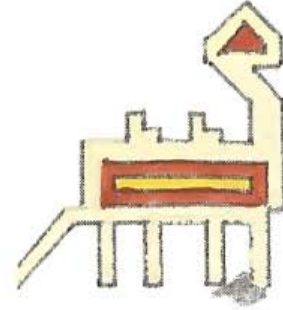
Kuş

Kaz

Koyun

Deve

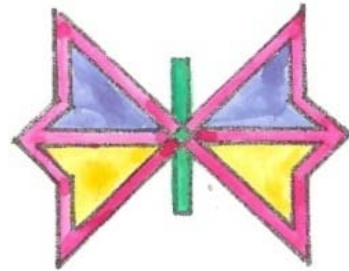
Tavuk

Tavuk

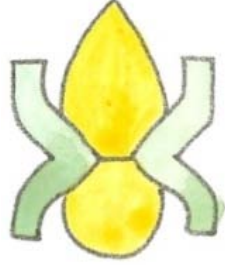

Keklik

Kelebek

HAYVANSAL MOTİFLER

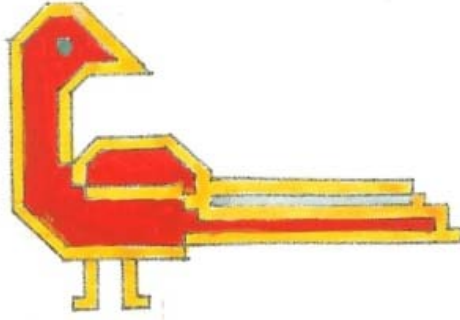
Arı

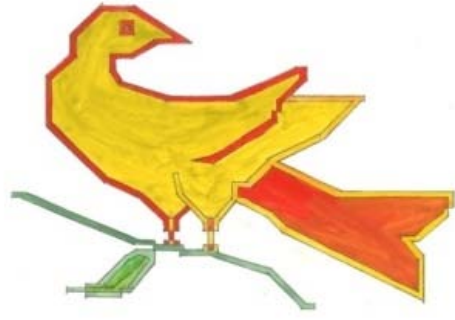
Arı

İkili kuş

Bülbül

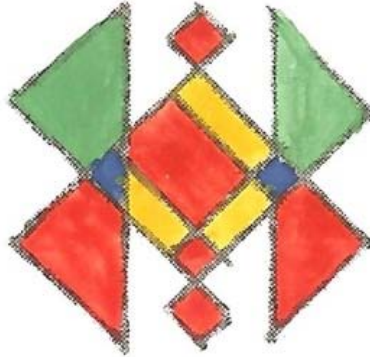

Çizim 23. Hayvansal motifler

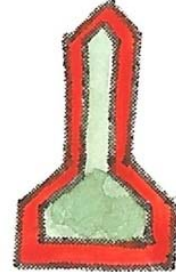
GÜNLÜK KULLANIM EŞYALARININ TASVİRLERİ

Küpe (Sırğa)

Düğme

Mızrap

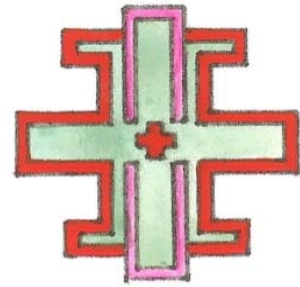
Balta

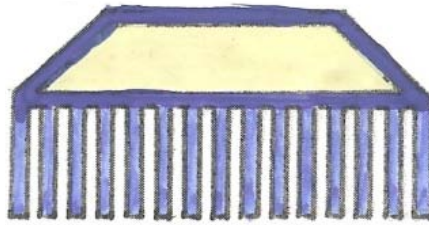
Vazo

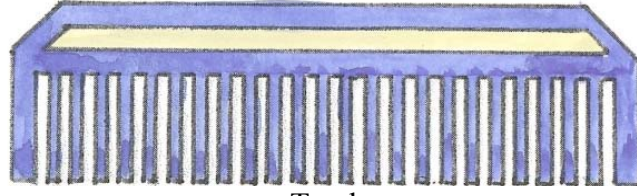
Kemer süsleri

Tarak

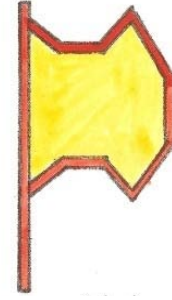
GÜNLÜK KULLANIM EŞYALARININ TASVİRLERİ

Tarak

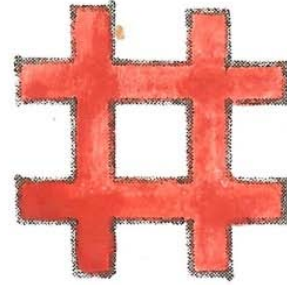
Kitap – Rahle

Yelpaze

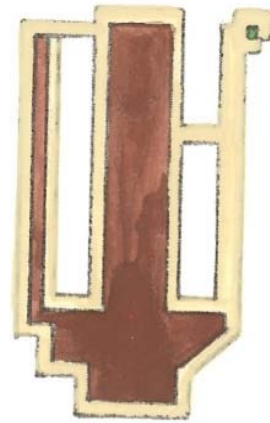
Pencere

Ocak- Od

İbrik (Aftafa)

İbrik

GÜNLÜK KULLANIM EŞYALARININ TASVİRLERİ

Hayvan postu

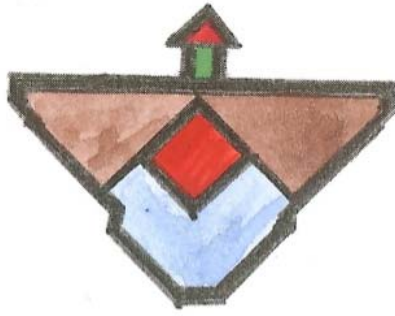
Vel

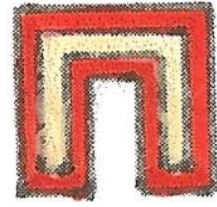
Mühür

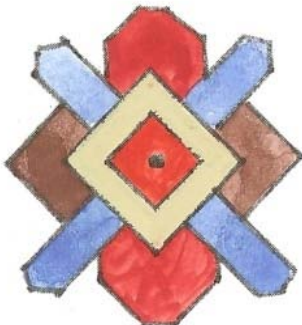
Tokmak

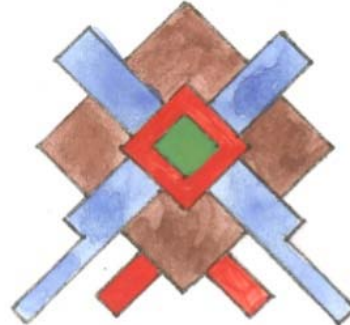
Kapı kilidi

Nal

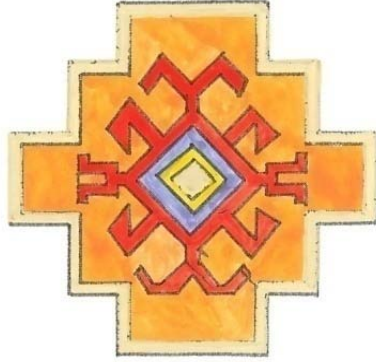

Zorhana

Çizim 24. Günlük kullanım eşyalarının tasvirleri.

BASAMAKLI MOTİFLER

Kilingülü

Kilingülü

Kilingülü

Kilingülü

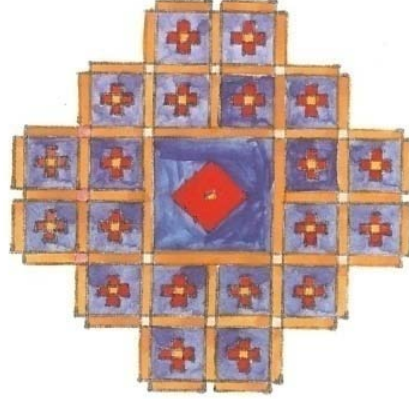

Gülü desmal (mendil)

Srıĝ (dikiş)

BASAMAKLI MOTİFLER

Motif (Nakış)

Motif(Nakış)

Baca

Fetir-çörek

Çizim 25. Basamaklı motifler.

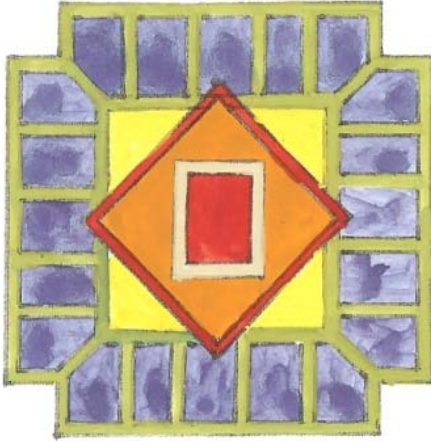
KARE VE DİKDÖRTGEN MOTİFLER

Motif (Nakış)

Mantar (Göbelek)

Motif (Nakış)

Motif (Nakış)

Süzeninakış

Ceynamaz-Namazlık

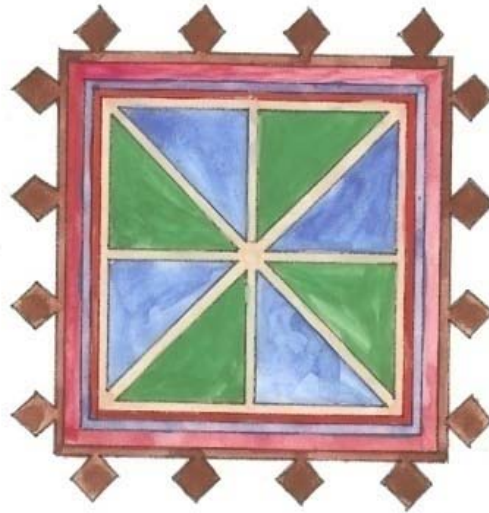
KARE VE DİKDÖRTGEN MOTİFLER

Süzeninakış

Nelbeki-Çay tabağı

Baftalgül

Çizim 26. Kare ve dikdörtgen motifler

ÇOKGENLER – ALTIGEN VEYA SEKİZGEN MOTİFLER.

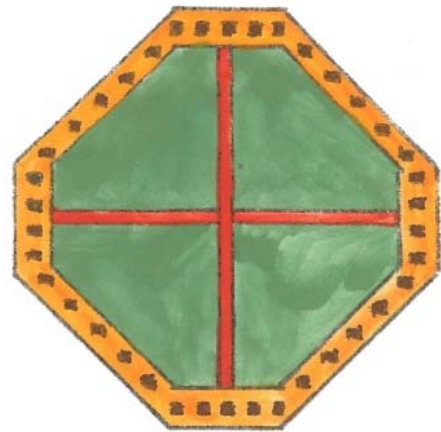
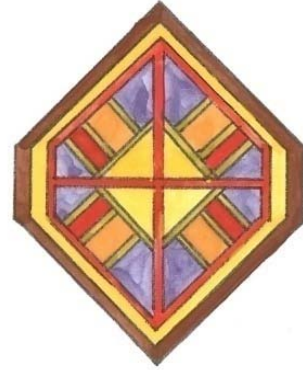
Kutu

Ayna (Güzgü)

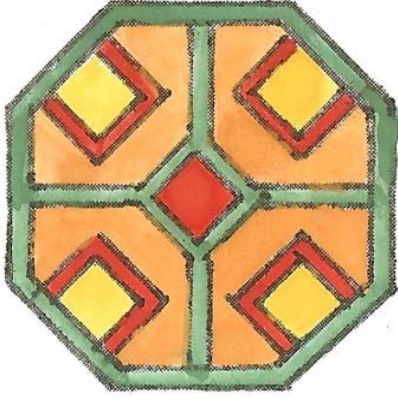

Damga

Elek (Khelbir)

ÇOKGENLER – ALTIGEN VEYA SEKİZGEN MOTİFLER

Çivi (Mismar)

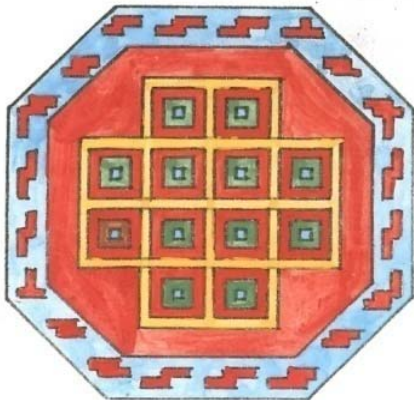
Çiftekeman

Çörek (Köke)

Çörek (Köke)

Çörek (Köke)

Çörek (Köke)

Çizim 27. Çokgenler- altıgen veya sekizgen motifler.

KANCALI MOTİFLER

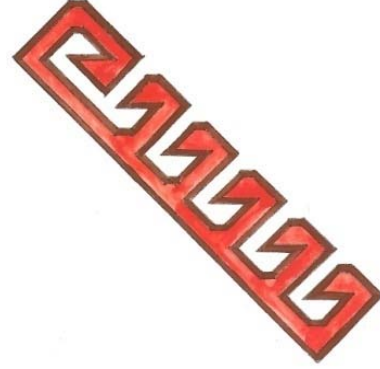
Kancalı

Hedef (Nişan)

Cincilim

Testere (Puşku)

Dolama

Çizim 28. Kancalı motifler.

DİLİMLİ, SİVRİ KÖŞELİ MOTİFLER.

Dilimli

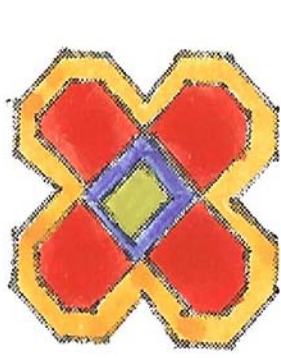
Şamdan

İkili

Çizim 29. Dilimli, sivri köşeli motifler

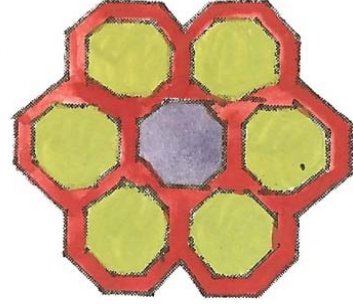
YUVARLAK MOTİFLER

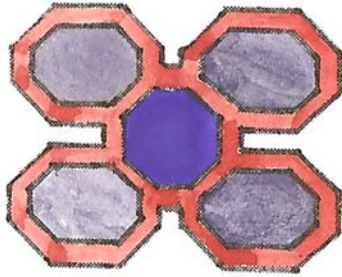
Çiçek

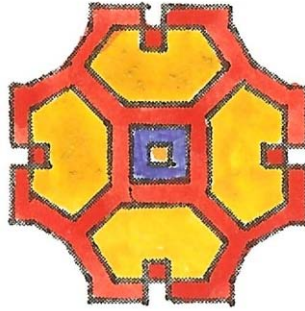
Nelbekigül

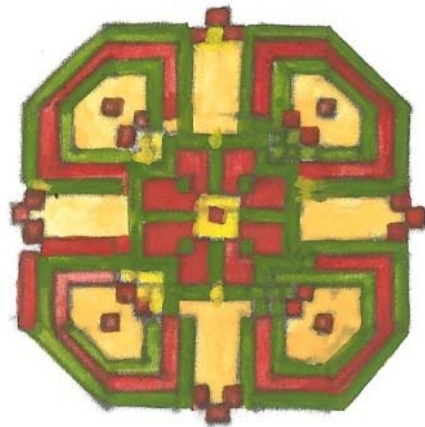
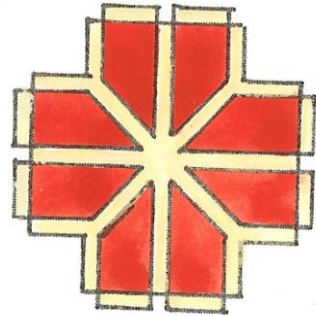
Çiçek.

Çiçek

Gül

Damga

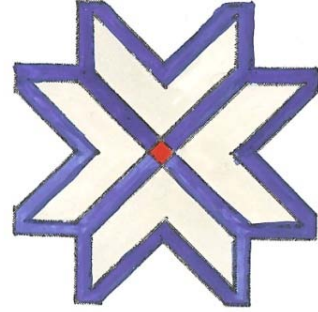
Zanbargülü

Çizim 30. Yuvarlak motifler.

SEKİZKÖŞELİ YILDIZ MOTİFLERİ

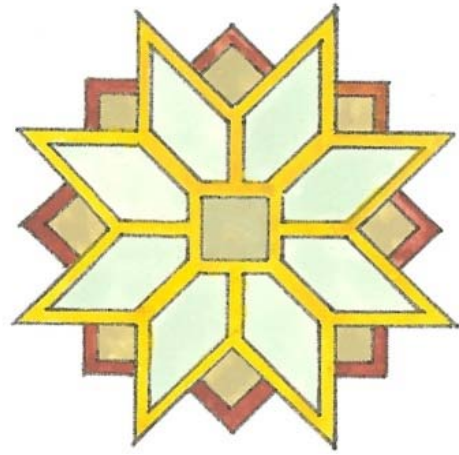
Yıldız

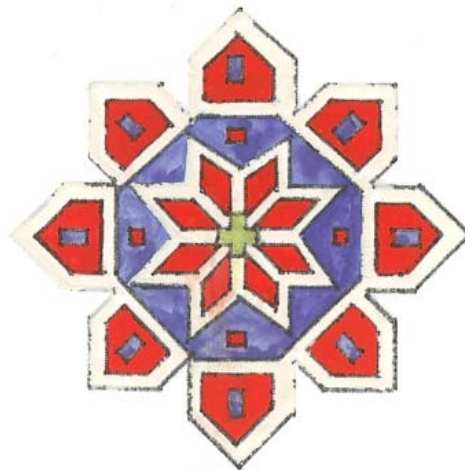
Yıldız

Çay tabağı (Nelbeki)

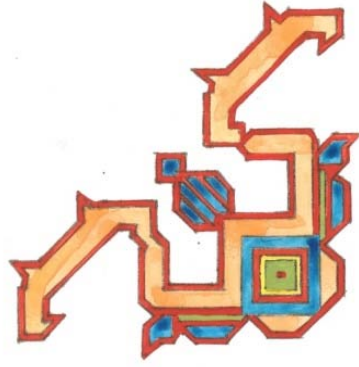
Yıldız

Çıkrığın bir parçası (Tağalağ)

Çizim 31. Sekiz köşeli yıldız motifleri.

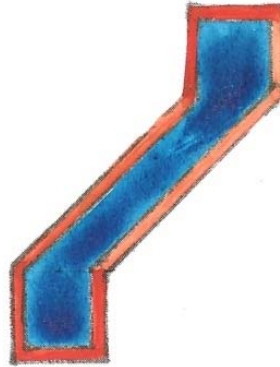
DOLGU MOTİFLERİ

Bazıbend

Bazıbend

Bazıbend

Bitki

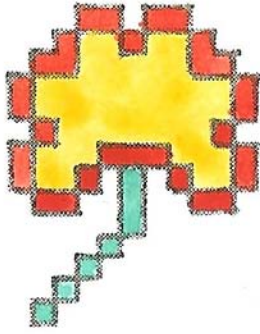
Bitki

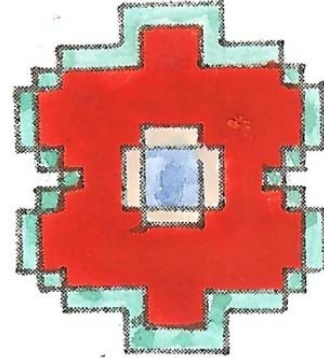
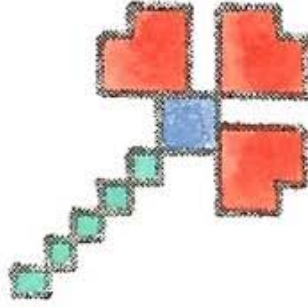
Bitki

Çizim 32. Dolgu motifleri

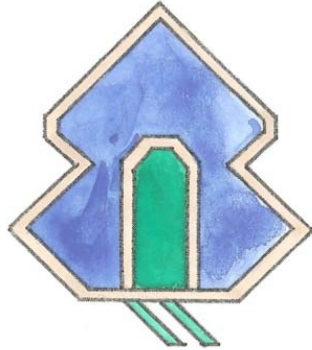
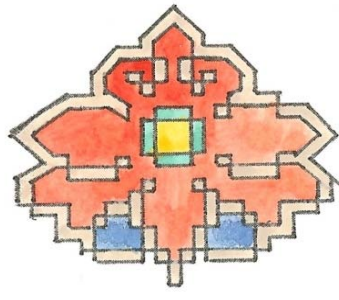
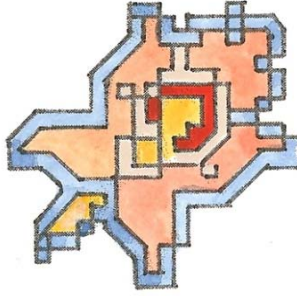
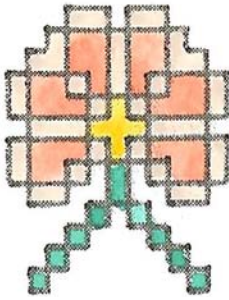
GEOMETRİK BİÇİMLİ BİTKİSEL MOTİFLER

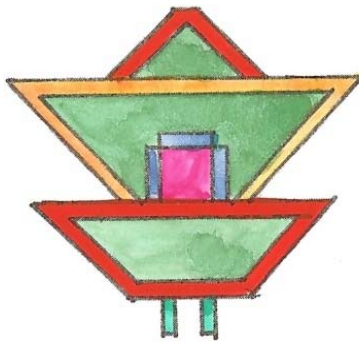
Ebegümece

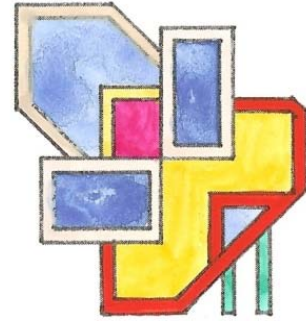
Çiçek

Yaprak

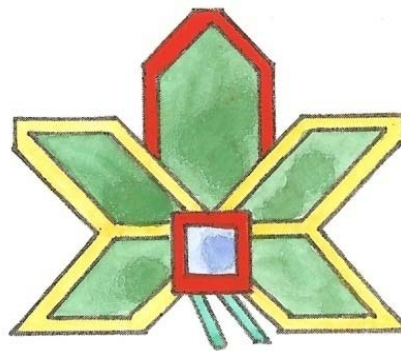
Lale

Pamuk kozalağı

Meşe (Palıd)

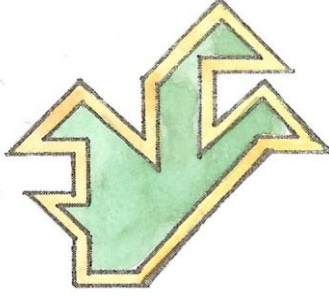

Gül

Çöl otu

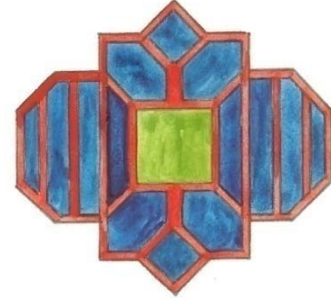
GEOMETRİK BİÇİMLİ BİTKİSEL MOTİFLER

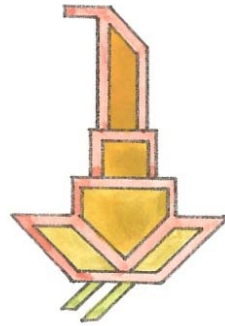
Çiçek

Kozalak

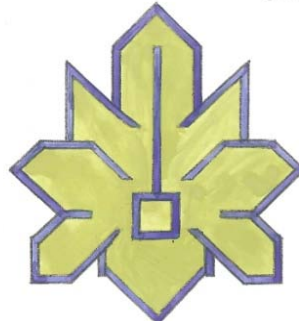
Yaprak

Meşe (Palıd)

Mısır

Gül

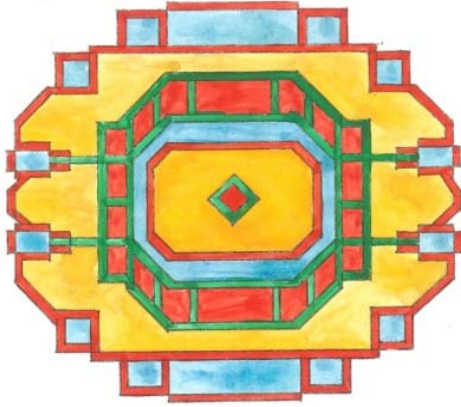
GEOMETRİK BİÇİMLİ BİTKİSEL MOTİFLER

Dikenli

Fasulye

Nargülü

Kabak (Boranı)

Çizim 33. Geometrik biçimli bitkisel motifler

ORGANİK BİÇİMLİ BİTKİSEL MOTİFLER.

Zanbak

Zanbak

Zanbak

Gonca

Gonca

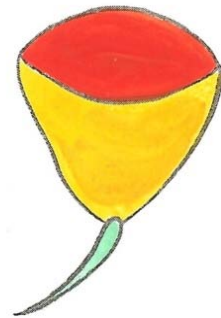
Gonca

Gül

Gül

Kadehgülü (Piyalegülü)

ORGANİK BİÇİMLİ BİTKİSEL MOTİFLER.

Zanbak

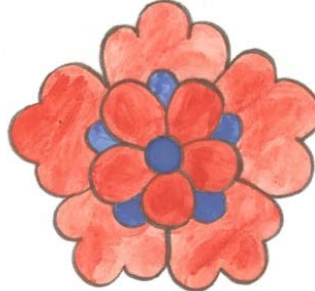
Sarıgül

Leçekturunc

Gül

Gül

Açma - yumma

Ormangülü

Yaprak

Balık

Gül ve ya Elma

Çizim 34. Organik biçimli bitkisel motifler.

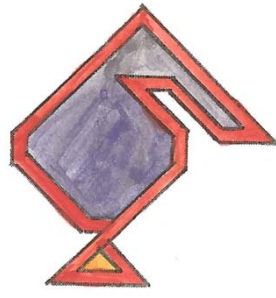
BUTA MOTİFLERİ

Püsküllü (gotazlı) butalar

Şabalıt buta

Gülabdan

Hamile (Hemli) buta

Kancalı but

Evli buta

Küsülü buta

Çizim 35. Buta motifleri

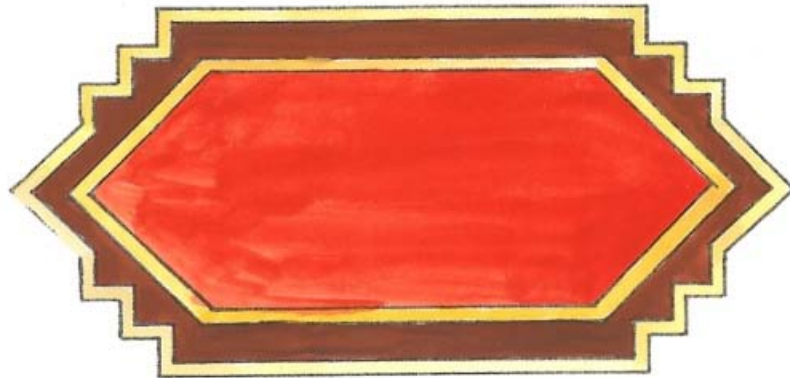
KİTABELER (KETEBELER)

Kitabe (Ketebe)

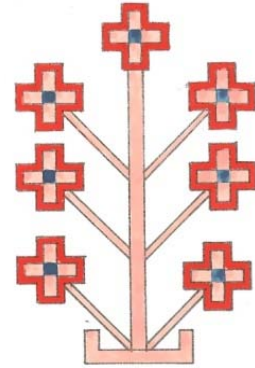
Duvargülü

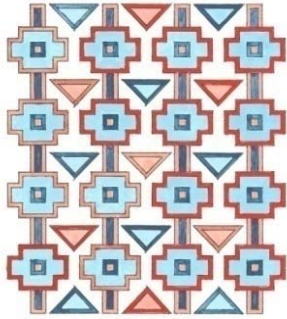
Mezar (Gebir)

Çizim 36. Kitabeler (Ketebeler)

ANA MOTİFLER (Anagüller ve ya ana göller)

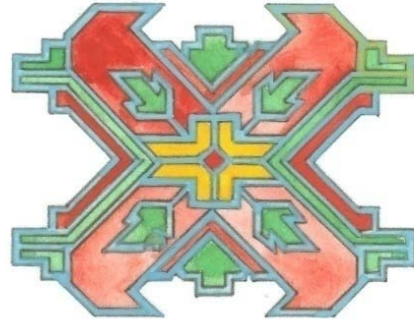
Ağaç dalı

Destegül

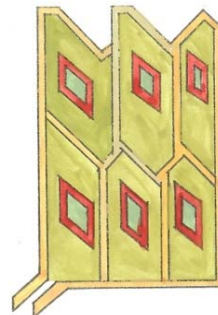
Hayvan ayak izi

Minarebaşı

Demlik

Çalgı aleti

Çizim 37. Anagüller

GÖL (MADALYON) MOTİFLER

Honça (sofra, sini, tepsi)

Otaylı

Çizim 38. Göl (madalyon) motifleri

KUBBE (TEPELİK) MOTİFLERİ

Başlık

Tepelik

Kandil

Okbaşlığı

İn veya arı peteği

Çizim 39. Tepelik (kübbe) motifleri

BORDÜRLER

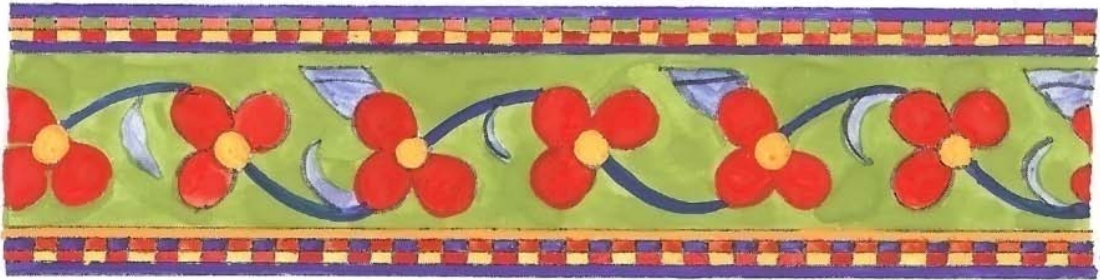
MEDAHİLLER

Ebegümece – Malva (Malvaceae) türlerine verilen genel ad. Bir vey a çok yıllık otsu bitki

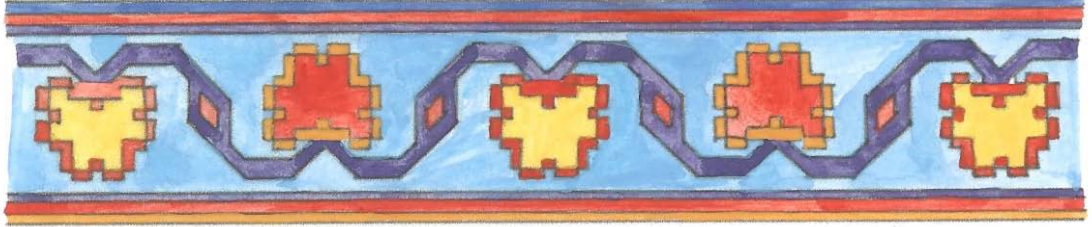
Karagöz

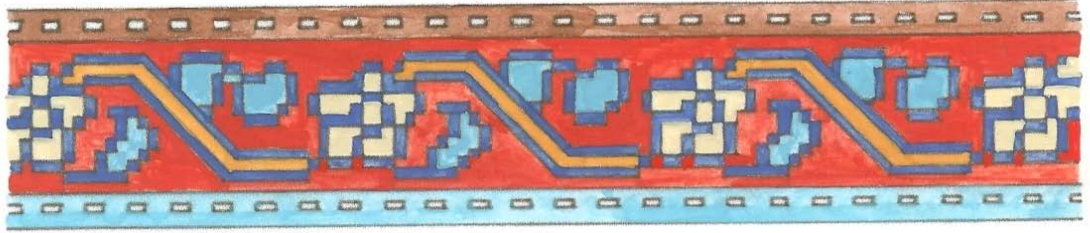
Ak çiçekli

Çizim 40. Medahiller

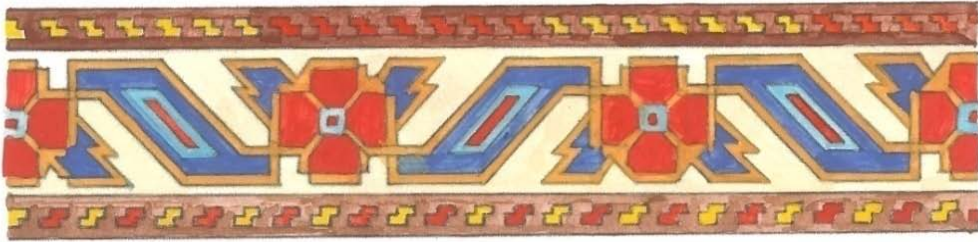
ZENCİRE

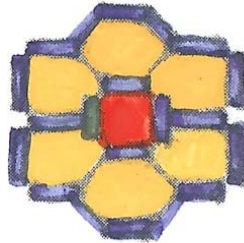
Zincir (zencir)

Çiçekli

Bayramgülü

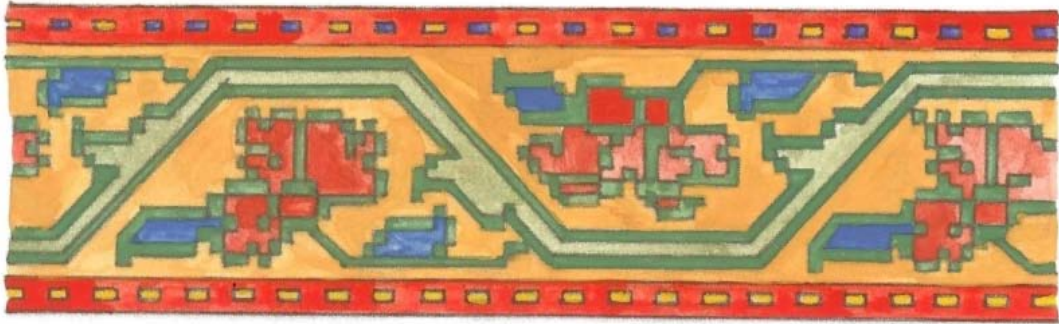
Zencire

Çizim 41. Zencerekler (Zencireler)

KÜÇÜK BORDÜRLER (BALA BORDÜRLER)

Ebegümeçi

Sarmaşık

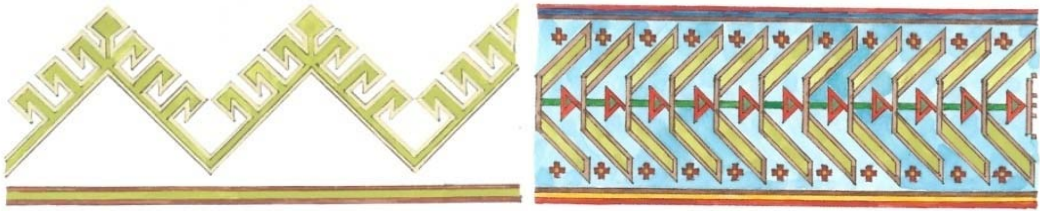

Çizim 42. Küçük bordürler (Bala bordürler, haşiyeler)

ANA BORDÜRLER

Tavukayağı veya Reyhan yaprağı

Meşale

Honçagırağı- Ağaç dalı

Kancalı (Gıynağı)

Çizim 43. Büyük bordürler (Ana bordürler)

EK - 7

POSTERLER

POSTER No: 1

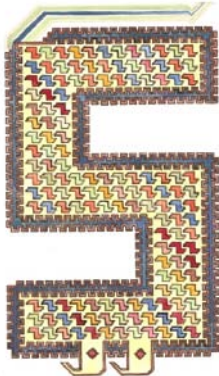
VERNİ “EJDER”

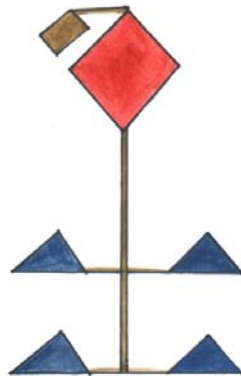
Resim 1

Çizim 1

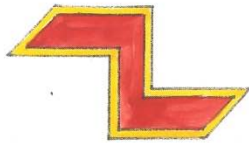
Ejder

Ağaç

Totem-Heybe

Ördek

Mollabaşı-bordür motifi

Resim 1. Karabağ “Ejderli” vernı dokuması XX. yüzyıl. 210 cm x 400cm

Vernı dokumasında ‘Z’ ve ya ‘S’ formuna benzer motifler kullanılır. Ejder motifi olduğu, bolluğu bereketi simgelemekte ve evin, ailenin, kabilenin koruyucusu gibi bilinmektedir. Akar su tasviri olduğu da düşünülür. Bu motif “2” rakamına da benzetilir. Bu sayı dünyada her şeyin yarısı ve zıttı vardır gibi anlamları taşımaktadır.

Çizim 1. Vernı dokuma çizimi.

POSTER No: 2

HALI “KOCA”

Resim 1

Çizim 1

Palmet

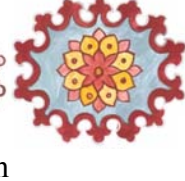
Palmet

Zanbag gülü

Cincilim

İslimi

Zanbag gülü Harıbülbül

Efşangülü

Gül -meyne yaprağı

Demlik-bordür elementi

Göl

Ara bordür Nelbekigül

Resim 1. “Koca” halı. Şuşa- Karabağ XX.yy başı. Sıklık 40x40, hav yuk: 8 mm. “Koca” kompozisyonlu takımlardaki merkezi halıda alevlenen palmet, dişli güllü palmet, iri güllü palmet sıralarından oluşan üç- dört ve daha artık şerit, dört adet çıkıntılı- goncalı küçük palmetler karakteriktir. Dar yan halıların kompozisyonlarında ise iri güllü palmetler kayb olur, alevlenen palmetlerin yerini ise küçük palmetler alır.

Çizim 1. Koca halı kompozisyonun çizimi.

POSTER No: 3

HALI “ BOYNUZ

Resim 1

Çizim 1

Boynuz

“Boynuz” halı bordürü

Resim1. “Boynuz halı”.Füzuli- Karabağ. XIX yüzyıl sonu, sıklık 30x30.

Hav yüksekliği 9 mm. Karabağ’ın „Boynuz“ halısı yörenin en kaliteli halılarından. Koç ve koçboynuzu sembolü insanlık tarihinde her zaman güç kuvvet timsali olan erkekle özdeşleştirilmiştir. Koçboynuzu motifi koçun önden, yandan ve tepeden görünüşü spiral, hilal gibi şekillerle stilize edilerek dokumalara aktarılmıştır.

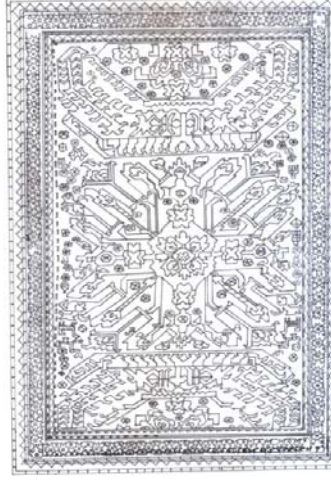
Çizim 1. Boynuz halı kompozisyon çizimi.

POSTER No: 4

HALI “ÇELEBİ”

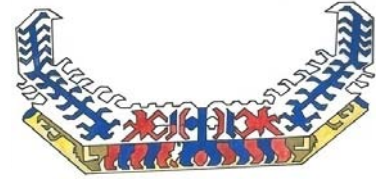
Resim 1

Çizim 1

Alevlenen palmetler

Resim 1. “Çelebi” Halı, Karabağ. XIXyy. (145x210cm). Sıklık 40x40. Hav yuk. 10 mm. Halı ismini “Berde”nin 10 km doğusunda yerleşen Çelebiler köyünden almıştır. Halının merkezi hissinde alevlenen romp şekilli palmet XX. yüzyıldan başlayarak diğer elementleri, şeritleri sıkıştırıp ortadan kaldırmış, halının bütün genişliğini kaplayarak uzunluğunca tekrar edilerek merkez madalyona çevrilmiştir.

Çizim 1. “Çelebi” halı kompozisyon çizimi.

POSTER No: 5

HALI “ KHAN-KARABAĞ ”

Resim 1

Çizim 1

Resim 1. Khan-Karabağ halı, Şuşa- Karabağ. XX. yy.(530x260cm).Sıklık 35x35. Hav yuk. 9mm. Halının kompozisyonu madalyonlardan oluşmaktadır. Madalyonların içerisinde organik bitkisel motifler kullanılmıştır. Madalyonun alt ve üst kısmında yer alan kubbe motifleri zemin boşluklarını doldurmakla birlikte, halının estetik değerini artırmaktadır.

Çizim 1. Khan-Karabağ halı kompozisyon çizimi.

POSTER No: 6 HALI “ MALİBEYLİ ”

Resim 1

Çizim 1

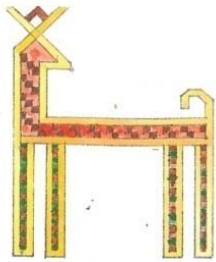
Çeper.(Çit)

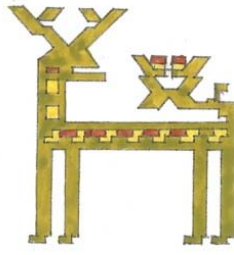
Çeper.(Çit)

Çeper.(Çit)

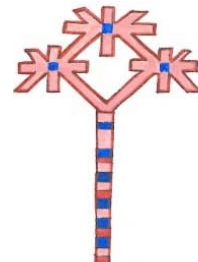
Ceylan

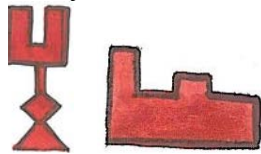
Geyik

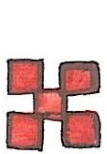
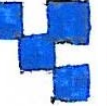
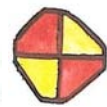
Meral

Bulut

Şamdan

Çınar yaprağı

Şamdanlı bördür

Resim 1. “ Malıbeyli” Halısı, Karabağ grubu.Azerbaycan, 1229 hicri/ 1813 140x227. Sıklık 30x30. Hav yüksekliği 7 mm. Halının zemini genelde kırmızı renkte olur. Dikey sıralanmış iki adet gölden oluşur, bu halıya bedii orijinal özellik kazandırıyor. Her gölün ortasında kare formlu element ve farklı dolgu motifleri kullanılmıştır. Çizim 1. Halı kompozisyon çizimi.

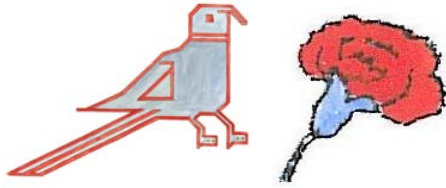
POSTER No: 7 HALI “LEMPE”

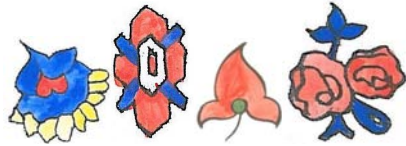
Resim 1.

Çizim 1.

Papağan

Fasulye yaprağı

Çit

Aşık

Resim 1. Halı “Lempe”.Şuşa- Karabağ. (580x260 cm) Sıklık 35x35 hav yüksekliği 8mm. XX.yy .’Lempe”Şuşa dest halı takımlarında kullanılırdı. Karabağ’da “Lempe” oda tavanı anlamına geliyor. Halının kompozisyonunu göl, kitabe ve başlık tamamlıyor.Şuşa’lı dokumaçılar bu elementi “ çellek”(fiçı) adlandırmışlar. Madalyonların yanındaki papağan motifi “lempe” halısına özgüdür.

Çizim 1. Halı kompozisyon çizimi.

POSTER No: 8

HALI “ NELBEKİĞÜL ”

Resim 1

Çizim 1

Nelbekigül

Nelbekigül

Meşe

Zanbakgülü

Nelbekigülü

Resim 1. Nelbekiğül Halısı, Şuşa- Karabağ. (200x 300 cm) XIX yüzyıl sonu. Sıklık 42x42. Hav yüksekliği 10 mm. Karabağ grubunun iyi kaliteli halılarından. Nelbekiğül- nelbeki(çay tabağı) ve gül söz birleşmesidir. Ayrıca Karabağ'ın Ağdam sehrinde nelbekiğülü adlı çok güzel kokusu olan gül çeşiti var idi. (A.Mammadova) Halının kompozisyonundaki güllerin tekrarından oluşan yuvarlak organik bitkisel motifler, Karabağ halılarına özgü güzelliği ve sadeliği sergilemektedir.

Çizim 1. Halı kompozisyon çizimi.

POSTER No: 9

HALI “ BEHMENLİ ”

Resim 1

Çizim 1

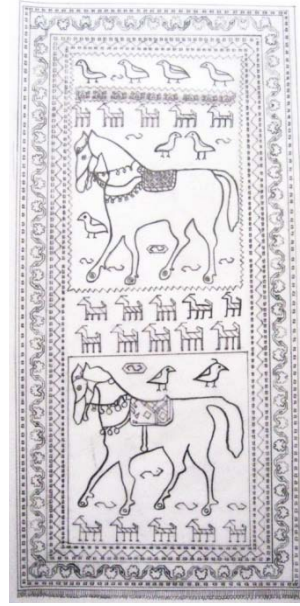
Resim 1. Behmenli, Karabağ. XX yüzyıl başı.125x180 cm.Sıklık 35x35.Hav yuk.6 mm. Kompozisyonu oluşturan esas element; “Heykel”(statu), “Mangal”, “Çenk”(pence), ”Akrep” ve Kaplumbağa gibi farklı isimlerle bilinmektedir. Kaplumbağa nazara karşı kullanılan bir motiftir.

Çizim 1. Halı kompozisyon çizimi.

POSTER No: 10 HALI “ATLI-İTLİ”

Resim 1

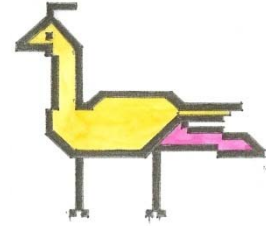
Çizim 1

At

Köpek

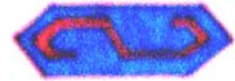
Kaz

Zencir

Dilik

Kanca

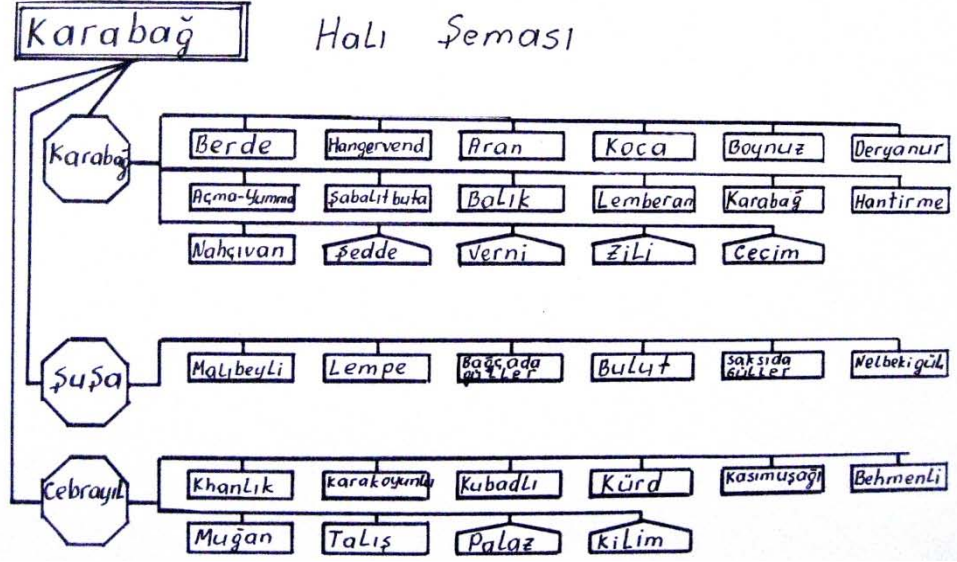

Resim 1. Atlı-itli.Şuşa- Karabağ. XX yy. Sıklık 35x35. Hav yüksekliği 7 mm. Geleneksel halı kompozisyonlarında kullanılan motiflerin yanısıra daha gerçekçi resimsel elementler birlikte kullanılmıştır. Çizim 1. Halı kompozisyon çizimi.

EK - 8

ŞEKİLLER

AZERBAJYCAN KARABAĞ HALI ŞEMASI

İŞARETLER

- -Tip
- -Grup
- -Havlı halı
- - Havsız halı

Şekil 1. Azerbaycan'ın Karabağ bölgesinin Halı dokuma merkezleri ve grupları.

L. Kerimov'un Azerbaycan Halçası, Cilt II, kitabına istinaden hazırlanmıştır.

Şekil 2. Karabağ'ın araştırılan bölgeleri.

EK - 9

SÖZLÜK

- Alaca : Çeşitli renk pamuk ipliklerle el tezgahlarında dokunan bir tür kumaş
- Alaçık : Önü açık küçük kıl çadır.
- Anilin boya : Taş kömürü eterinden elde edilen organik boya cevheri.
- Argaç (arğac) : Atkı, dokumacılıkta çözümler arasından yatay geçirilen iplik.
- Arış : Çözgü,dokumanın boyunca giden ve dokumadan önce tezgaha gerilerek hazırlanan, dikey iplikler. “Arış “da denir.
- Atlas : Beş iplikli bir dokuma örgüsü adı ve bu örgüde dokunmuş, çözgü yüzlü dokuma türüdür. Düz renkte parlak kumaştır, “saten” de denir. Kendinden desenli, taraklı, yollu atlas cinsleri vardır.
- Bala haşıye : Küçük bordür
- Bıçak : Çözgü ipliklerine düğümlenen ilme ipliklerinin kesilmesine yarar
- Çıkrık : Üzerinde iği bulunan ve iğin dönmesi el ve ayakla sağlanan bir iplik bükme aracı
- Mitkal : Sık dokunuşlu pamuklu kumaş.
- Büküm : Yün ve ya kıl ipin çıkrıkla sarılması işlemine denir.
- Çelebi : 1. Görgülü, terbiyeli, olgun (kimse), 2. Evliya Çelebi, 3. Bektaşî ve Mevlevî pîrlerinin en büyüklerine verilen unvan
- Çul : Azerbaycan’da binek ve yük taşıyan hayvanların üstüne örtülen ince dokunmuş, farklı motiflerin kullanıldığı halı parçası. Çul genellikle zili (kayık) tekniğinde dokunur. Nadiren havlı dokuma çullara da tesadüf edilir. At çulu, deve çulu, öküz çulu, eşek çulu gibi, birbirinden ölçülerine göre farklılık göstermektedir. Çul 3 türde dokunur. Halı formunda bütün olarak, iki kollu çul, hayvanın sinisini iki taraftan çevrelemektedir ve boyunluklu çul hayvanın boyun hissesini de kapatıyor
- Dokuma yaygı : Yere, duvarlara veya eşyaların üzerine yayılan, örtülen dokumalar
- Ebegümeçi : Malva (Malvaceae) türlerine verilen genel ad. Bir veya çok yıllık bitki.

Girvenke	: Ağırlık birimi 405,910 gr
Gülebetin	: Altın sırma ile el işleme tekniği.
Halça	: Halı
Halı makası	: Azerice 'gayçı', Halının ilme boylarının (havının) aynı düzeyde kesilmesini sağlar.
Hana	: Kirkitli dokumalar için kullanılan ıstar tezgahına verilen isim
Hara	: Kumaş türü.
Hara-hare	: Menevişli kumaş, meneviş; yüzeylerde renk dalgalanması, alacalı renkler
Haşıye	: Bordür
İğ	: İp eğirmek veya katlamak için kullanılan uzun, silindirik biçimli, alt kısmına indikçe ağırlık dengesi sağlamak için kalınlaşan ahşap alet."Teşi" de denilir.
İlmek	: Düğüm
İndigo (çivit)	: Latince adı; İndigoferra Tinctoria olan ve Hindistan'da tarımı yapılan bir boya bitkisinden elde edilen mavi renk veren boyarmaddenin adı.
Kadife	: Atkı ve çözümlü ipliklerinin halı gibi, yüzeyde hav bırakmasıyla tezgahlarda dokunan kalın kumaş
Kelle	: Baş; kelleyi – baş taraf.
Kemha	: Sarayda çok kullanılmış olan ağır, kalın, ipekli, desenli kumaş türü.
Kırmız	: Kırmız böceğinin dişilerinden elde edilir (Coccus cacti). Kırmız böceği (yapraklarını dökmeyen bir ağaç olan kırmız meşesi üzerinde yetişir).
Kirkit	: Ağaçtan, kemikten veya demirden yapılmış çatal gibi dişli alet olup, atkılarının yerleşmesini, ilmelerin kaliteye göre yerlerini almasını sağlar.
Kirman	: İp eğirmek için kullanılan uzun bir çubuğa (+) şeklinde geçirilmiş ahşap, enine şeritlerden ortaya çıkan alet.

- Kompozisyon** : Fransızca bir sözcüktür. Ayrı ayrı parçaları, nesnelere, öğeleri en iyi şekilde yerleştirmek anlamına gelir. Mimarlıkta, Güzel sanatlarda, Müzikte, Edebiyatta v.s., kompozisyon vazgeçilmez bir unsurdur.
- Koşinil** : Kokinella böceği: Bir kaktüs türü üzerinde yetişir. Bunların toplanıp kurutulması ile (70.000 kurutulmuş böcekten yarım kilo kadar boyar madde) elde edilir. Kırmızı renkli mercimek büyüklüğünde taneciklerden meydana gelen boyar madde elde edilir.
- Kökboya** : Halk arasında doğal boyacılığa verilen ad. Yün boyacılığında kırmızı renk elde etmek için en fazla kullanılan bitki kök boyadır.
- Mafraş (farmaş)** : Azerbaycan'da hayvancılıkla uğraşan terekemelerin (Yörüklerin) kullandıkları sandık formunda kullanım eşyası. Mefreş sandık biçimi görünümündedir. Terekemeler yayladan kışlaya ya da kışladan yaylaya göç ederken mefreşin içini doldurup, halat ve ya kalın ip yardımıyla bağlayıp atın sağ ve sol yanına asıyorlar. Kilim, zili ender olarak da havlı halı tekniği ile dokunmaktadır. İçine yorgan-döşek konur. Sadece mefreş dokumakla usta olan kişiye mafraşçı ve ya farmaşçı denir.
- Manat** : Azerbaycan kağıt para birimi.
- Mekik** : İçine masura takılan, atkılarının, çözümler arasındaki boşluktan (ağızlıktan) kolayca geçmesini sağlayan, atkı ipliğinin üzerine sarıldığı iki ucu sivri olan ve çoğunlukla ağaçtan yapılan alet.
- Misgal** : Ağırlık birimi, 4,228 gr
- Motif** : Nakhiş. Bir süsleme unsuru, bir dokuma örneğini (deseni, kompozisyonu) oluşturan öğelerden her biri yan yana gelerek bir bezeme işini oluşturan ve kendi başlarına birer birlik olan öğelerden her biri.
- Ornament** : Süs, bezek, dokumayı süslemeye yarayan motiflerin her biri
- Pud** : ağırlık birimi, 16 kg 380 gr (40 girvenke)
- Resist** : Kumaş boyacılarının kullandığı, tutkal gibi ve kimyasal tesire karşı gelen, sürülen bir madde; bir yüzeyi paslanma veya çürümeden korumak için; tahammül etmek, dayanmak
- Sırma** : Haddeden geçirilmiş altın, gümüş ince teller.

- Sim : Gümüş tellerle sarılmış olan klaptana verilen ad
- Stilize : Yalınlaştırılmış, üsluplaştırılmış, doğadaki formların belli bir üslubun ya da tekniğin gereği sadeleştirilmiş şekli. Objelerin doğadaki biçimlerinin şematikleştirilip yalınlaştırılarak betimlenmesine stilizasyon denir. Nesne, karakterine bağlı olarak, amaca uygun biçimde yalınlaştırılır. Böylece eşyanın karakteri daha yalın, daha anlamlı ortaya konmuş olur.
- Terekeme : Yörük beslediği hayvanlarla otlak bulabilmek için mevsim mevsim göç edip çoğunlukla çadırlarda yaşayan Oğuz boyları. Yörükler, toplum ve ekonomik şartlar yüzünden gün geçtikçe köye ve kasabalara yerleşmektedirler. Göçebe, konar – göçer diye de adlandırılırlar.

EK- 10.

KAYNAKLAR

KİTAPLAR

ABBASOV, A.,(1978), "**Azerbaydjanskije kovri na vnutrennih i vneşnih rımkah v konse XIXnaçale XXvv.**", **İskusstvo vostoçnih kovrov**, Baku.

ABDULLAYEVA, Metanet, **Halçaçılık Terminlerinin İzahlı Lüğeti**, Bakı, 2002.

ABİBULLAEV, O," **Pervie rezultatı arkeologičeskih raskopok Kyultepe**", Trudi

ABİBULLAEV, O., (1982), **Eneolit i bronza na territorii Nahıçevanskoy ASSR**, Baku.

ACAR, Belkıs Balpınar (1982), **Kilim- Cicim, Zili- Sumak Türk Düz Dokuma Yaygıları**, Eren Yayınları, İstanbul.

ACAR, Belkıs, (1975), **Kilim ve Düz Dokuma Yaygılar**, Akbank Yayınları, İstanbul.

ALİYEVA, Gülsüm (1990), **Azerbaycanın Bedii Parça ve Tikmeleri XIX-XX esrler**, Elm, Bakı.

ALİYEVA, K., (1988), **Bezvorsovyı kover Azerbaydjana**, Baku.

ALİYEVA, K., (1998),**Tebrizskaya kovrovaya şkola XVI- XVIII vv**, Baku.

ALLANE, Lee (1988), **Oriental Rugs A Bayer's Guide**, Thames and Hudson Ltd, London.

AŞURBEYLİ, S., (1964), **Oçerk istorii srednevekovogo Baku**, Baku.

ATEŞ, Mehmet, **Mitolojiler Semboller ve Halılar**, Symbol Yayıncılık, İstanbul,1996.

Azerbaycan Tarihi, (1958), I c., Bakı.

BOSOMWORTH, Dorothy (1995), **The Encyclopaedia Of Patterns and Motifs**, Studio Editions Ltd., London.

BUNYATOV, T., "**Rodina drevnego tkaçestva**", **İskusstvo vostoçnih Kovrov**, Baku.

BÜNYADOV, Z.M.- YUSİFOV, Y.B.(1994) **Azerbaycan Tarixi (En Gedim Zamanlardan XX Esrede)** I Cild, Azerneşr, Bakı.

BÜNYADOV, Z.M.(1989), **Azerbaycan VII-IX Esrlerde**, Azerbaycan Dövlət Neşriyatı, Bakı.

ÇORUHLU, Yaşar (1999),**Türk Mitolojisinin ABCsi**, İstanbul.

- DEMİRİZ, Yıldız, (2000), **İslam Sanatında Geometrik Süsleme**, İstanbul.
- DÖLEN, Emre, (1992), **Tekstil Tarihi Dünyada ve Türkiye’de Tekstil Teknolojisinin ve Sanayinin Tarihsel Gelişimi**, Marmara Üniversitesi Teknik Eğitim Yayınları No: 92/1, İstanbul.
- DURUL, Yusuf(1985), **Anadolu Kilimlerinden Örnekler**, Akbank Yayınları, İstanbul. ESİN, Emel, **İslamiyetten Önceki Türk Kültür Tarihi ve İslama Giriş**, Edebiyat Fakültesi Matbası, İstanbul,1978.
- ÖNEY, Gönül(1978), **Anadolu Selçuklu Mimarisinde Süsleme ve El Sanatları**, Türkiye İş Bankası, Ankara.
- TÜRKMEN, Nalân(2001), **Orta Asya Türkmen Halıları ile Tarihi Anadolu-Türk Halılarının Ortak Özellikleri**, Atatürk Kültür Merkezi, Ankara.
- EFENDİ, R.-DÜNYAMALIYEVA S.(1997),**Azerbaycan Geyimleri**, Azerbaycan Neşriyatı, Bakı.
- EFENDİ, R.-EFENDİ, T. (2006), **Azerbaycan Gazax Xalçaçılıg Mektebi**, Elm Neşriyatı, Bakı.
- EFENDİ, R.-EFENDİ, T.(2002), **Azerbaycan Bezek Seneti**, Bakı.
- EFENDİ, Rasim (2001) **Azerbaycan İnceseneti**, Çarşıoğlu Neşriyatı, Bakı.
- EFENDİ, Rasim, Aliyeva, Kübra(1998), **Azerbaycanın Halı ve Halçaçılıg Terminleri Lüğeti**,” İlim”, Bakı.
- ERBERK, Mine, **Çatalhöyük'ten Bugüne Anadolu Motifleri**, Dösım Yayınları, Ankara.
- EZİZBEYOVA P.E. (1972),**Azerbaycan Milli Geyimleri**, “İskusstvo” Neşriyatı, Moskva.
- FORMENTON, Fabio (1982), **Oriental Rugs and Carpets**, 7th impression, Printed and bound in İtaly by Arnolđo Mandadori Editore, Milan.
- GOLUBKİNA, T.,(1988), "**Arkeologiya i kovrovıy ornament Azerbaydjana**", **İskusstvo vostoçnih kovrov**, Baku.
- GULİYEV, H.(1961),**Azerbaycanda tokuculug seneti hagda (XIII-XVIII esrler)**, Azerb. SSR EA haberleri, ictimai elmler seriyası, No: I.Bakı.
- HABİBULLAYEV, O.(1959), **Kültepe arkeoloji gazıntıları**, Bakı.
- İSAEVİ, M.D.(1932), **Kovrovoe Proizvodstvo Zakavkazya**,İzđanie Nauçno-İssledovatelskogo İnstituta Kavkazovedeniya Akademii Nauk SSSR, Tiflis.

İSMAİLOVA, Gyuldjamal Nariman kızı (1987), **İstoriya Goroda Şuşi v 19- naçale 20vv. (1800 – 1917gg.)**, Akademiya Nauk Azerbaydjanskoy SSR, İnstitut İstorii, Baku.

JONES, Owen (1995), **The Grammar Of Ornament**, Studio Editions Ltd., London.

KAŞKAY, S.(1993),**Gosudarstvo Manna**, Baku.

KERİMOV, L.(1983), **Azerbaydjanskiy kovyor**, Baku.

KERİMOV, L.(1988),"**İskusstvo kovrodeliya**", **İskusstvo vostoçnih kovrov**, Baku.

KERİMOV, Letif (1961), **Azerbaydjanskiy Kover I**, ANASSR, Baku-Leningrad

KERİMOV, Letif (1983), **Azerbaydjanskiy Kover II**, Gyandjlik, Baky.

KERİMOV, Letif (1983), **Azerbaydjanskiy Kover III**, Gyandjlik, Baky.

KERİMOV, Letif (1985), **Azerbaycan Xalçası**, Yazıçı Neşriyatı, Bakı.

Kostbarkeiten Orientalischer Teppichknüpfkunst;(1978) Band V. Kollektion TURKAS

KULİYEV, G. (1983), **Tkaçestvo**, Baku.

LATIŞEV, V., İzvestiya drevnih pisateley o Skifii i Kavkaze, t.1, Sankt- Pctersburg,

LETTENMAİR, Josef Günter (1980), **Das Grosse Orientteppich Buch**, 7. Auflage, Verlag Welsermühl. Wels / München.

MARİTZ, J.İten (1975), **Der Anatolische Teppich**, Office du Livre, Fribourg, und Prestel-Verlag, München.

MURADOV, Vidadi (2008), **Azerbaijan Carpets**, Elm, Bakı

MURRAY, Lee (2003), **Antique Oriental Rugs**, EİLAND III, England.

MÜCİRİ, Cefer (1987), **Azerbaycan Xalçalarının Texnoloji Usulları**, Maarif Neşriyatı, Bakı.

ONULLAHİ, S.(1982), **Tebriç şeheri XIII-XVII esrlerde**, Bakı.

PARLAR, Gündegül, (2001), **Anadolu Selçuklu Sikkelerinde Yazı Dışı Figuratif Ögeler**, T.C. Kültür Bakanlığı, Başbakanlık Basımevi, Ankara.

PİRALOV, S,A. (1900), **Краткий очерк кустарных промыслов Кавказа**, Тифлис.

POUPE, A.U. (1939) **A Survey of Persian art. From prehistonk times to the present**, Oxford university press, London and New York.

QAJAR, Chingiz (2009), **Old Shusha**, Şerq- Gerb, Bakı.

SCHÜRMAN, Ulrich (1965), **Oriental Carpets**, Translated by James Clark, Published by Paul Hamlyn Ltd., Vollmer Verlag, Wiesbaden, Printed in Yugoslavia.

SOBOLEV, N.(1961), **Oçerki po istorii ukraşeniya tkaney**, Moskva - Leningrad, 1934.SSR EA haberleri, ictimai elmler seriyası, , No: I.

TAGİYEVA, Roya, (1999), **Azerbaijan Carpet**, (scientific publication), İstanbul/ Turkey

TAGİYEVA, Röya (1991), **Nizami Obrazları Xalçalarda**, Işığ Yayın Evi, Bakı.

TAGİYEVA, Röya (1999), **Azerbaycan Xalçası**, A-4 Offset, İstanbul, Türkiye.

TOPLU, Ayhan, (1988), **Oya ve Bartın İşi**, 1. Baskı, Dilem Yayınevi, İstanbul.
LETTENMAİR, Josef G., (1980), **Das Grosse Orientteppich Buch**, 7. Auflage, Verlag Welsermühl. Wels/ München.

ANSİKLOPEDİLER

Azerbaycan Milli Ensiklopediyası (2007), “Azerbaycan Milli Ensiklopediyası” Elmi Merkezi, Bakı.

ATLAS Azerbaydjanskoy SSR (1963), Baku- Moskva.

BARRACLOUGH, Geoffrey (1980), **Times Dünya Tarihi Atlası**, Çev. Zeki Okar, Karacan Yayınları, 1. Baskı.

Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi, Cilt I, (1997), YEM yayın, İstanbul.

Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi, Cilt II, (1997), YEM yayın, İstanbul.

Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi, Cilt III, (1997), YEM yayın, İstanbul.

KILIÇDAROĞLU, Sefa (1972), **Meydan Larousse**, Cilt VIII, İstanbul.

SÖZLÜKLER

EFENDİ, R.-ALİYEVA, K. (1998), **Azerbaycanın Xalı ve Xalçaçılığ Terminleri Lüğeti**, Elm Neşriyatı, Bakı.

ABDULLAYEVA, M.E. (1998), **Azerbaycan Dilinde Xalçaçılığ Leksikası**, Gismet Metbeesi, Bakı.

ERHAT, Azra (1996), **Mitoloji Sözlüğü**, Remzi Kitabevi, 6. basım, İstanbul.

KIRLI, Kamil. M. (2005), **Azerbaycanca –Türkçe Lüğeti, Türkçe- Azerbaycanca Sözlük**, Bakı.

DEVELLİOĞLU, Ferit (1995), **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat**, Ankara.

YEĞİN, Abdullah (1978), **Osmanlı-Türkçe Ansiklopedik Büyük Lugat**, Haz. Heyet, İstanbul.

RADO, Şevket (tarihsiz), **Hayat Büyük Türk Sözlüğü**, Hayat Yayınları, İstanbul.

Türk Dil Kurumu, (1998), **Türkçe Sözlük 1, A-J**, Haz: İsmail Parlatır, Ankara.

DERGİLERDEKİ MAKALELER

(2009),”The Magical Patterns of Karabagh”, **Silkway**,6: 26-31.

ASLANAPA, Oktay(1997),”Türk Halı Sanatında Yeni Keşifler”, **Arış**, 2, Atatürk Kültür MerkeziYayını.

ÖNEY, Gönül(1997), “Anadolu- Türk Halısının Serüveni”, **Arış**, 2, Atatürk Kültür Merkezi Yayını.

ÇOKAY, Önder M.(2000), “Karabağ Halı ve Kilimleri”, **Mobilya +Tekstil Dergisi**, 2, İlkbahar: s.132–137

ÇOKAY, Önder M.(1999), “Tarihin Derinliklerindeki Yanmayan Halı ve Bez Dokumalar”, **Ev Tekstili Dergisi**, 21, Mayıs: 52-54.

KURBANOV, Seyran (2001),” Azerbaycan halısında Renklerin Uygulanması”, **A.Ü.Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, 18: 211–214.

PAŞAYEVA, Valide (2001),”Azerbaycan Halı Sanatı Tarihine Bir Bakış”, **A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, Sayı 18:

VAKEFİ, Azer (2000),”Halıda Şal Yorumları”, **ART+DECOR**,85, Nisan:168-176.

BİLDİRİLER

Türk Soylu Halklarının Halı Kilim ve Cicim Sanatı Uluslararası Bilgi Şöleni Bildirileri (1996), Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara.
2000’li Yıllarda Türkiye’de Geleneksel Türk El Sanatlarının Sanatsal, Tasarımsal ve Ekonomik Boyutu Sempozyumu Bildirileri (1999), T.C. Kültür Bakanlığı, Ankara.

Türk Soylu Halkların Halı, Kilim, Cicim Sanatı Uluslar arası Bilgi Şöleni Bildirileri, 27–31 Mayıs 1996 Kayseri, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Kongre ve Sempozyum Bildirileri Dizisi:11, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara, AYK Atatürk Kültür Merkezi,1998, İSBN 975.16–1010–9.

Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi Bildirileri-İCANAS 38, 10–15 Eylül 2007 Ankara, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Kongre ve Sempozyum Bildirileri Dizisi:, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, 2009Ankara/ Türkiye.

KATALOGLAR

Azerbaijan Art, The Ministry of the Republic of Azerbaijan, Sheika Safi Ltd., Baku.

Azerbaydjanskaya Nasionalnaya Odejda 4, Akademiya Nayk Azerbaydjanskoy SSR Muzey İstorii Azerbaydjana.

Sotheby's. **European and Oriental rugs, carpets and textiles** (Wednesday 12th April 1989), London.

Sotheby's. **European and Oriental rugs, carpets and textiles** (Wednesday 19th July 1989), London.

TEZLER VE YAYINLANMAMIŞ ÇALIŞMALAR

AXMEDOVA, Ellara (2008), **Azərbaycanın Gərabəğ Bölgəsinin Siyasi Tarixi və Tarixi Coğrafiyası (XVI- XVII əsrlər)**, yayınlanmamış doktora tezi, Tarix Elmləri Namizedi Âlimlik Derecesi Almağ Üçün Tegdim edilmiş Disertasiya İşi, Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası A.A. Bakıxanov adına Tarix İnstitutu, Bakı.

ABDULOVA, Güلزade (2005), **XIX əsrin sonu – XX əsrin evvələrində Karabağda Sənətkarlıq**, Tarih Elmləri Namizedi Âlimlik Derecesi Almak Üçün Tegdim Edilmiş Dissertasiya, Bakı.

ÇİLOĞLU, Hakan (1992), **Milli Saraylarda Bulunan İpekli Seccadelerin Desen ve Boya Özellikleri**, yayınlanmamış yüksek lisans tezi, MÜ SBE, İstanbul.

MAMMADOVA, Arzu (2004), **Anadolu'daki Dokuma Tekniklerinin 20.yüzyıl Çağdaş Sanat Örneklerinde Uygulanması**, yayınlanmamış yüksek lisans tezi, MSGSÜ SBE, İstanbul.

SARNESAR, Katayoun (2008), **İran'ın Azərbaycan Bölgesinde Sumak Dokumaları ve Anadolu'daki Uzantıları (20.yy)**, yayınlanmamış sanatta yeterlik tezi, MSGSÜ SBE, İstanbul.

UĞURLU (BAŞARIR), S.Senem (2001), **Klasik Osmanlı Dönemi (16.yy. ve 17.yy.) Saray dokumalarının Motif Gelişimleri ve Kompozisyon Sistematiği**, yayınlanmamış yüksek lisans tezi, MSÜ SBE, İstanbul.

UĞURLU, Aydın (1989), **Geleneksel El Dokumalarında Görsel Değerlerin Kullanımı ve Oluşum Biçimlerinin İrdelenmesi**, Tez çalışması, İstanbul Devlet Güzel Sanatlar Akademisi, Görüntü Sanatları Fakültesi, İstanbul.

İNTERNET ADRESLERİ

<http://www.karabakh.org>

Mayıs 2010

<http://www.azerigenocide.org>

Mayıs 2010

http://melumat.xazar.com/email_article.php?article_id=269 Haziran 2010

[http:// www.azcarpetmuseum.az](http://www.azcarpetmuseum.az)

Ocak 2009

www.paylastr.info/showthread.php%3Fp%3D428369 PARLAR, Gündegül ,Hayvan
Figürlü Dokumalar, Şubat 2008

EK 11.**KAYNAK KİŞİLER**

Cebrayıl rayonu- Fatma Musayeva, 52 yaş, eski dokumacı, temizlikçi. 2009.

Füzuli rayonu- Sona hanım, 92 yaş, emekli. 2009

Ağdam rayonu- Dürdane Meherrem kızı, 45 yaş, hemşire ve ailesi. 2008.

Şuşa- Zahid Abbasov, 62 yaş, Şuşa medeniyet şübesi direktörü, 2010.

Şuşa - Anar Cebizade, 40 yaş, Şuşa medeniyet şübesi baş nezaretçi.2010.

Laçın- İpek Museyibova, 86 yaş, emekli ve ailesi.2006.

Kelbecer – Meleyke Aliyeva, 68 yaş, ev kadını ve ailesi.2007.

Zengilan- Hesen Hesenov, 70 yaş ve ailesi. 2007.

Terter- Sevda Eliş kızı, 50 yaş, işletmeci ve ailesi. 2006.

Atropaten İKF Direktoru Vahid Memişov, 67 yaş.2010.

Ağdam- Niyazi Memmedov, 70 yaş. 2008.

ÖZGEÇMİŞ

- 1967 Azerbaycan'ın Ağdam şehrinde doğdu.
- 1974– 1984 İlk, orta ve lise eğitimini Başarı Belgesi ile tamamladı.
- 1986-1989 Azerbaycan Ağdam k/t mek. Ve Elek.İnşaat Yüksek Okulunun Mülki Tikinti Bölümünü Birincilikle bitirdi.
- 1989 Azerbaycan İnşaat Üniversitesinin Sanaye ve Mülki Tikinti Bölümünü kazandı.
- 1992 – 1995 Öğretim görevlisi ve diğer görevlerde çalıştı.
- 1996 M.S.Ü. Güzel Sanatlar Fakültesi Geleneksel Türk El Sanatları Bölümünü kazandı.
- 2001 M.S.Ü. G.S.F. Geleneksel Türk El Sanatları, Halı – Kilim Eski Kumaş Desenleri Anasanat Dalından Bölüm 2. olarak mezun oldu. Sakıp Sabancı ödülleri kapsamında yer alan M.S.Ü.GSFGeleneksel Türk El Sanatları Bölümü ikinciliğine layık görülmüştür.
- 2001-2004 MSGÜ SBE Halı – Kilim Eski Kumaş Desenleri Bölümü Yüksek Lisans Programını bitirdi.
- 2004 - MSGÜ SBE Halı – Kilim Eski Kumaş Desenleri Bölümü Sanatta Yeterlik Programını kazandı.